

**T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**DİNİ TUTUMUN ADALETE DUYARLILIK,
AHLAKİ YÜREKLİLİK VE PSİKOLOJİK İYİ
OLUŞ ÜZERİNE ETKİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HATICE AYHAN

Danışman Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem GÜLMEZ

KASTAMONU-2019

**T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

**DİNİ TUTUMUN ADALETE DUYARLILIK AHLAKİ
YÜREKLİLİK VE PSİKOLOJİK İYİ OLUŞ ÜZERİNE
ETKİSİ**

HATİCE AYHAN

**Danışman
Jüri Üyesi
Jüri Üyesi**

**Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem GÜLMEZ
Doç. Dr. Behlül TOKUR
Dr. Öğr. Üyesi Cengiz ÇUHADAR**

KASTAMONU 2019

TEZ ONAYI

Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem GÜLMEZ danışmanlığında, **Hatice AYHAN** tarafından hazırlanan " **Dini Tutumun Adalet Duyarlılık, Ahlaki Yüreklilik ve Psikolojik İyi Oluş Üzerine Etkisi**" adlı tez çalışması aşağıdaki jüri üyeleri ve danışman önünde savunulmuş ve oy birliği / oy çokluğu ile Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem GÜLMEZ

Kastamonu Üniversitesi

Jüri Üyesi

Doç.Dr. Behlül TOKUR

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Jüri Üyesi

Dr. Öğr. Üyesi Cengiz ÇUHADAR

Kastamonu Üniversitesi

21/06/2019

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Cevdet YAKUPOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi Sevdâ ÖZKAYA SOFU
Enstitü Müdür Yardımcısı

TAAHHÜTNAME

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını bildirir ve taahhüt ederim.

Hatice AYHAN

ÖNSÖZ

Yüksek lisans ders dönemi ve tez çalışmam sürecinde yılmadan beni destekleyen, bilgi ve fikirleri ile her bir soruma sabırla cevap vererek beni yönlendiren ve en önemlisi de hayatımın en zor dönemlerini geçirdiğim sürede benden manevi desteğini hiç esirgemeyen, her düştüğümde beni yeniden kaldıran; değerli tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem GÜLMEZ' e çok teşekkür ederim.

Yaşamımda verdiğim kararlarda her daim yanımda olan ve sonuna kadar desteğini esirgemeyen annem Şerife TOSUN, babam Hasan TOSUN, kardeşlerim Hasan TOSUN ve Hüseyin TOSUN' a, bu süreçte zaman zaman ihmal ettiğim ama bu ihmali bana motive olarak döndüren eşim Yılmaz AYHAN' a, oğlum Anıl Gökhan AYHAN ve oğlum Ahmet Berkтуğ AYHAN' a, bir kız kardeşim olsa ancak bu kadar olurdu dedirten M. Ece YAVUZOGLU' na çok teşekkür ederim.

Veri toplama sürecinde bana çok destek olan mesai arkadaşım Buket KİRİŞÇİOĞLU PİŞKİN' e, yakın dostlarım Hilal BARIŞ, Melek KÜÇÜK, Sultan YAĞIZ ve Esmâ CAN' a, süreç boyunca bana anlayışla destek olan Kastamonu Adliyesi mesai arkadaşlarıma ve amirlerime, tez dönemim boyunca sorduğum her soruya bıkmadan dakikalarca anlatan manevi abim Adem BARIŞ' a, çalışma azmine hayran kaldığım Efser YEŞİLYURT'a ve heyecanımı paylaşan adını sıralayamayacağım tüm arkadaşlarıma, dostlarıma teşekkür ederim.

Bu yolda sizler olmadan yürüyemezdim. Bana olan inancınız ve desteğiniz olmadan başaramazdım. İyi ki varsınız, hep var olunuz.

HATİCE AYHAN

KASTAMONU-2019

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

DİNİ TUTUMUN ADALETE DUYARLILIK, AHLAKİ YÜREKLİLİK VE PSİKOLOJİK İYİ OLUŞ ÜZERİNE ETKİSİ

Hatice AYHAN
Kastamonu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem GÜLMEZ

İnsanların mutluluk olarak isimlendirilen iyi oluşana etki eden pekçok faktör vardır. Bu araştırmanın amacı dini tutumun, ahlaki duyarlılık, ahlaki yüreklilik ve psikolojik iyi oluş üzerinde doğrudan ve dolaylı etkilerini incelemektir. Araştırmanın çalışma grubunu Kastamonu’da yaşayan 18 yaş üzerinde 457 birey oluşturmaktadır. Veri toplama aracı olarak Ok-Dini Tutum Ölçeği, Ahlaki Yüreklilik Ölçeği, Adalete Duyarlılık Ölçeği ve Psikolojik İyi Oluş Ölçeği kullanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda dini tutum ile moral yüreklilik, psikolojik iyi oluş, adalete duyarlılık alt boyutlarından kurban boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif ilişki bulunurken, suskunluk arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif ilişki bulunmuştur. Ayrıca dindarlık ve psikolojik iyi oluşu ahlaki yüreklilik üzerinden dolaylı olarak etkilemektedir.

Anahtar kelimeler: Dini tutum, ahlaki yüreklilik, adalete duyarlılık, psikolojik iyi oluş.

2019,119sayfa

ABSTRACT

MSC. THESIS

**THE EFFECT OF RELIGIOUS ATTITUDE ON SENSITIVITY TO JUSTICE,
MORAL COURAGE AND PSYCHOLOGICAL WELL-BEING**

Hatice AYHAN
Kastamonu University
Institute for Social Science
Department of Philosophy and Religious Sciences

Supervisor: Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem GÜLMEZ

There are many factors that affect the well-being of people. The aim of this study is to examine the direct and indirect effects of religious attitude on moral sensitivity, moral courage and psychological well-being. The study group consisted of 457 individuals over the age of 18 living in Kastamonu. As a data collection tool, Ok-Religious Attitude Scale, Moral Courage Scale, Justice Sensitivity Scale Well-Being Scale was used. As a result of the analyzes, a statistically significant and positive relationship was found between religious attitudes and victim dimensions from moral well-being, psychological well-being, sensitivity to justice sub-dimensions, while a statistically significant and negative relationship was found between silence. In addition, religiosity and psychological well-being indirectly affect through moral courage.

Key words: Religious Attitude, moral courage, justice, sensitivity, psychological well-being.

2019,119pages

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖNSÖZ.....	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	viii
ŞEKİLLER DİZİNİ	x
TABLolar DİZİNİ	xi
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	xiii
1.GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Problemi	2
1.2. Araştırmanın Amacı	3
1.3. Araştırmanın Hipotezleri	3
1.4. Araştırmanın Önemi	4
1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları	4
1.6. Temel Kavramlar.....	5
2. KURAMSAL ÇERÇEVE.....	18
2.1. Adalet Duyarlılık.....	2
2.1.1.Adaletin tanımı.....	6
2.1.2.Adalet Duyarlılık.....	10
2.2.Ahlaki Yüreklilik.....	13
2.2.1.Ahlakın Tanımı.....	13
2.2.2.Ahlaki Yüreklilik.....	18
2.2.3.Ahlaki Yüreklilik ve Ahlaki Cesaretin Karşılaştırılması.....	19
2.3.İslamiyette Adalet Duyarlılık ve Ahlaki Yüreklilik.....	23
2.4.Psikolojik İyi Oluş.....	35
2.4.1.Mutluluk.....	35
2.4.2.Psikolojik İyi Oluş.....	37
3. YÖNTEM	42
..3.1. Araştırma Modeli	42

3.2. Evren /Örneklem.....	42
3.3. Veri Toplama Araçları.....	42
3.3.1.Ok-Dini Tutum Ölçeği.....	42
3.3.2.Moral Yüreklilik Ölçeği.....	42
3.3.3.Psikolojik İyi Oluş Ölçeği.....	42
3.3.4.Adalet Duyarlılık Ölçeği.....	43
3.4. Verilerin Analizi	43
4.ARAŞTIRMA BULGULARI.....	44
4.1.Demografik Özelliklere İlişkin Bulgular.....	44
4.2.Dini Tutum Değişkenine İlişkin Bulgular.....	47
4.3.Moral Yüreklilik Değişkenine İlişkin Bulgular.....	49
4.4.Psikolojik İyi Oluş Değişkenine İlişkin Bulgular.....	52
4.5.Adalete Duyarlılık Değişkenine İlişkin Bulgular.....	55
4.6.Korelasyon Analizlerine İlişkin Bulgular.....	60
4.7.Farklılık Analizlerine İlişkin Bulgular.....	62
4.8.Yapısal Model.....	67
5.TARTIŞMA.....	72
6.SONUÇ VE ÖNERİLER.....	82
KAYNAKLAR.....	85
EKLER.....	99
EK A.Ok-Dini Tutum Ölçeği.....	99
EK B.Moral Yüreklilik Ölçeği.....	100
EK C.Adalete Duyarlılık Ölçeği.....	102
EK D.Psikolojik İyi Oluş Ölçeği.....	105
EK E.Gönüllük Onam Formu.....	107
ÖZGEÇMİŞ.....	109

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1.1. Yapısal Model Uyum İndeksi 1.....	68
Şekil 1.2.Yapısal Model Uyum İndeksi 2.....	70

TABLOLAR DİZİNİ

Sayfa

Tablo 4.1. Katılımcıların yaşlarına ilişkin frekans analizi sonuçları.....	44
Tablo 4.2. Katılımcıların cinsiyetlerine ilişkin frekans analizi sonuçları.....	44
Tablo 4.3. Katılımcıların hayatlarının çoğunu nerede geçirdiklerine ilişkin frekans analizi sonuçları.....	45
Tablo 4.4. Katılımcıların medeni durumlarına ilişkin frekans analizi sonuçları.....	45
Tablo 4.5. Katılımcıların aylık gelir düzeylerine ilişkin frekans analizi sonuçları.....	46
Tablo 4.6. Katılımcıların dine karşı duydukları ilgi ve yaşantı bakımından kendilerini değerlendirmelerine ilişkin frekans analizi sonuçları.....	46
Tablo 4.7. Dini tutum değişkenine ilişkin betimsel analiz sonuçları.....	47
Tablo 4.8. Dini tutum bulguları.....	48
Tablo 4.9. Moral yüreklilik değişkenine ilişkin betimsel analiz sonuçları.....	49
Tablo 4.10. Moral yüreklilik bulguları.....	51
Tablo 4.11. Psikolojik iyi oluş değişkenine ilişkin betimsel analiz sonuçları.....	53
Tablo 4.12. Psikolojik iyi oluş bulguları.....	54
Tablo 4.13. Adalete duyarlılık değişkenine ilişkin betimsel analiz sonuçları.....	54
Tablo 4.14. Adalete duyarlılık bulguları.....	58
Tablo 4.15. Korelasyon analizi sonuçları.....	60
Tablo 4.16. Alt boyutlar korelasyon analizi sonuçları.....	62
Tablo 4.17. Araştırma değişkenleri ile yaş arasındaki farklılığa yönelik tek	

yönlü varyans analizi sonuçları.....	62
Tablo 4.18. Araştırma değişkenleri ile cinsiyet arasındaki farklılığa yönelik bağımsız örneklem t testi sonuçları.....	63
Tablo 4.19. Araştırma değişkenleri ile hayatlarının çoğunun geçtiği yer Arasındaki farklılığa yönelik tek yönlü varyans analizi sonuçları.....	64
Tablo 4.20. Araştırma değişkenleri ile medeni durum arasındaki farklılığa yönelik bağımsız örneklem t testi sonuçları.....	65
Tablo 4.21. Araştırma değişkenleri ile aylık gelir düzeyi arasındaki farklılığa yönelik tek yönlü varyans analizi sonuçları.....	65
Tablo 4.22. Araştırma değişkenleri ile dine karşı duydukları ilgi ve yaşantı bakımından kendilerini değerlendirmeleri arasındaki farklılığa yönelik tek yönlü varyans analizi sonuçları.....	66
Tablo 4.23. Dindarlık, ahlaki yüreklilik, adalete duyarlılık ve psikolojik iyi oluş değişkenlerine ait yapısal model 1 uyum indeksleri.....	69
Tablo 4.24. Dindarlık, ahlaki yüreklilik, adalete duyarlılık ve psikolojik iyi oluş değişkenlerine ait yapısal model 2 uyum iyiliği indeksleri.....	71

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

C.	:Cilt
Çev	: Çeviren
edt	: Editör
F	: Frekans
KMO	: Kaiser-Meyer Olkin
md.	: Madde
sy.	: Sayı
s.	: Sayfa
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Vb	: Ve benzeri
Vd	: Ve diğerleri
Yay.	: Yayınları-Yayınevi
%	: Yüzde

1. GİRİŞ

İnsanlığın varoluşundan itibaren din, ahlak ve adalet her daim vardır. Bu kavramların insandan ve birbirlerinden ayrı düşünülmesi imkansızdır. Her insanın farklı etkenler dolayısıyla farklı psikolojilere sahip olması din, adalet ve ahlak kavramının açıklanmasında farklı anlamların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Fakat bu kavramların birbirinden değişik tanımları olsa da adalet ve ahlak kavramlarının varlığı yani birey ve toplumda bulunması gerekliliği üzerinde hemfikir bir düşünce vardır.

Birey, yalnızlaştırılmayan bir varlıktır ve yaşamını devam ettirebilmesi için diğer insanlara muhtaçtır. İnsanın yaşamında en büyük amacı ise mutluluktur, mutluluğun olabilmesi için de diğer insanlarla uyum içinde yaşaması gerekmektedir. Bu uyumun olabilmesi için de belirli kurallar vardır ki; bu kuralları gerek din, gerekse kültürel değerler ortaya koymaktadır. Her din ve her toplum, bireyler arasında kendine özgü bir düzen kurmakta, bireylerin bu düzene uymaları ve saygı duymaları, huzurlu bir hayat yaşamaları için kurallar koymakta ve bu kuralların temelinde ise adalet ve ahlak erdemleri bulunmaktadır. Adalet ve ahlak olmadan diğer erdemlerin varlığından söz edilemez. Burada önemli bir diğer konu da, bireyin bu erdemleri önce kendi içerisinde içselleştirmesi, kendine karşı adil ve ahlaklı olması gerektiğidir. Her bir toplum bireyi, ahlak ve adalet erdemlerini kendi benliklerinde içselleştirdiğinde, önce kendilerine karşı daha sonra diğer bireylere karşı adaletli ve ahlaklı olacaktır. Bu nedenle kişinin adaletli ve adaleti uygulamaya istekli yani adalete duyarlı; ahlaklı ve ahlakı gerçekleştirmeye istekli yani ahlaki yürekliliğe sahip olması gerekmektedir.

Araştırmanın bu bölümünde t araştırmanın problemi ve alt problemlerinin neler olduğu; araştırmanın amacı, alan yazını açısından araştırmanın önemi açıklanmış, araştırmanın sınırlılığının belirtilmesine yer verilerek temel kavramların tanımlanması yapılmıştır.

1.1. Araştırmanın Problemi

Bireyin dini tutumu, adalete duyarlılık, ahaki yüreklilik ve psikolojik iyi oluş üzerine dolaylı ve doğrudan etkisinin incelenmesidir.

Araştırmanın alt soruları şunlardır.

1. Bireylerin dini tutumu demografik değişkenlere (cinsiyet, medeni durum, yaş, ekonomik durum) göre farklılaşmakta mıdır?
2. Bireylerin adalete duyarlılık düzeyleri demografik değişkenlere (cinsiyet, medeni durum, yaş, ekonomik durum) göre farklılaşmakta mıdır?
3. Bireylerin ahlaki yüreklilik düzeyleri demografik değişkenlere (cinsiyet, medeni durum, yaş, ekonomik durum) göre farklılaşmakta mıdır?
4. Bireylerin psikolojik iyi oluş düzeyleri demografik değişkenlere (cinsiyet, medeni durum, yaş, ekonomik durum) göre farklılaşmakta mıdır?
5. Bireylerin dini tutumu ahlaki yüreklilikleri ile ilişkili midir?
6. Bireylerin dini tutumu adalete duyarlılıkları ile ilişkili midir?
7. Bireylerin dini tutumu psikolojik iyi oluşları ile ilişkili midir?
8. Bireylerin adalete duyarlılıkları psikolojik iyi oluşlarıyla ilişkili midir?
9. Bireylerin ahlaki yüreklilikleri psikolojik iyi oluşları ile ilişkili midir?
10. Dini tutum ve psikolojik iyi oluş üzerinde adalete duyarlılık ve ahlaki yüreklilik alt boyutları ile dolaylı etkide bulunmakta mıdır?

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı dini tutumların, ahlaki duyarlılığın faydacı duyarlılık, gözlemci duyarlılığı, kurban duyarlılığı boyutlarına etkisi ve dini tutumların, moral yürekliliğin suskunluk ve yüreklilik boyutlarına etkisi araştırmaktır. Ayrıca dini tutumların adalet duyarlılık alt boyutları ve ahlaki yüreklilik alt boyutları üzerinden psikolojik iyi oluş üzerindeki dolaylı etkilerine bakmaktır.

1.3. Araştırmanın Hipotezleri

1. Bireylerin dini tutum düzeyi yaş değişkenlerine göre farklılaşmaktadır.
2. Bireylerin dini tutumu düzeyleri cinsiyet değişkenine göre farklılaşmaktadır.
3. Bireylerin dini tutum düzeyleri medeni durum değişkenine göre farklılaşmaktadır.
4. Bireylerin dini tutum düzeyleri ekonomik durum değişkenine göre farklılaşmaktadır.
5. Bireylerin adalet duyarlılık düzeyleri yaş değişkenine göre farklılaşmaktadır.
6. Bireylerin adalet duyarlılık düzeyleri cinsiyet değişkenine göre farklılaşmaktadır.
7. Bireylerin adalet duyarlılık düzeyleri medeni durum değişkenine göre farklılaşmaktadır.
8. Bireylerin adalet duyarlılık düzeyleri ekonomik durum değişkenine göre farklılaşmaktadır.
9. Bireylerin ahlaki yüreklilik düzeyleri yaş değişkenine göre farklılaşmaktadır.
10. Bireylerin ahlaki yüreklilik düzeyleri cinsiyet değişkenine göre farklılaşmaktadır.
11. Bireylerin ahlaki yüreklilik düzeyleri medeni durum değişkenine göre farklılaşmaktadır.

12.Bireylerin ahlaki yüreklilik düzeyleri ekonomik durum değişkenine göre farklılaşmaktadır.

13. Bireylerde psikolojik iyi oluş düzeyleri yaş değişkenlerine göre farklılaşmaktadır.

14.Bireylerin psikolojik iyi oluş düzeyleri cinsiyet değişkenine göre farklılaşmaktadır.

15.Bireylerin psikolojik iyi oluş düzeyleri medeni durum değişkenine göre farklılaşmaktadır.

16.Bireylerin psikolojik iyi oluş düzeyleri ekonomik durum değişkenine göre farklılaşmaktadır.

17.Bireylerin dini tutumları ile adalete duyarlılıkları arasında anlamlı ilişki vardır.

18.Bireylerin dini tutumu ile ahlaki yüreklilikleri arasında anlamlı ilişki vardır.

19.Bireylerde dini tutumları ile bireylerin psikolojik iyi oluşları arasında anlamlı ilişki vardır.

20.Adalete duyarlılık ile ahlaki yüreklilik arasında anlamlı ilişki vardır.

21.Adalete duyarlılık ile psikolojik iyi oluşları arasında anlamlı ilişki vardır.

22.Ahlaki yüreklilik ile psikolojik iyi oluş arasında anlamlı ilişki vardır.

23.Dini tutum ile psikolojik iyi oluşları arasındaki ilişki adalete duyarlılık ve ahlaki yüreklilik alt boyutları aracılığıyla dolaylı olarak etkilemektedir.

1.4. Araştırmanın Önemi

Alan yazınında her ne kadar din, adalet, ahlak ve iyi oluş konusunda yapılan fazlaca çalışma var ise de kompleks varlık olan bireyin dini tutumlarının adalete duyarlılık, ahlaki yüreklilik ve psikolojik iyi oluş üzerine etkisini konu alan çalışma

bulunmamaktadır. Çoklu değişkenler arasında doğrudan ve dolaylı etkilere incelemesi açısından alana katlı sunacağı beklenmektedir.

1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmanın temel olarak sınırlılıkları şunlardır:

1. Araştırma, üzerinde yapıldığı örneklemele sınırlıdır.
2. Araştırama belirli bir zaman diliminde yapılmış olduğundan, zamanla deneklerin tutum, inanç ve düşüncelerinin değişebileceği nedeniyle, ölçeklerin uygulandığı zamanla sınırlıdır.
3. Araştırmada ulaşılan bulgular ölçeklerin ölçme kapasitesi ile sınırlıdır.
4. Bu araştırma Kastamonu il sınırları içerisinde yaşayan kişiler ile sınırlıdır.

1.5. Temel Kavramlar

“Dini tutum, kişinin dinle ilgili düşünce, duygu ve davranışlarını belirleme tarzıdır.”. Bireyin dinle ilgili zihni unsur olan bilgileri ve inançları, dinin duygu unsuru olan tümünden ya da bir bölümünden hoşlanması veya hoşlanmaması ve dinin davranış unsuru olan davranışları, yani bireyin lehine ve aleyhine olan birtakım faaliyetleri bireyin dini tutumunu oluşturmaktadır (Peker, 1993, s.88). Dini tutumlar tıpkı bireyin tutumları gibi bilişsel, duygusal ve davranışsal unsurlardan oluşmaktadır. Bilişsel unsurla anlatılmak istenen dini düşünce, inanç ve bilgidir. Duygusal öğeleri ise din hakkında bireyde ortaya çıkan heyecan, korku, sevinç vb. duygular meydana getirmektedir. Davranışsal öğeleri ise dini ibadet ve faaliyetler oluşturmaktadır (Kula, 2006, s. 511).

Ahlaki yüreklilik; bireyin benimsediği ilke veya inancın savunmasında, diğerleri bireyler olmasa bile (W. I. Miller, 2000) ahlaki yönden doğru olanı savunmayı kabul etmeye istekliliktir. Ahlakın ne olduğunu, ahlaktan kasdedileni içselleştirmiş bir bireyin ahlaklı olanı yapmaya isteklilik halidir.

Adalet duyarlılık;, Schmitt, Neumann ve Montada (1995) tarafından bir kişilik eğilimi olarak tanıtılmıştır ve haksız durumlara verilen tepkilerde bireyler arası farklılıkları açıklamalıdır. Adalet duyarlılığı üç alt boyutta farklılaştırılabilir: (1) Kendine adaletsizlik yaşama konusundaki duyarlılık (AD Kurban/JSVictim), (2) başkalarına haksız yere davranıldığını gözlemleme duyarlılığı (AD Gözlemci/JSObserver), (3) sorumlu olmasa da adaletsiz durumundan çıkar elde etme duyarlılığı (AD Yararlanıcı / JS Beneficiary), (4) haksız olaylardan kazanç sağlama duyarlılığı (AD Fail/ JSPerpetrator).

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. ADALETE DUYARLILIK

2.1.1. Adaletin Tanımı

Arapça dilinde bir kavram olan “adalet” kavramı, “A-D-L” kökünden gelen bir mastar olup misl, denk ve eş manalarına gelmekte, Arapça’da “hakka riayetkârlık, hak tanırılık, doğruluk” manasında kullanılmaktadır(Develioğlu, 2005, s. 8).

Adalet ile ilgili açıklamalarda ‘hak’ kavramının büyük bir önem arzetmektedir. Öyle ki; TDK sözlüğünde hak kelimesi; “adaletin, hukukun gerektirdiği veya birine ayırdığı şey, kazanç, verilmiş emekten doğan ücret, emek karşılığı ücret, adalet” şeklinde tanımlanmıştır. Ayrıca Türkçede adalet kelimesi üç değişik manada kullanılmakta; bunlardan ilki, hakka ve hukuka uyma, kimseye haksızlık yapmadan tüm insanların hakkını gözetme, doğru yolundan ayrılmama; ikincisi, bir toplumda kanun ve nizam yoluyla, bireylerin haklarının karşılıklı olarak korunması ve her bir birey için hakların aynı dengede tutulması; üçüncüsü ise bir devlette hak ve hukuku uygulayan teşkilat manasındadır (Ayverdi, 2005, s. 24).

Adalet, herkese ve herşeye hak ettiği hakkını vermek demektir. Adalet, ahlaki bir davranış ve oluş biçimidir. Adalet, bireylerin tabiat düzenine uymasındır (Ülken,1999, s. 38). Adaletin çok yönlü bir yapısı bulunmaktadır ki; öncelikle temel bir ahlâkî erdemdir. Bu durum adaletin evrenselliğini göstermektedir. Topluluk halinde bir arada olan bireylerin huzuru için gerekli hukukta da adalet temel kuraldır. Bireylerin adaleti sağlayabilmeleri için de temel erdem olan ahlakın önemi yadsınamaz. Çünkü adalet, toplumun ahlak anlayışından ortaya çıkmakta, toplumda tüm bireylerin ilişkilerini belirlemekte, bireylere yol göstermekte, bu nedenlerle de bireylerin her türlü sosyal hak ve sorumluluklarının temelini oluşturmaktadır (Çeçen, 2003, s. 70-71).

Ahlak alanında ise adalet, gerek bireysel ve gerekse toplumsal yapıda dirlik ve düzenliliği, bireyler arasındaki hakkı gözeterek ve eşitlik ilkelerine uygun yaşamayı

sağlayan ahlaki erdemdir (Çağrı, M, 1988, s. 341). Eşitlik anlamında adalet ise; bireyler arasında her türlü ayrımcılığı ve ayrıcalığı ortadan kaldırmaktır. Yani, her bir bireyin hak ettiğini hak ediş biçimi ve derecesini gözeterek, eşit olan bireylere eşit davranmaktır (Hatemi, 1988, s.70).

Bir diğer yönüyle adalet; bireyler arasındaki eşitlikler, çıkarlar, gereklilikler ve rekabete dayalı yükümlülükler açısından kişisel ilişkileri tanımlamanın yanı sıra; bireyler arasındaki kişisel ilişkileri, iş ilişkilerini, kuramlarla toplumsal sistemleri ve özellikle hukuk ve devlet içinde de kendisini göstermektedir. Öyle ki; adalet sadece bireyin mensubu olduğu toplumda değil, devletler arası ilişkiler de bulunmaktadır (Sevil, 2003, s.15).

Doğal hukuk anlayışında adalet, birey vicdanında açıkça yer alan ve hukuk sisteminin en yüksek gayesinden oluşan imgedir. Doğal hukukçular adalet fikrinin, bireyin doğasında var olduğunu ve bu doğasından, rasyonalitesinden ve sezgisinden kaynaklandığını savunurlar (Aktaş, 2001, s.185). Doğal hukukun temelinde de adaletin bulunduğu savunmakta; adaleti doğal hukuklu eş anlamlı değerlendirmektedirler (Çeçen,2003, s.109).

Diyanet İslam Ansiklopedisi'nde (Akün,2002) ise adalet; “çok yönlü manalara getirilerek adalet; bireysel ve toplumsal inşada, dirlik ve düzenliliği, hak ve eşitlik normlarına uygun bir şekilde yaşamlarını sürdürmeyi sağlayan ahlaki ilke, davranışlarda ve davranış sonuçlarında varılan hükümlerde doğru ve eylemlerin sonucunda hak olana yönelik hüküm vermek, bireyler arasında eşit davranmak, bireylerin davranışları açısından eşit hüküm vermek, bireye verilen ile bireyin elde ettiği hak arasındaki denge” şekillerinde tanımlanmaktadır.

Felsefe sözlüklerinde ise adalet; “bir toplumda benimsenmiş değerlerin, ilkelerin, ideallerin, erdemlerin, cisimleşerek, somutlaşarak hayata geçirilmesi ve herkesin bu kavramlarla edindiği tutumlarda hak ettiği ödül ya da cezayla karşı karşıya getirilmesi durumu” olarak tanımlanmıştır. Devamla adalet; insan eylemlerini ahlaki olup olmadığı açısından inceleyen ve buna göre eleştiren düşünce, hak ve doğru

olana saygılı olmayı, dürüst, tarafsız olma, uygun ve doğru davranma biçimi olarak tanımlanmaktadır (Cevizci, 2000).

Aristoteles; Etik eserinin bir bölümünü adalet erdemine ayırmış, eserin diğer bölümlerinde de bu adalete önemli göndermelerde bulunarak; adaleti, “en çok kendine yeten”, amacını kendinde taşıyan ve bütün diğer erdemleri “kapsayan” bir erdem olarak kabul etmektedir. Ona göre; adil olma vasfı, iyilik vasfının nasıllık derecesine göre yansımasıdır (Aristoteles, 2015, s.125).

Platon adaleti; devletin her bir bölümü arasında iyi bir şekilde uzlaşma sağlayan ve devletin uyumluluğunu ifade eden erdem olarak tanımlamaktadır. Ona göre adalet; diğer erdemlerin devlette var olup hayata geçirilebilmesini sağlayan en mükemmel erdemdir ve diğer tüm değer ve erdemlerin düzenleyicisidir (Gökberk,1996, s.67). Adaletli devlet ise; iyi haldir, yani bütün bireylerin iyi bir şekilde yaşamasını sağlayacak olgudur (Ertuğ, 2004, s.45).

Rawls’a göre adaletin temel amacı, genel olarak “hakkaniyet olarak adalet” dediği ve tüm bireyler tarafından kabul edilebilecek olan evrensel adalet ilkelerini ortaya koymaktır. Rawls’un adalet teorisi ayrıca ahlaki bir teoridir (Rawls,1985, s.32).

Farabi'ye göre adalet; toplumda yaşayan insanların ortak olduğu iyi şeylerin, toplumda yaşayan tüm insanlar arasında pay edilmesinde ve sonra da , insanlar arasında pay edilen bu iyi şeylerin korunmasında olan; insanların erdemli fiillerinin, toplumda yaşayan diğer kişilerle ilgili olarak kullanması anlamında kullanılmaktadır. İbn Miskeveyh' te adaleti; “İnsan nefsinin bir fazileti olup nefiste hikmet, iffet ve şecaatten oluşan üç faziletin bulunmasıyla ortaya çıktığını, bu faziletlerin birbirleriyle barış halinde olması ve ayırt etme gücüne boyun eğmesiyle oluştuğunu, adalet faziletinin inanan kişiye çok önemli bir özellik kazandırdığını, bununla inananın, önce kendi nefesine karşı vicdanlı olmayı, sonra da başkasına vicdanlı davrandığı ölçüde ondan vicdan beklemeyi daima tercih etmesidir.” şeklinde tanımlamaktadır. İbni Sina' da adaletin; iffet, hikmet ve şecaat erdemlerinin toplamı olduğunu ifade etmektedir, İbn Hazm' da adaletin; bilerek hak edene hakkını vermen ve kendi hak ettiğini de almak olduğunu, Gazzali' de adaletin; hikmet, şecaat ve iffet

kuvvetlerinin itidal üzere olması olduğunu, yani bu kuvvetlerin intizam hali olduğunu, adaletin, faziletlerden bir cüz olmayıp bilakis faziletler topluluğu olduğunu, insan ın öncelikle kendi nefsinde adaleti kurmadıkça, toplumda adaleti kurmanın mümkün olmadığını belirtmektedir. Cürcani' de adaletin; lügatte istikamet/doğruluk anlamında kullanıldığını belirtmektedir. (Akyol, Uyanık, Arslan , 2016, s.25-26). Bu tanımlardan da görülmektedir ki; adaletin ahlakla ayrılmaz bir bütünlüğü bulunmaktadır.

Adalet konusunda yapılan tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere; adalet bireyin yaşantısında, temel prensiplerinin başında gelmesi gereken temel olgudur. Bireylerin meydana getirdiği toplumu ayakta tutan, bireylerin bu toplumda huzurlu ve mutlu bir şekilde yaşamını sürdürmesini sağlayan değerlerin en başta gelenidir. Bu nedenle, bireylerin toplum huzuru için diğer bireylere karşı adaletli olma zorunluluğu, bu zorunluğun sorumluluğu, bu sorumluluk ise diğer bireylere karşı sevgi ve saygıyı, bu saygı da bireylerin birbirleri ile olan ilişkilerinde ve davranışlarında ölçü ve tutarlılığı beraberinde getirecektir ki; bu da adaletin insani değerlerin çatısı olduğunu göstermektedir.

Ayrıca bireyin kendisi dışında bir varlığa yapılan haksızlığa karşı koyması, o haksızlığı protesto etmesi, o kişinin içindeki merhamet duygusunun bir sonucudur. Bireyin kendisinde olan ancak başkalarında olmayan olumlu şeyleri gördüğünde içinde meydana gelen acıma duygusu merhamettir (Hökelekli, 2011, s.55). İnsandaki merhamet duygusu adaletin kaynağını oluşturmaktadır (Topçu, 1994, s.95).

Görülmektedir ki, adalet erdemi tam anlamıyla mükemmel bir erdemdir. Adalet erdemini diğer erdemlerden ayıran ve onun özel bir öneme sahip olmasını sağlayan özelliği, “başkasının iyiliği”ni temel almasıdır. Diğer erdemlerin hemen hemen geneli, bireyin kendi iyisi ile ilgilidir ve çoğu birey erdemi kendi işinde kullanır, ama başkalarıyla ilgili olarak erdemli davranmayabilir. Ancak adaletli birey ise erdemi, yalnız kendisinde değil, başka kişilerle olan ilişkilerinde de bilfiil uygulamaktadır (Arslan, 2007, s.263, 264).

Bireyin toplumsal bir varlık olması ve toplum düzeninin devamını sağlayabilmesi ve mutlu bir yaşam sürmesi için adaletin tanımlarından da anlaşılacağı üzere önce adaleti içselleştirmeli ve bunu diğer bireylerle ilişkilerine ve davranışlarına yansıtmalıdır. Bunu yapabilmesi için de birey, kişisel ilişkilerde adaleti istemeye, adaletli olmaya çalışmalıdır ki; bu da adaletin içiçe olduğu insani değerlerin (sevgi, saygı, sorumluluk, merhamet vb.) ortak amacı olan; adalete duyarlı olmayı gerektirmektedir.

2.1.2. Adalete Duyarlılık

Adalet duyarlılık, bireyin adaletsiz bir duruma karşı nasıl tepki gösterdiği ile ilgilidir (Şaklar, 2015). Adalete duyarlılık; mağdur duyarlılığı ile eş anlamda kullanılarak; “Bireyin kendi aleyhindeki adaletsizlik durumlarına güçlü duygusal tepkileri ve tekrarlayıcı düşünceleriyle nitelenmektedir.” şeklinde tanımlanmaktadır (Schmitt, Baumert, Gollwitzer ve Maes, 2010). Bireylerden mağdur duyarlılığı düşük olanlara istinaden, yüksek olan bireyler diğer bireyler ile ilgili adaletten çok kendileri ile ilgili adaletle ilgilenmektedirler (Schmitt ve ark., 2005). Mağdur duyarlılığı yüksek olan bireylerin, toplumsal olarak belirsiz durumlarda diğer bireylerle işbirliği yapmadığı sonucu ortaya çıkmıştır (Fetchenhauer vd, 2004; Gollwitzer vd, 2009). Gollwitzer ve Rothmund, bireyler arasında mağdur duyarlılığı olan bireylerin diğer bireylerle işbirliği yapmadığını, topluma karşı düşmanca davranışlara olan meyillerinin, kendilerini mağdur olmamak için savunmalarından kaynaklandığını, böylece kötüye kullanılmaktan kaçındıklarını düşündüklerini iddia etmişlerdir (Gollwitzer, M. ve Rothmund, T. ,2011, s.448-455).

Adalette mağduriyet açısından duyarlı olmak, bireyleri kötü, düşüncesiz ve güvenilmez olanlarla ilgili diğer bireylerle arasındaki ilişkiler açısından daha duyarlı kılmakta, bu ise bireyde kendini savunucu bireyde güdüsel davranışları harekete geçirmekte ve eğer güvensizliğe sezgileri var ise bireyi bunlara karşı hazır duruma getirmektedir (Gollwitzer, M. ve Rothmund, T. ,2009, s.43).

Adalete duyarlılık konusunda son zamanlarda, sosyal psikologlar, davranışlarda tepkisellik kavramını önemsemekte ve bireysel ilişkilerde ve toplumda uyulması

gereken kuralların ihlal edilmesi ve adaletsizliğe karşı hoşgörölü olmaları açısından da farklılık gösterdiklerini ileri sürmektedirler. Sosyal psikologlar, araştırma sonuçlarına göre, bireylerdeki kişilik farklılıklarının olayların yaşandığı durum ve toplumsal açıdan etkili olduğunu ve bu etkininde bireylerin kendilerine karşı adaletsiz davranışa verdikleri tepkinin anlaşılabilirliğinde oldukça etkili olduğunu savunmaktadırlar (Törnblom,1992; Gurr, 1970). Ancak bizim araştırmamızda adalet duyarlılık dindarlık açısından değerlendirileceğinden, bireyin kişilik özellikleri açıklanmayacaktır.

Schmitt, Neumann ve Montada, adalet duyarlılık kavramının 4 temel unsuru olduğunu, bunların; a)yaşantıda deneyimlenmiş adaletsizliklerin sıklığı, b) zihinsel zorlama, c) adaletsizlik sonrası ortaya çıkan öfkenin şiddeti ve d) adaletsizliği bireyin zihninin zorlaması ve haksız olan eylemi gerçekleştiren kişiye ilişkin cezalandırılmasıdır. Schmitt ve Mohiyeddinsel adalet duyarlılığı yüksek olan kişilerin istedikleri sonuca ulaşamadıklarında verdikleri tepkinin, adalet duyarlılık olgusu mağdur duyarlılığı düşük kişilerden daha fazlaca kızgınlık göstererek tepki verdiklerini bulmuştur (Schmitt, Neumann ve Montada, (1996), akt: Çoklar, 2014, s.26).

Öyle ki, kişi kendisine yapılmamasını istediği haksızlığın karşısında vereceği tepkiyi, kendisinden başka kişilere yapılan haksızlık karşısında da verebilmeli ki, adil bir kişiliğe sahip olsun. Bu durumda kişinin bencillik seviyesi ortaya çıkmakta, bu durum kişiyi yansız ve dürüst olmaktan alıkoymaktadır.

Schmitt ve arkadaşlarının da adalet duyarlılık duygusunun bireyde kişilik özelliğine benzer işlediğini, adaletsizliğin olaylar oluşumunda 4 olgunun ortaya çıkabildiğini ileri sürdüklerini, bunların: “mağdur, suçlu(fail), faydacı (adaletsizliğin sorumlu olmasa bile bu durumdan çıkar elde etmiş kişi) ve gözlemci (üçüncü taraf olarak adaletsizliğe tanık olan)” olduğunu açıklamıştır (Schmitt, Neumann ve Montada, (1996), akt:Çoklar, 2014, s.28).

Bu ayrımlardan anlaşılmaktadır ki; adaletsiz bir durum bir olay ortaya çıktığında, adaletsizliğe uğrayan mağdur, adaletsiz eylemi gerçekleştiren fail, ortaya çıkan

adaletsiz eylemden çıkar sağlayan yararlanıcı, adaletsizliğe tanık olan ise gözlemci birey olmaktadır. Adaletsiz eylem oluştuğunda fail zaten adaletten uzak davranmakta, mağdur adaletsizliği bizzat yaşamakta, yararlanıcı bencilce hareket etmekte iken sessiz kalan gözlemci de en az fail kadar adaletsiz bir tutum sergilemektedir. Bu durumda yararlanıcı ve gözlemcinin adalete duyarlı davranmayışı adaletsizliğin ortaya çıkmasında en büyük etkindir. Bu durumdan en fazla etkilenen ise mağdurdur. Mağdur, adaletsizlik karşısında diğer toplum bireylerine karşı insani duyguları ve etkileşimi değişebilecek ve insanlararası ilişkilerinde bir adım geriden gelecek ve asosyal bir kişiye dönüşecektir.

Mağdur duyarlılığı olan kişilerin, asosyal ve toplumda yaşayan diğer kişilere karşı düşmanca davrandıkları, toplumdaki diğer kişilere bu şekilde davranma nedeninin, kendilerini mağdur olmaya karşı savunma mekanizması olarak asosyallığı kullanmalarından kaynaklanmakta, böylelikle mağdur duyarlılığı olan kişiler, başkaları tarafından adaletsizlik ve adaletsizlik yaşanan bir ortamdan uzak durmaktadırlar (Gollwitzer, M. ve Rothmund, T., 2011).

Öyle ki; adalete duyarlı kişilerin sosyal, insanlarla birlikte olmayı seven ve arkadaşça davranma özelliğine sahip olma özelliğini barındıran dışadönük, saygılı, güvenli ve merhametli özelliğiyle yumuşak başlılık özelliğini taşıyan, ayrıca ahlaki titizlik ve tedbirlilik özellikleriyle öz denetimini sağlayabilen, cesur ve açık fikirli, bağımsız ve olaylar karşısında mantıklı düşünebilme özelliğine sahip olmasıyla da öz denetimli, sadece kendine yapılan haksızlıklarda değil, yani mağdur olduklarında değil mağdur olana yapılan haksızlık karşısında da durabilen kişiler olmalıdır (Somer, 2002, s.23-24).

Fakat aynı doğrultuda mağdur kişinin durumu değerlendirildiğinde, mağdur kişilerin asosyal, içine kapanık, diğer kişilere karşı güvenini kaybetmiş, fikirlerini rahatlıkla ifade edemeyen, cesur olmayan kişiler olacağı aşıkardır. Eğer ki, kişi mağdur durumundan kendini kurtarır, adaletsizlik karşısında cesaretini toplar ve adaletsizliğe karşı çıkarsa adalete duyarlılığını kazanmış olacağı sonucunu çıkartabiliriz.

Adil ve adalete duyarlı olmanın yanısıra toplumsal varlık olan bireyin; gerek kendi iç dünyasında gerekse sosyal hayat alanında nihai amacı olan mutluluğa ulaşabilmesinde önemli olan diğer bir erdem ise ahlak ve ahlaki yürekliliktir.

2.2. AHLAKİ YÜREKLİLİK

2.2.1. Ahlakın Tanımı

Ahlak aynı adalet kavramı gibi geçmişten günümüze pek çok tartışma konusu olmuştur. Çünkü adalet ve ahlak; bireylerin mutluluğa ulaşmada ortak konusudur. Arapça’da sözlükte, “seciye, tabiat ve huy” gibi ifadelerle kullanılan ahlak kavramı, “hulk” ya da “huluk” kelimesinin çoğuludur. Bireyin dış görünüşünün ifadesi için “halk”, iç yapısını yani manevi dünyasını ifade etmek için ise “hulk” kelimesi kullanılmıştır (Akseki, 1996, s.28).

TDK’da ise ahlak; “bir toplum içerisinde kişilerin uymak zorunda oldukları kurallar ve davranış biçimleri” olarak tanımlanmaktadır. Bireylerin diğerleriyle ilişkilerini, davranışlarını düzenleyen norm, değer ve kurallar bütünüdür.

Güngör’ e göre ahlak; doğruyu yanlıştan ayırmak, davranış, eylemlerinde bu ayrıma göre davranmak, erdemli davranışlarında onurlanmak ve bireyin, kuralları çiğneyen davranışları için suçluluk veya utanç duyma yeteneğini geliştirmektir (Güngör, 2010, s.37).

Batı dilleri literatüründe ahlak karşılığında “Ethics” ve “moral” kelimesi kullanılmakta; “Ethics” Yunan dilinden ise ‘Ethos’ kelimesinden gelmektedir. ‘Ethos’ bir grubu diğerlerinden farklı kılan adet, töre vb ve sonrasında da alışkanlık gelir (Muslehuddin, 1978, s.1-2).

Felsefenin üç temel problemlerinden biri olan ahlak, hem teorik hem de pratik bir açıdan ele alınarak, kavramsal açıdan ahlakla felsefenin ilişkili olduğu ve “Ahlâk nedir? Ahlâk, değerler felsefesi midir? Ahlâkî eylemlerimizin kaynağı nedir?

Evrensel bir ahlâk yasasından bahsedilebilir mi?” gibi soruların ahlaka götürdüğü savunulmaktadır (Uyanık, 2003, s.178-181).

Felsefede ahlak; iki anlama gelir. Birincisi bireyin değer hükümlerinde bulunabilme kapasitesine sahip olmasıdır. İkinci olarak ahlak, kişinin davranışları ahlaki niteliklerle uyumlu olmasıdır (Sahakian, 1974, s. 2).

Savater (2001) açısından, ahlak kelimesi “iyi yaşam” anlamına gelmektedir. Ona göre “iyi yaşam”, kişinin kendi isteklerini tatmin etmesi ve de kişinin yapması gerekli olanları yapması manasındadır. Öyle ki, kişi kendi nefsinin isteklerini diğer kişilerin hak sınırını ihlal etmeden yaptığında, hem kendi istediğini yapmış olduğu için hem de bunu yaparken başkalarına zarar vermeden yapmanın huzurunu yaşayacak, Savater in tanımını yaptığı ahlak tanımına uygun iyi yaşamı bulacaktır.

Kohlberg açısından ahlak; bireyin duygularını, düşüncelerini ve davranışlarını kapsamakta, ama davranışların ahlakilik ölçüsü, bireyin davranışlarının sonucunda ortaya çıkan ahlaki yargıya bağlamaktadır (Çiftçi, 2003, s.58). Ahlaki yargı, ahlakın, bir durum ya da olay karşısında olay ya da durumun doğru veya yanlış olup olmadığı hakkında hükmetmesi, davranış, tutum ya da olay karşısında diğerlerinin bireye nasıl davranması gerekliliği ve bireyin başkalarına karşı nasıl davranması gerektiği konusunda ortaya konulan zihinsel bir işlemdir (Dilmaç, 1999, s.31).

Herokleitos’ ta aklın ilkliliğini vurgulayarak; duyu bilgisinin usun altında olduğunu, düşünme olmaksızın algının bize ancak akıl tarafından bulunabilecek gizli gerçekleri gösteremeyeceğini, ahlaksallığın yasaya saygı, öz disiplin, tutkuların denetlenmesi olduğunu belirtmektedir (Bayhan, 2000, s.1-3). Ona göre; mutlu olmak bireyin kendi elindedir. Bireyin mutluluğu kendini dünya düzeni içinde bulması ile mümkündür. Bu da bireyin ruhunun daimenca olmasıyla mümkündür. Bireyin mutluluğu kendi iç durumuna bağlıdır (Akarsu, 1965, s.17-18).

Sokrates’ e ait “ahlak öğretisi”, mutlulukçu ve eudaimonist olan bir öğretilerdir. O’ na göre mutluluk, bireyin eylemlerinin nihai amacı olan en yüksek iyidir. “En yüksek iyi” olarak mutluluk, aynı zamanda en yüksek değerdir. Birey kendi alın yazısını doğasıyla aynı doğrultuda olduğunda mutlu olacaktır. Mutluluk bireyin hem bedensel

ve hem de tinsel olarak bireyin kendini düzene sokması ile mümkün olmaktadır. Öyle ki bu durum olabilmesi için, birey kendini tanımalı ve bilgi yoluyla olgunlaşmalıdır (Özlem, 2004, s.41-43). Sokrates'e göre, iyi ve bilgi eş anlamlıdır. Bilgililik, ruhu fazilete götürür ve ruhu mutlu kılmaktadır. Mutluluk ise bireyin ahlaklı olmasıdır. Mutluluğun temeli ise fazilet, fazilet ise akıl bilgisidir (Erdem, 2009, s.45-46). Ona göre; hiç kimse bilerek ve isteyerek kötülük yapmaz, kimse kötülüğü seçmez. Sokrates göre ahlaksız insan ile bilgisiz insanın aynı olduğu görüşündedir (Arslan, 2002, s.132).

Aristoteles'e göre, haz; bireye kısa süren bir doyum ve mutluluk sağlamaktadır. Bu sebeple sürekli olan mutluluk, bireyde sadece tek akıl ile sağladığı, sadece bireye özgü olan bütün ve kalıcı olan mutluluk olabilir. Bireyde mutluluğun birincil koşulu bireyin etkin olmasıdır. Sürekli ve kalıcı mutluluk için ise bireyin aklının rehberliğine ihtiyacı vardır (Özlem, 2004, s.50). Aristo'ya göre en temeldeki yüksek iyi mutluluk olmakta ve mutluluk ancak iyi şekilde oluşturulmuş toplumsal siyasal düzen içinde gerçekleşebilir. Ancak Aristo'ya göre tüm bireyler için doğru ve tek olan bir mutluluk yoktur, ancak mutluluk, öte yandan, zorunlu olarak hazzı da saf dışı bırakmaz. Aristo hazzı küçümsememekte, ancak hazzın da mutluluk olmadığını belirtmektedir. Bunun nedeni olarak mutluluğun daha kalıcı ve daha sürekli bir ruh durumu olduğunu ifade etmektedir (Arslan, 2002, s.135-136).

Eudaimanist anlayış, bireyin davranışlarının son gayesi olan mutluluğu amaçlayan ahlak anlayışını savunmaktadır. Ancak bu ahlak anlayışları mutluluğun önemi ve mutluluğa nasıl ulaşılacağı konusunda farklı görüşler ileri sürmektedir (Erdem, 2009, s.45). Demokritos bireyin yaşamındaki ödev ve mutluluğu dış dünyada değil iç dünyanın gerçek özelliklerinde arayacağını, bu durumda aklın çeşitli hazlar arasında, birey için en güzel ve faydalı olanları seçeceğini, bu seçimde ölçütün haz ve acı olduğunu, ruhun dinginliğini ve mutluluğun ön planda tutulması gerektiğini, hayatın zevklerine aklını kullanmadan pervazsızca kendini kaptıran bireyin mutlu olmayacağını, mutluluğu ölçü, düzen ve uyumun yarattığını, bireyin ahlak ölçüsünün bu açıdan akli olduğunu, duyularla elde edilen hazzın geçici ancak ruhun elde ettiği değerlerin gerçek mutluluğa bireyi götüreceğini, bunun da doğru düşünme, doğru

konuşma ve doğru davranışta bulunma ile mümkün olacağını savunmaktadır (Akarsu, 1965, s.18-21).

Hümanist ahlakın gayesi, bireye yaptığı kötülüğünü örtbas ettirmek değil, bireyin doğasında var olan yeteneklerini yaratıcı bir şekilde kendisi tarafından kullanılmasını sağlamaktır. Hümanist psikolog Kant; ahlak değerlerinin kaynağı olarak bireyin varlığı aşan herhangi bir dış aşkın ilkeyi reddetmektedir. Ona göre ahlakın kaynağı tanrı bile değildir. Birey kendi yasasını kendi koyar ve kendi koyduğu yasasına itaat eder ve bu bireyin özgürlüğüdür (Arslan, 2002, s.146-147).

Ahlakın tüm kuramcılar tarafından kabul edilen bir tek tanımı yoktur. Üzerinde en çok anlaşılan nokta; ahlakın doğru ve yanlış yargılar açısından; ahlak doğru ve yanlış ayırt edebilmeyi sağlayan ilke ve değerlerin bütünüdür. Ahlak psikoanalitik bakış açısından, toplumsal standartlarda eşittir ve herbir kültüre göre değişiklik gösterir. Bilişsel gelişim; ahlakı bir bireyin diğer bireylerle ilişkilerinde gelişmiş olan değerler, ilkeler, inançlar ve standartlarla eş anlamlıdır (Deniz, 2007, s. 162-163).

Ahlakın tanımı kadar ahlakın kaynağı konusunda da uzun yıllar sürmekte olan tartışmalar vardır. Toplumdan bağımsız bir ahlakın varolup olmadığı noktasında; Freud, bu soruya olumsuz yaklaşmaktadır. Freud, ahlakın, toplumda uyulması zorunlu olan kuralların “superego” tarafından kişide benimsetilmesi sonucunda ortaya çıktığını savunmaktadır (<http://en.wikipedia.org/wiki/Morality>).

Ahlakla ilgili bilgiler, anlayışlar ve hareketler hakkındaki değerlendirmeler bireyin bilincinde bulunmakta, bu nedenle bilinç, yapılan davranışların başlangıç noktası olmaktadır. Bilinçte bulunan ahlaka aykırı isteklerini birey; bilinçte baskı altında tutmaktadır. Psikolojide davranışın içten dışa doğru oluşması düşünüldüğünde adalet erdemi gibi ahlakında bilinçten kişinin içselleştirmesiyle davranışa dönüştüğü yani kişinin davranışı yapma isteminin davranışın temelini oluşturduğu görülmektedir. Ahlakı, ahlaklı olmayı istemek için insanda bilinçteki duyarlılığın oluşması zorunluluğu doğmaktadır. Burada ahlak eğitimi süreci devreye girmekte yani bireyin, bazı davranışlarını doğru veya yanlış değerlendirmesine rehberlik eden ve kendi eylemlerini yönetmesini sağlayan ilkelerin kazanım süreci başlamaktadır (Aydın,

2003, s.50). Sonrasında ise bireye, doğru ve yanlış arasında ayırma gücü kazandıran ve bireyleri, toplumda sosyallik açısından giderek etkili duruma getiren ahlakın gelişimi yani bireyde olgunlaşma süreci ile devam etmektedir (Oğuzkan, 1981, s.17). Davranış sonrasında davranışın ahlakilik açısından değerlendirilmesinde; bireyin davranışlarının ve bireylerin birbirleri ile ilişkilerinde ne şekilde olması gerektiği konusunda bir takım ölçüler getiren, devamında ise ahlaki ilkelere uymayan tutum, davranış ve eylemleri kötü; uyanları da iyi olarak nitelendiren ahlaki yargılar ortaya çıkmaktadır (Demir ve Acar, 2005, s.8).

Ahlak konusunda yapılmış araştırmalarda, olgun ahlakın tanımının yanı sıra; değişik yaklaşımları ifade eden üç ayrı ölçütün olduğunu belirtilmektedir (Çifçi, 2001). Bunlar:

“Normların İçselleştirilmesi: Bu ölçüt dışsal kontroldür, yani zorlama olmadan normatif yükümlülüklerin yerine getirilmesi ya da gerekliliklerin yaşanması, yahut bireyin kendisi tarafından savunulan bir norma uymasıdır.

Adalet Duyarlılığı: Bir toplumdaki, mükafat ve cezaların ya da kaynakların alış-verişi ve paylaşımına dair kurallar hakkındaki insanlarda bulunan adalet bilinci ve duyarlılığıdır.

Kendi ihtiyaç ve Çıkarlarını Geri Çekme-Vazgeçebilme: Kişinin karşılıklı sorumluluk duygusu içerisine başkalarına karşı kendi ihtiyaç ve çıkarlarından vazgeçme; eş duygunun (empati), suçluluk duygularının hissedilmesi; bir başkasına yardım edildiğinde ya da ona zarar verilmediğinde, söz konusu olan manevi tatmin denilen duyguların yaşanabilmesi durumunu ifade eder.”

Normların içselleştirilmesi ölçütün de; kişinin ahlakı içselleştirmesi ve yaşamına uyarlaması gerektiğini kendisine bir kural olarak benimsediği belirtilmektedir.

Kendi ihtiyacı olanı ve kendine çıkar sağlayanları geri çekme-vazgeçme durumunda; kişi en zayıf ve sorunlu yanı olan bencilliğini ötelemiş, kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmemiş ve bu davranışlarından dolayı manevi yönden kendini iyi hissetmiş ve nefsinin terbiye etmiş olacaktır.

Adaletle duyarlılığın ölçüt olarak alınması, adalet ve ahlakın ayrılmazlık özelliğini bir kez daha ortaya koymakta, adalet olmadan ahlakın, ahlak olmadan adaletin olmayacağı anlaşılmaktadır.

2.2.2. Ahlaki Yüreklilik

Ahlakın davranışsal boyutunun yanı sıra; adaletle duyarlılık erdeminin oluşmasında önemli yeri olan sevgi, saygı, sorumluluk gibi duyuşsal erdemlerinin ahlakın oluşmasında da bulunması şarttır. Bu erdemlerin ahlakla birleşmesi, iç içe girmesi ise kişiyi ahlakı istemeye istekliliğe sürüklemekte ve bu da kişide ahlaki yürekliliği oluşturmaktadır. Ahlaki yüreklilik, kişinin hatasını kabul etmek, hatayı itiraf etmek, fenalığı reddetmek, adaletsizliği ifşa etmek ve aynı zamanda ihtiyatsız ve ahlak dışı emirlere karşı koymak için utanma ve aşağılanma duygusunun üstesinden gelme kapasitesi anlamına gelmektedir (Kidder, 2005, s.254).

Ahlaki yüreklilik bazen ahlaki cesaretle aynı anlamda kullanılmakta ve ahlaki cesaret için yapılan tanımlar genellikle fiziki cesareti ve siyasi iktidara karşı duruşu ifade etmektedir. Skitka'ya göre ahlâki cesaret, ilke veya inancın savunmasında, diğerleri olmadığı halde savunmayı kabul etmeye istekliliktir. Ahlaki cesareti sergileyen insanlar sık sık, rahatsızlık, hoşnutsuzluk, itaatsizlik, reddetme, alay ve hatta kendilerine veya onların yakınlarına zarar vermek gibi bir dizi tehlike altındadırlar (Skitka, 2012:3). İnsanların ahlaki kanaatinin gücü, meşru makamlara itaat etmek veya bu konularda grup normlarına uymak ve her zamanki baskılara direnmek için ahlaki cesaret sağlamalıdır (Skitka, 2012, s.8).

Skitka'ya göre ahlaki yürekliliğin yanı sıra, aynı doğrultuda olan kahramanlık; kişide ahlaki cesarete dayanan bir hareket olarak sayılanlarla oldukça uyumlu görünen, bu amaçla savaşmanın sonuçlarını kabul etme arzusuyla ve asil bir amacı taahhüt olarak gerçekleştirilen fiziki cesaret olarak tanımlanmıştır. Ahlaki cesaret ve kahramanlık kapasitesi, mümkün olduğunca kutlamaya ve teşvik etmeye değer nitelikler olarak görülmüştür (Skitka, 2012, s.17).

Skitka'nın bu tesbiti toplumdaki düzeni sağlamaya çalışan ahlaki yürekliliğe ve adaletle duyarlı kişilere değer verilmesi gerektiği konusunda çok yerindedir. Çünkü

bana dokunmayan yılan bin yaşasın anlayışıyla hareket eden bencil kişilerden oluşan bir toplumda hiçbir şekilde saygı, sevgi ve huzur kalmayacaktır. Bu da bireyin temel amacı olan mutluluğa ulaşamaması demektir. Bu nedenle bireyler gerek tek gerekse toplumsal olarak ahlaklı olmaya yönelmeli, yöneltmeli, ahlaksızlık karşısında sessiz kalmamalıdır. Fakat bunun yanı sıra, ilk başta, insanların ahlaki kanaatleri tehlikeye girdiğinde yıkıcı itaat veya gruba uygunluğa direnmek için ahlaki cesareti gerçekten iyi bir olgu gibi görünse de, bununla birlikte, ahlaki cesaret her zaman istenilen sonuçlar doğuramayacağı için kişinin heyecanı kesilmektedir. Bu durumda bir kimsenin yapabileceği davranışlar ve eylemler ancak, ahlaki cesaret veya kahramanlık eylemleri olarak yorumlanıyorsa, bu eylemleri algılayanın politik, sosyal, ahlaki veya kültürel görüşleri ile tutarlı mı yoksa tutarsız mı olduğunun bilinmesi gerekmektedir (Skitka, 2012, s.20). Burada yine kişinin içselleştirdiği normlarla, davranışa dönüştürdüğü normların tutarlılığı söz konusudur. Kişinin kendi çıkarları doğrultusunda mı yoksa toplumun düzeni için mi ve ayrıca toplum düzeninde politikanın çıkarlarının bireysel mi yoksa toplumu düşünen bir amaçta olup olmadığı önem arz etmektedir.

Kidder'e ise; ahlaki inanç ve buna bağlı ahlaki cesareti, potansiyel olarak siyasal yönden kötücül otoritelere kişinin itaat etmeye veya grup normlarına körü körüne uymaya karşı kişide bir koruma görevi görmektedir (Kidder, 2005, s.256).

Kidder genel anlamda ahlaki yürekliliği cesaret anlamında , cesareti de genellikle fiziksel cesaret anlamında kullanmaktadır. Tehlike ile korkmadan bir araya gelen ruhun sağlamlığı anlamında koruyucu(jenerik terim), cesur, çoğunlukla meydan okuyan anlamında korkunç, yüce ve sadıksız anlamında dağımsızlık, fırtınalı ve maceracı, cesaret anlamında gallantry terimlerini kullanmaktadır (Kidder, 2005, s. 26).

2.2.3. Ahlaki Yüreklilik ve Ahlaki Cesaretin Karşılaştırılması

Kidder, ahlaki cesaret için kanıtlardan bazıları hayranlık uyandıran dünya liderlerinin yaşamlarında ve uygulamalarında bulunduğunu, fakat daha sık, sıradan insanların yaptığı işlerde görüldüğünü belirtmektedir (Kidder, 2005, s.11). Kidder, ahlaki

cesaret taksonomisini sebepler, engeller riskler olmak üzere üç başlık altında birleştirmektedir: Bunlar;

- Sebepler: Ahlaki cesaret için bazı köklü itkiler söz konusudur: Bunlar; ahlaki ilkenin sağlamlığı (Stephen); görev (Sidgwick); kişinin kendi bilinciyle, özel inançlara sahip olması (Mackenzie); Kötü uygunluğu reddetmek, adaletsizliği kınamak veya ahlak dışı emirlere meydan okumak (Miller) arzusu ahlaki cesaretin sebepleridir.
- Engeller: Adaletsizliğin kasıtlı olması, adaletsizlik yapmadığına dair kendinden emin tavır, suçlamayı reddetme, ahlaki korkaklık, kararsızlık, gizlilik, eleştiri duyarlılığı gibi engeller ahlaki cesaretin önüne çıkan engellerdir.
- Riskler: Ahlâki cesaret, çeşitli acı, şaşkınlık (Stephen) olarak tanımlanan tüm tehlikeler yığını ile karşı karşıya kalır; Zihinsel acılar, çekingenlik, hoşnutsuzluk, şok edici konvansiyonel görüş, aşağıdan aşağıya inmek, arkadaşlarının onaylanmaması (Mackenzie); Sosyal onaylamanın acısı ve tehlikeleri (Sidgwick); Utanç, aşağılanma, alaycılık, dışlanma, statü kaybı, düşme ve iş kaybı endişeleri ise ahlaki cesaretin riskleridir (Kidder, 2005, s.35-36).

Kidder; ahlaki yüreklilik ve fiziksel cesaret karşılaştırmasında: Ahlaki yürekliliğin; kişide yalnız, kimsesiz cesaret olduğunu, sıklıkla direnmeyi, kendine dikkat çekmeyi ya da sancılı ve mutsuz eden bir yolda kişinin tek başına koşma riskini almayı gerektirdiğini, fiziksel cesaretin ise kişide kendiliğinden gerçekleştiğini, fakat fiziksel yürekliliğin açık olmayı, yalnızlığı, yalıtılmışlığı gerektirdiğini belirtmektedir (Kidder, 2005, s.255). Kidder' e göre, ahlaki cesaret; kişide şanını riske atmaya, utanç duygusundan acı çekmeye kadar nihai zaferin amaçlarına doğru ilerlerken etkili bir eylem ve sebep için gönüllü bir askeri liderin cesaretidir. Örneğin bu; Fabius Cunctator'un, Joseph E'nin. Johnston'ın, Savaş ve Barış'ta Tolstoy'un Kutusov'unun cesaretidir (Kidder, 2005, s.259- 260). Ahlaki yüreklilik ise ihtişamlı, görkemli bir şekilde kişinin kişilere saldırması değil cesaretinin niteliğine ilişkin edepsiz imalara dayanabilmektir. Bu ortamda ahlaki yüreklilik, kişinin ölümle yüzleşmeme ya da en azından onunla yüzleşmeyi erteleme cesaretidir. Fiziksel cesaret ise, kişide süregelen talep üzerine tükenebilen bir kaynaktır, ahlaki yüreklilik

ise ahlaki davranış egzersizleriyle daha güçlü büyüyebilmektedir (Kidder, 2005, s.260).

Bu karşılaştırma üzerine düşünüldüğünde, kişide fiziksel cesaretin anlık bir olay karşısında ortaya çıkabileceğini, ahlaki yürekliliğin ise içselleştirilmiş bir olgu olduğunu açıklayabiliriz. Öyle ki, fiziksel cesaretle kişide sadece beden ve akıl aynı anda işlev görmekte iken, ahlaki cesaretle olaya göre beden ve akıl bir arada iken, bazen sadece akıl ile hareket edilmektedir.

May' e göre bu karşılaştırma ise şu şekildedir: Kişinin içsel özgürlüğünü koruması ve içindeki yeni yerleri keşfetmek için bireyin çıktığı yolculuğa devam etmesi, kişinin özgürlük için sergilemesi gereken duruşu sergilemesinden daha çok cesaret gerektirmektedir. Şehit rolü üstlenmek ya da savaş esnasında gözü pek davranmak genellikle daha kolaydır. Kulağa ne denli tuhaf gelirse gelsin, özgürlük için sağlam ve sabırlı bir şekilde ilerlemek muhtemelen üstesinden gelinmesi gereken en zor ve en fazla cesaret gerektiren görevdir. Dolayısıyla bu tartışmada "kahraman" kelimesi kullanılacaksa üstün insanların sıra dışı davranışlarına değil, her insanın içindeki kahramanlık cevherine atıfta bulunmalıdır. Cesaretin her türü temelde ahlaki cesaret değil midir? Hiçbir içsel çatışma yaşamadan cansiperane bir şekilde savaşabilen insanlar genellikle çatışmadan alınan zevkin fiziksel acıyı bastırdığını belirtmişlerdir. Hem zaten ölümü göze almak gibi fiziksel bir cesaret örneği aslında ahlaki bir cesaret kişinin gerektiğinde hayatından vazgeçebilme cesareti değil midir? (May, 2013, s.220).

Özgürlük, sorumluluk, cesaret, sevgi ve içsel bütünlük asla kimse tarafından mükemmel bir şekilde hayata getirilemeyen ideal özellikler olmalarının yanı sıra bütünlüğe uzanan yola çıkmamıza anlam katan psikolojik hedeflerdir (May, 2013, s.263).

Bireyin yaşamdaki en mutlak amacı mutluluğa uzanan yolda olması gereken olgular olan özgürlük, sorumluluk, cesaret, sevgi, saygı, adalet ve ahlak, öncelikle bireyde içsel bir bütünlük sağlayarak davranışa dönüşmeli ve bireyin hayat felsefesi haline gelmeli hatta bu bütünlük yaşam şartı olmalıdır ki, mutluluk olsun.

Kidder ahlakın ve ahlaki cesaretin önemini belirterek eserinde şu soruya yer vermektedir: Ahlaki cesaret bugünlerde neden bu kadar çok önemlidir? Cevap olarak ise; “çünkü adaletin eksikliğinin pek çok örneğini, kurumsal işlemler, yasal işlemler, siyaset ve spor ile eğlence, kişisel ve sosyal ilişkilerde görülmektedir. Fakat başka, daha derin bir sebep bulunmaktadır. Cesaret aslında insanlığın temel erdemlerinden biri ise bunu ifade etme, destekleme ve öğretmenin yollarının bulunması gerekmektedir” (Kidder,2005, s.16). Kidder, adaletin ne olduğu, neden gerekli olduğu konusunda eğitimin önemini vurgulamaktadır.

Burada eğitimin önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Çünkü birey akla sahiptir fakat bilgiye sahip değildir. Bilgi ise eğitilmekle elde edilmektedir. Bu nedenle psikolojik bir varlık olan bireyin, her bir bireyin farklı olduğu göz önünde bulundurularak eğitime önem verilmeli, bireye hem bireysel hem de toplumsal mutluluğa dair normlar öğretilmeli ve bu doğrultuda değerler kazandırılmalıdır.

Psikoloji açısından ahlaki yüreklilik üzerine yapılan çalışmaların devamı ve önemine binaen Skitya; güçlü ahlaki kanaatlerin, tercih edilen amaçlara ulaşmak için herhangi bir yöntemi kabul etmeyle ilişkili olduğunu ve ahlaki inançların nasıl ve neden ahlaki cesaretin yapıcı olabileceğini vurgulamakta, ancak potansiyel olarak oldukça tahrip edici olduğuna nasıl ve neden psikolojisine daha fazla kavrayış kazandırdığının göz önüne alındığında, bilimsel araştırmaların devam etmesi için kritik bir gündem oluşturduğunu belirtmektedir (Skitka, 2012, s.20).

Bu noktada ise dinin insanlar üzerindeki etkisi ve toplumsal düzeni sağlama konusunda üstünlüğü bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Çünkü din; ahlaki inançların; ahlaki davranışların oluşmasında gerek kişilik özellikleri gerekse toplumsal-kültürel özellikler kadar, hatta bu özelliklerden de daha da etkilidir. Çünkü, din; insanoğlunun varolmasıyla ortaya çıkmış, insanlıkla varlığını devam ettirmektedir. Din, insanların hayatlarını düzene koyan sistemlerin bütünüdür.

Araştırmamızın örneklemini Müslüman bireyler oluşturduğu için adalete duyarlılık ve ahlaki yürekliliği İslamiyet dini açısından ele almak uygun olacaktır.

2.4. İslamiyette Adaletle Duyarlılık ve Ahlaki Yüreklilik

İslam dini; bireylere eşit haklar vermiştir. İslamiyette adalet, hiçbir bireyin ve toplumların istek ve arzuları doğrultusunda yön değiştirmemekte, bireylerin birbirlerine hissettiklerine göre de yön belirlememektir. Akrabalık bağlarına göre hüküm vermemekte, sosyo-ekonomik durumları gözetmemekte, soylu-soysuz, kuvvetli-zayıf, zengin- fakir ayrımı yapmamaktadır. Herbir bireyi tek bir ölçüte göre değerlendirmektedir.

İslam dini bireyleri değerlendirdiği tek düzelikte, emrettiği iyiliğe ve nehyettiği kötülüğe ne kadar riyakat ettiğine bakmaktadır. İyilik ve kötülük kavramları ise adalet ve ahlak açısından temel teşkil etmektedir.

Adalet de aynı zamanda dinin esasıdır, özüdür, ruhudur. Bütün peygamberlerin asli görevlerinden biriside; insanlar arasında zulüm ve her çeşit haksızlığın kaldırılarak, adaletin sağlanması için çalışmak olmuştur.

“Deki: Rabbim bana adaleti emretti”(Araf,7/29).

“Allah adaleti yani doğruluk ve dürüstlüğü, gerçek ne ise ona inanıp onu söylemeyi ve onu uygulamayı emretmiştir” (Karaman, Çağrıcı, Dönmez ve Gümüş, 2007, s. 517).

Bu ayetten de anlaşılacağı üzere adalet; sadece kişinin kendisine karşı yapılmasını beklemesi değil; tüm insanlığa yapılan haksızlıklara ve adaletsizliklere karşı çıkmaktır. Yani adaletle duyarlı olmak kişinin evrensel adalet duygusuna sahip olması ve bu duyguyu yaşamına aktarmasıdır. Bencillikle adalet aynı tarafta olduğunda adalet tam anlamıyla sağlanmış olamaz. Öyle ki; adaletle duyarlılık konusunda yapılan çalışmalar incelendiğinde; sadece kendisine yapılan haksızlık ve adaletsizliklerde tepki gösteren kişilerin bu tepkiyi göstermesinde çeşitli kişilik özelliklerinin etkisinin olduğu görülmektedir. Fakat insan akıllı bir varlık olması sebebiyle nefsinin bir tarafa bıraktığında bireysel mutluluğun geçici, toplumsal mutluluğu ise uzun süreli olacağını idrak ederek, bu doğrultuda davranışlar sergileyebilecek durumdadır.

Allah, Kur'an-ı Kerim' de insanlara adaleti emrederken, kişinin adil davranmasını engelleyen hususları da belirtmiştir. Hem sosyal hem de psikolojik birçok unsur adaletin engelleyicisi olabilmektedir. Kur'an-ı Kerim, müslümanlara nasıl adil olmaları gerektiği konusunda yol gösterecektir. Bireylerin birbirlerine besledikleri kin ve düşmanlıklar, kişisel çıkarlar, akrabalık bağları, zengin-fakir, bedensel-ruhsal açıdan kusurlu-sağlıklı olması, taraflardan birinin üst düzey ya da aşağı tabakadan olduğu haller, bir bireyin hakkının çiğnenmesini, görmezlikten gelinmesini, adaletli davranmamayı, adaletten ve adaletli davranmaktan kaçmayı İslam dini uygun görmemektedir (Sarıçam 2003, s.274).

Adaletle duyarlı olamamanın sebeplerinden birisi de hevadır. Heva; TDK (2010) sözlüğünde, “kişinin nefsi, arzusu, isteği. İstek. Nefsin isteği. Düşkünlük. Gelip geçici olan heves. Nefsin zararlı ve günah olan arzuları” olarak tanımlanmaktadır. Heva; bireyin ölçülü davranmasını engellemekte, adaletin önünü kesmektedir. Çıkarıcılık, bencillik, fırsatçılık gibi olumsuz kişilik özellikleri, bireyin kişiliği üzerinde etken ve eylemlerinde belirleyici olduğunda, birey adaleti yerine getiremeyebilir. Adalet duygusu, kişinin nefsinin, şeytanın baskısının ve nefis ve şeytan saptırması tehdidi altındadır.

Hevanın adaleti engelleyebileceği, Kuran-ı Kerim' de peygamber Hz. Davud'un kişiliği üzerinden anlatılır ki; bu ayette insanın hevanın etkisinde kalması, bireyi adaletsizlikliğe sevk edebileceğine vurgulanmaktadır:

“Ona dedik ki: “Ey Dâvûd! Gerçekten biz seni yeryüzünde halife yaptık. İnsanlar arasında hak ile hüküm ver. Nefis arzusuna uyma, yoksa seni Allah'ın yolundan saptırır. Allah'ın yolundan sapanlar için hesap gününü unutmaları sebebiyle şiddetli bir azap vardır.” (Sâd, 38/26)

“Sad suresinde, puta tapanların Kur'an- Kerim ve Hz. Peygamber karşısındaki inkarcı ve alaycı tutumları hakkında bilgi verildikten sonra, inkarcıların bu tutumlarına karşı Hz. Peygamber' e bu durum karşısında sabırlı olması öğütlenmiş ve güçlü kulunuz diye anılan Hz. Davud' u örnek alması istenmiştir. Hz. Davud' un bahsedilen bu gücünün iki kaynağı olduğu, bunlardan birinin yönetiminde ve hükümlerinde adaleti gözetmesi, diğerinin de hatalarının farkına varıp tövbe etmesi olduğu vurgulanmaktadır. Böylece Hz. Peygambere ve onun şahsında ümmetine şu ders verilmektedir: İşlerinizde adaletten ayrılmaz, yanlışlarınız düzelterek Allah' a yönelir, O' nun huzurunda ibadet eder, engin mağfiretine sığınır, böylece ruhunuzu kötülüklerden arındırırsanız, Allah katında değeriniz yükseleceği gibi düşmanlarınıza karşı da güçlü olur, sonunda başarıyı siz elde edersiniz” (Karaman, Çağrı, Dönmez ve Gümüş, 2007, s. 577).

Kuran’da bildirildiği üzere göre, hevedan kurtulmanın yollarında biri de sağlam ve yaşama aktarılmış ahiret inancına ve bilincinde olmaktır. Birey, bir yandan hevanın etki altında kalmayı, diğer bir taraftan ise adaletin olması gereken durumu arasında bir gel-git yaşayabilmektedir. Dini tutumu kuvvetli (dindar olan) bireydeki ahiret inancı ve bilinci, dünyadaki yaptıklarının ahirette karşılığını göreceğini bilincine varması, adaletten yana tercih yapmasını sağlamakta, birey de nefis ve şeytanın isteklerini böylece bastırmaktadır.

Bireyin doğasında, onu adil ve vicdanlı olmaya yönlendiren duyguların mevcut olmasının yanı sıra, adaletli davranmayı engelleyecek hevedan başka duygular da vardır. Yine toplumda yaşanan sosyal olayların etkisiyle birey adaletten uzaklaşabilmektedir. Bu nedenle Allahü Teala, Kur’an-ı Kerim aracılığıyla insanı adaletli olmaya yönlendirecek, insanı adaletten uzaklaştıran psikolojik ve sosyolojik faktörler karşısında kararlı ve sabırlı olmasını sağlayabilecek manevi kaynakları öğretmeyi istemektedir.

“Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlarla yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor. Antlaşma yaptığınız zaman, Allah’a karşı verdiğiniz sözü yerine getirin. Allah’ı kendinize kefil kılarak pekiştirdikten sonra yeminlerinizi bozmayın. Şüphesiz Allah, yaptıklarınızı bilir. Bir topluluk diğer bir topluluktan daha (güçlü ve) çoktur diye yeminlerinizi aranızda bir hile ve fesat sebebi yaparak, ipliğini iyice eğirip büktükten sonra (tekrar) çözüp bozan kadın gibi olmayın. Allah, bununla sizi ancak imtihan eder. Hakkında ayrılığa düştüğünüz şeyleri kıyamet günü size elbette açıklayacaktır.”(Nahl, 16/90-92)

“Bu ayette adalet ve ihsan kelimelerine çeşitli anlamlar verilmiş olup başlıcaları şunlardır: “a) Adalet; kelime-i şehadeti benimsemek, ihsan; Allah’ ın buyruklarını yerine getirmek, Allah rızası için gerektiğinde çeşitli maddi ve manevi sıkıntılara katlanmak; b) Adalet insanın içiyle dışının bir olması, ihsan içinin dışından daha da temiz olması; c) Adalet insaflı olmak, ihsan özveride bulunmak; d) Adalet kişinin Allah’ a ortak koştuktan sakınması, ihsan Allah’ ı görür gibi ibadet etmesi ve kendisi için istediği iyilikleri başkaları için de istemesi; e) adalet tevhid, ihsan tevhidde samimiyet.” Buradaki adalet ve ihsan kavramlarının sıralanan bu anlamların hepsini kuşattığı, bununla birlikte sosyal içeriklerinin daha da önemli olduğu anlaşılmaktadır.

Ayrıca başta adalet olmak üzere temel buyruk ve yasakların ortaya konmasından sonra adaletin bir gereği olan ahde vefa ve yeminlere sadakat gösterilmesi emredilmektedir” (Karaman, Çağrıcı, Dönmez ve Gümüş, 2007, s. 436).

Başka bir ayette “Allah, sizi, din konusunda sizinle savaşmamış, sizi yurtlarınızdan da çıkarmamış kimselere iyilik etmekten, onlara âdil davranmaktan men etmez. Şüphesiz Allah, âdil davrananları sever.”buyrulmaktadır (Mümtehine, 60/8).

Bu ayette belirli bir konu belirtilmemekte fakat; kişi hangi dine, etnik kökene mensup olursa olsun, uluslararası toplumdaki diğerk kişilerle iyilik ve adalet esasına dayalı ilişkiler kurabileceğı, düşmanla ve düşmana yardım edenle birden ilişkisinin kesilmemesini, önce onları bu tutumdan vazgeçirmeyi sağlayacak ilişkilere girmesini ve bu girişimlere imkan oluşturulması gerekliliğı vurgulanmaktadır.

İslamiyette ayrıca; kişi hangi ilme, hangi ekonomik duruma sahip olursa olsun adalet karşısında diğerk kişilerle aynı eşit konuma sahiptir. Toplumda yönetici ya da yönetilen birey olsun hiç bir bireye ayrıcalık tanınmamaktadır. İslam; köyde yaşayan çoban ile şehirdeki devlet başkanını adalet karşısında aynı konumda görmekte; aynı suçu işlediklerinde bile her ikisini de aynı cezaya çarptırmaktadır. İslamiyette gerektiğinde, en üst statüdeki yöneticiye bile ceza uygulamada ayrıcalık yoktur.

“Ey iman edenler! Kendiniz, ana babanız ve en yakınlarınızın aleyhine de olsa, Allah için şahitlik yaparak adaleti titizlikle ayakta tutan kimseler olun. (Şahitlik ettiklerinizin) zengin veya fakir de olsalar (adaletten ayrılmayın). Çünkü Allah ikisine de daha yakındır. (Onları sizden çok kayırır.) Öyle ise adaleti yerine getirmede nefsinize uymayın. Eğer (şahitlik ederken gerçeğı) çarpıtırsanız veya (şahitlikten) çekinerseniz (bilin ki) şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.”(Nisâ, 4/135)

İnsan topluluklarının refahı için korunmaya, düzene ve adalete ihtiyaçları vardır ki; devlet de bu ihtiyaçlardan doğmuştur. Adaletin gerçekleşmesinde bağlayıcı hukuk kuralları kadar onları uygulayan yönetici ve hakimlerle hakkın veya suçun ispatı için gerekli bulunan şahitler önemli rol oynamaktadırlar. Hakim ve şahitler elde edecekleri veya elden kaçırmak istemedikleri şahsi menfaatleri veya yakınlarının menfaatleri sebebiyle adaletten uzaklaşabilmektedirler. Ayrıca davacı ve davalının sosyal, ekonomik ve siyasi durumu da şahit ve hakimler üzerinde etkileyici rol olabilmektedir. Mesela bir maddi menfaati dava eden kimsenin yoksul, davalının ise zengin olması durumunda hak zenginin olduğu halde, yoksul lehine şahitlik edildiğı veya hüküm verildiğı görülmektedir. Halbuki zengin de yoksul da Allah’ ın kullarıdır. Onları içinde bulundukları duruma göre değerlendirecek, haklarında hayırlı olanı lütfedecek, sorumluluklarını belirleyecek ve hikmetinin bir sonucu olarak dilediğinde özel lütuflarda bulunacak olan da Allah’ tır. İnsanların O’ unun yerine geçmeye, adaleti saptırma pahasına bazı kimseleri kayırmaya hakları yoktur. Bu durum adalete aykırı olması sebebiyle ayetle yasaklanmıştır” (Karaman, Çağrıcı, Dönmez ve Gümüş, 2007, s. 158).

Allah, yarattığı insanların adaletli olma konusunda oldukça itinalı davranmalarını, tümünden özeni göstermelerini, bu tutumlarını da yaşantılarında sürekli duruma getirmelerini, başkalarına ve kendilerine hiçbir zaman adaletsiz davranmamalarını istemektedir.

Yöneticilerin adaletli olmaları, toplumun huzuru ve güveni için çok önemlidir. Yöneticiler akraba-eş-dostlarını diğerlerinden farklı olarak ayrı tutmamalı, adaletli davranmalıdır. Farabi'ye göre, toplumda erdemli olan bir yönetici; haksızlık durumundan nefret eden adaleti seven bir kişi olması gerekmektedir ki; ancak bu şekilde hem kendi yakınlarından hem de başka bireylerden hak arayabilir, bu durumda onları hakka ve adalete uymaya davet edebilmektedir (Danışman,1990, s.88).

Hasan el-Basri, Ömer b. Abdülaziz'e yazdığı risalede yöneticideki en önemli sıfatın adalet olduğunu, yönetim sisteminden önce yöneticilerin adil olması gerektiğini belirtmiştir (Uyanık, 2014, s.106).

Hiz. Peygamberin nazarında insan ayrımı yoktur ve olmamıştır. Ona göre herkes, hukuk karşısında eşittir. İnsanlar arasında hiçkimseye farklı muamelede bulunmamıştır. İnsanlar arasında adaleti dağıtırken yansızlığını korumuş, bu konuda asla taviz vermemiştir (Akseki,1996, s.502).

“Ey insanlar dikkat ediniz! Rabbiniz tektir. Arabın, Arab olmayana, Arab olmayanın Arab’a, siyahın kırmızıya, kırmızının siyaha, takvadan öte, hiçbir üstünlüğü yoktur. şüphesiz Allah Teala katında en üstünüünüz, Allah Teala’dan en çok korkanınızdır.” (Müsned-i Ahmed b. Hanbel, 5/411).

Hiz. Peygamber hiçbir zaman adaletin gereklerinden ayrılmamıştır. İnsanlar arasında mevki, ırk, zengin-fakir ve asabiyete dayalı ayrıcalıklı hükümlerin adalete aykırı olduğunu her daim vurgulamıştır. Asabiyet anlayışının mevki ve soya dayalı insanlar arasında yapılan ayırım tutumunun karşısında durmuştur.

“Bir gün Mahzumoğulları kabilesinden Fâtıma adında bir kadının hırsızlık yaptığı söylenerek Peygamberimiz (s.a.s.)’in huzuruna getirilmişti. Kadının elinin kesilmesine hükmedildi. Fakat daha önceki gelenek ve alışkanlıklara göre Kureyş’ten olan asil bir kadın hakkında suç işlemiş olsa dahi böyle bir hüküm verilemezdi. Hükümün infazının durdurulması için Kureyş’in ileri gelenleri Hiz. Peygamber’in çok sevdiği Üsame b. Zeyd’i araya koyarak bu kadının affedilmesini istediler. Üsame’nin böyle bir şefaatte bulunması Hiz. Peygamber (s.a.v.)’e çok ağır geldi. Hemen ashabını mescidde toplayıp bu konuda onlara şöyle hitap etti: “Sizden önceki toplulukların helak edilmelerinin sebeplerinden birisi şudur: İsrâil Oğulları içlerinde bulunan mevki sahiplerinden birisi hırsızlık yaptığı zaman serbest bırakır, ona dokunmazlardı. Güçsüz, kimsesiz biri hırsızlık yapınca ona ceza uygularlardı. Eğer hırsızlık yapan kimse Mahzumoğullarından değil de, kendi kızım Fatıma bile olsaydı ona el kesme cezası uygulardım.” (Buhârî, El-Biyade IV:318, Akt: Meylani II,1990:182).

Hız. Peygamber, bu tutumuyla adaletin yansıması gerektiğini ve yöneticinin de adil olması gerektiğini en iyi şekilde vurgulamaktadır. Öyle ki; Hız. Peygamber'in İslamiyeti tebliğ etmeden önceki dönemde Cahiliye devrinde Araplar, birbirleriyle düşmandı. Adaletsizliğin, toplumda her kesimde olduğu zamanda İslamiyet gelmiş ve yeni bir toplum olmuştur. Efendi-köle ve zengin-fakir ikililiğinin yapılmadığı, hak, adalet ve eşitlikten asla ayrılmayan bir toplum oluşmuştur.

Hız. Peygamberin, suçlu bir kadının adaletin uygulanmasını engelleyecek nitelikli evrensel bir hutbe okuması, adalet konusundaki duyarlılığının en üst düzeyde olduğunu göstermektedir. Kanunları çiğneyen kim olursa olsun, adil davranacağını açıkça ilan etmektedir.

“Ebu Said (RA) rivayet edildiği üzere;

Bir bedevi arabın Peygamber (SAV) de alacağı vardı ve gelip bunu isterken onu çok sıkıştırdı. Hatta kendisine:

-İmkânı yok, vermezsen yakânı bırakmayacağım, dedi.

Ashab, bedevi araba:

-Allah sana iyilik versin. Kiminle konuştuğunu biliyor musun? Diye azarladılar.

Adam:

-Ben hakkımı istiyorum, dedi.

Peygamber Efendimiz ashaba:

-Hak sahibi yanında olmanız gerekirdi, dedikten sonra Kays kızı Havle' ye:

-Yanında hurma varsa bize bir miktar ödünç versin, hurmalarımız geldiğinde ona öderiz, diye haber gönderdi.

Havle de Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e:

-Olur ya Resulallah anam babam sana feda olsun diyerek gereği kadar hurma gönderice Peygamber Efendimiz adama olan borcunu ziyadesiyle ödedi.

Bunun üzerine adam Peygamber Efendimize:

-Beni minnettar kıldın. Sen nasıl beni sevindirdinse Allah da seni sevindirsin, dedi.

Peygamber Efendimiz de:

-İnsanların en iyisi, başkasının hakkını tam olarak ödeyenlerdir. Bir toplum ki içinde zayıf ve güçsüz kimseler, hakkını tartaklamadan ve incitilmeden alamazlarsa o toplum iflah olamaz, buyurdu”(İbn-i Mace, Et-Terğib III:271, akt: Meylani II, 1990, s.186)

İslamiyette kişiler arası eşitliğin ve adaletin yanı sıra bir diğer önemli erdem ahlaki erdemdir. İslam dini insanlara iyiliği emretme, kötülüğü terketme yönünde ahlaki ödevler yüklemekte ve bunlardan sorumlu tutmaktadır. Ahlakın temeli ise iyiliği hedef almaktadır.

Öyle ki; İslam ahlakını yansıtan iki temel kavram; takva ve hilmidir.

“Takva; kişinin bütün dini ve ahlaki görevleri yerine getirmesi, din ve ahlakın sakıncalı bulduğu tutum ve davranışlardan kaçınmasıdır (Apaydın, Aydın, Bardakoğlu, Çağrı, 2008, s.503) Hilm ise; insanda akıl ve kültürle kazanılan, insan ilişkilerinde sabırlı, hoşgörülü, bağışlayıcı, uzlaşmacı ve medeni davranışlar sergilemeyi sağlayan ahlaki erdemdir. (Apaydın, Aydın, Bardakoğlu, Çağrı, 2008, s.506) Kur'an ahlakını en iyi kavrayan ve yaşayanlardan biri olarak tanınan Hasan Basri' ye isnat edilen ve hilmin kapsadığı başlıca faziletlerle vurgu yapan şu sözü Kur'an ve Peygamber ahlakının bir özeti saymak mümkündür: “ Müslüman başlıca alametleri şunlardır: Dininde güçlü, kararlı ve yumuşak, imanı sağlam, bilgili ve halim, zeki ve merhametli, hem haklı hem bağışlayıcı, hem zengin hem tutumlu, hasta olduğunda tahammüllü, güçlü ve iyilik sever, arkadaşlık ve dostluğun sıkıntılarına katlanır, zorluklara sabreder, öfkesine mağlup olmaz, gurur ve kibire kapılmaz, ihtiraslarına yenilmez, midesi yüzünden şerefsizlik yapmaz, hırsı yüzünden küçülmez, basit hedeflerle yetinmez, mazluma yardım eder, zayıfa acır, cimrilik yapmaz, israf etmez, kendisine kötülük eden bağışlar, cahili hoş görür, nefsi sıkıntıda olsa da herkes kendisinden yararlanır(Apaydın, Aydın, Bardakoğlu, Çağrı, 2008, s.509).

Kuranda ahlaki temellendiren erdemler doğruluk, sabır, tevazu, iffetli olmak, infak, yardımlaşmak, sözünde durmak, bağışlama, adalet, adil olmak, zandan sakınmak, gıybet etmemek, iftira etmemek, yalan söylememek, kusur araştırmamak, kibirli olmamak, israf etmemek, zina etmemek, cimri olmamak, cana kıymamak, gösteriş yapmamak, içki içmemek, bozgunculuk ve haset çıkarmamak, alay etmemek, haksız kazanç ve rüşvetten uzak durmaktır. Bu erdemler insani ilişkilerin düzeni, toplumun refahı için gerekli ve ilk öncelikle de kişide bulunması zorunlu erdemlerdir. Allah, bu emirlere uyanları mükafatla, uymayanları cezayla karşılayacağını belirterek ahlaki olmaya insanları yöneltmekte ki, bu yönelişte insanlardan ahlaki olma yürekliliği emredilmektedir.

Kuranda Maide suresinde buyurulduğu gibi başlayabilirsin “İyilik ve takva (Allah'a karşı gelmekten sakınma) üzere yardımlaşın. Ama günah ve düşmanlık üzere

yardımlaşmayın. Allah'a karşı gelmekten sakının. Çünkü Allah'ın cezası çok şiddetlidir.” (Maide, 5/2)

Bu ayette, dinin kutsal saydığı değerlerin çiğnenmemesi, insanların iyilik ve takva hususunda birbirlerine yardım etmeleri, günah işlemek, düşmanlık ve kin gütmek, intikam almak, insan haklarını çiğnemek gibi amaçlara yönelik insan ilişkilerini bozan faaliyetlerinde birbirlerine yardım etmemeleri ve Allah'a karşı saygılı olmaları buyurulmuş; aksi taktirde uğrayacakları azabın şiddetli olacağı bildirilmiştir. Öyle ki; yardımlaşma ve dayanışma sosyal hayatın olmazsa olmazıdır. Ancak bu yardımlaşma hukuk ve ahlak kurallarına aykırı olmamalıdır. Hukuk ve ahlak ilkeleri gözetilmeden yapılan yardımlaşmanın islam nazarında hiçbir değeri yoktur; aksine İslam haksızlığa yardımı zulüm sayar ve engellenmesini emretmektedir (Karaman, Çağrı, Dönmez ve Gümüş, 2007, s. 208).

Bir diğer ayette ise, ahlaki hukuk kurallarının ihlalinin cezasından ve şahsiliğinden bahsedilmektedir.

“Hem günah çeken bir kimse, başkasının günahını çekmeyecek; yükü ağır basan, onun yüklenilmesine çağırırsa da ondan bir şey yüklenilmeyecek, isterse bir yakını olsun. Fakat sen ancak o kimseleri sakındırırsın ki, gaybda Rablerinin korkusunu duyarlar, namazı dürüst kılarlar. Temizlenen de sırf kendisi için temizlenir. Nihayet dönüş Allah'adır.” (Fatır,35/18).

Burada kişinin yaptıklarından tamamen kendisinin sorumlu olduğu, bir başkası vesilesiyle günahlarının affolunmayacağı belirtilmektedir. Allah'ı Teala, insanlara neler yapmaları neler yapmamaları konusunda Kur'an ayetlerinde açıkça belirtmiş ve insanların bu kuralları kendilerine tebliğ için Peygamberi göndermiştir.

Allah, Kur'an-ı Kerim' de “Ey Rabbimiz! Onlara, içlerinden senin âyetlerini kendilerine okuyacak, onlara kitap ve hikmeti öğretecek, onları temizleyecek bir peygamber gönder. Çünkü üstün gelen, her şeyi yerli yerince yapan yalnız sensin.”(Bakara 2/129) ayeti ile son peygamber Hz. Muhammedin ahlak üzerine timsal kişi olarak gönderildiğini belirtmektedir.

H. Muhammed: “Ben, güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim”; H. Ebu Hüreyre (r.a.)' dan rivayet edilen hadisiyle de bu durumu açıklamaktadır. Öyleki; H. Muhammed nübüvvet öncesi dahil bütün yaşamı boyunca; gerek sözleriyle gerekse davranışlarıyla ahlak timsali bir kişi olmuştur.

H. Muhammed ahlakı, “Kur'an-ı Kerim” ahlakıdır. “Sen elbette yüce bir ahlak üzeresin.” (Kalem, 68/4). Bu ayet, H. Peygamberin Allah' ın lütfuna erişmiş, üst

düzey bir şahsiyete ve üst düzey bir ahlaka sahip, her durumuyla mükemmel, insanlık için örnek bir önder ve güvenilir bir rehber olduğunu göstermektedir.

Hız. Muhammed; Kur'an-ı Kerim' in amacının sadece bu dünyadaki mutluluk olmadığını, ahiret mutluluğunu da amaç edindiğini "Kıyamet gününde mü'minin terazisinde güzel ahlaktan daha ağır bir şey bulunmaz. Allah'a karşı çirkin hareketler yapan ve kötü sözler söyleyen her kişiden nefret edip buğz eder ve onları sevmez." (Tirmizi, Birr 61.) hadisiyle güzel ahlakın önemini ve Allah'ın güzel ahlaka aykırı davranışlara tepkisini belirtmektedir. İnsanların amellerinin ölçüldüğü kıyamet gününde, en değerli ibadetin güzel ahlâk olacağını belirtmektedir. Öyle ki; bütün ibadetlerin tek hedefi, insanın güzel ahlaklı olmasını sağlamaktır. Namazlar, oruçlar, sadaka ve zekâtlar ve diğer ibadetler insanı olgunlaştırmak, mükemmel ahlaka götürmek için farz kılınmıştır. Allah'ın kişinin namazlarına, oruçlarına, zekât ve sadakalarına ihtiyacı yoktur. Bunlar insanın ahlâk ve amellerini mükemmelleştirmeye birer araçtır. Allah'a iman eden bir kimse, güzel ahlâkı sayesinde ebedi kurtuluşa erecektir. Hadisin ikinci kısmında Allah'ın sevmediği kötü ve çirkin sözler, kötü ve çirkin davranışlar olduğu ifade edilmektedir. Peygamber, olgun bir mü'minin hiç kimseye kötü söz söylemeyeceğini, kimseye lanet okumayacağını, kimseyi kötülemeyerek kötü bir davranışta ve harekette bulunmayacağını bildirmiştir.

"Ben, haklı olduğu hâlde bile çekişmeyi bırakan kimse için cennetin avlusunda bir köşk, şaka da olsa, yalan söylemekten kaçınan kimse için cennetin ortasında bir köşk ve ahlâkı güzel olan kimse için de cennetin en yüksek yerinde bir köşk verileceğine kefilim." (Ebû Davûd, Edeb, 7, V, 150, akt: Nevevi, II, 1992:52)

Hız. Muhammed, ahlaklı olmayı, ahlaklı olmayı istemeyi, ahlaki yürekliliğe teşviki şu hadislerinde dile getirmektedir:

"En hayırlınız, ahlâkça en güzel olanlarıdır." (Müslim, Fedail, 2321, Akt: Nevevi, II, 1992:50)

Nevvas B. Sem' an der ki: Resullah' a iyilik ve kötülüğün ne olduğunu sordum, O' da şöyle buyurdu: " İyilik güzel ahlaktır. Kötülük ise, nefsinin tereddüt ettiği, insanların bilmesini arzu etmediği şeydir". (Müslim, Kitab'ul-Birr ves's-Sıla, 2553, Akt: Nevevi II, 1992:50)

"İmanca mü'minlerin en olgunu, ahlâkı en güzel olup, aile bireylerine karşı en yumuşak ve lütufkâr davranandır." (Tirmizî, Kitabul- İman, 1162, Akt: Nevevi II, 1992:51)

Ebu ümame El-Bahili' den Rasullullah' ın şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: “ben haklı olduğu halde çekişmeyi bırakan kimse için cennetin avlusunda, şaka dahi olsa yalan söylemeyen kimseye cennetin ortasında, ahlakının güzelleştiren kimseye de cennetin yukarı kısmında bir rev verileceğine kefilim.”(Ebu Davud, Kitab’ul Edeb, 4800, Akt: Nevevi II, 1992:52)

İnsanların Peygamberlerden öğrenegeldikleri sözlerden biri de: “Utanmadıktan sonra dilediğini yap!” sözüdür. (Buhârî, Kitab’ul-Enbiyâ, 54, Akt: Nevevi II, 1992:88)

“Kim kötü ve çirkin bir iş görürse onu eliyle düzeltsin; eğer buna gücü yetmiyorsa diliyle düzeltsin; buna da gücü yetmezse, kalben karşı koysun Bu da imanının en zayıf derecesidir.” (Müslim, İmân, 78;)

“Hiçbiriniz kendisi için istediğini (mü’min) kardeşi için istemedikçe (gerçek) iman etmiş olamaz.” (Müslim, İmân, 71)

“Müslüman müslümanın kardeşidir Ona zulmetmez, onu (düşmanına) teslim etmez Kim, (mümin) kardeşinin bir ihtiyacını giderirse Allah da onun bir ihtiyacını giderir Kim müslümanı bir sıkıntıdan kurtarırsa, bu sebeple Allah da onu kıyamet günü sıkıntılarının birinden kurtarır Kim bir müslümanı(n kusurunu) örterse, Allah da Kıyamet günü onu(n kusurunu) örter.” (Buhârî, Mezâlim, 3)

“Birbirinize buğuz etmeyin, birbirinize haset etmeyin, birbirinize arka çevirmeyin; ey Allah’ın kulları, kardeş olun Bir müslümana, üç günden fazla (din) kardeşi ile dargın durması helal olmaz.” (Buhârî, Edeb, 57, 58)

Abdullah b. Amr b.As Rasullullah’ın şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: “ Adaletle iş yapan kimseler Allah katında nurdan minberlerde olacaklardır. Onlar gerek hükmederken, gerek ailelerine karşı ve gerekse gözetimindeki kimselere adaletle davranırlar.”(Müslim, Kitab’ul- imare, 1827, Akt: Nevevi II, 1992,s.73)

Ebu Hüreyre’den rivayete göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “ Yedi grup insan vardır ki Allah Teala onları kendi gölgesinden başka hiçbir gölgenin olmadığı o günde gölgelendirir. Bu insanlar şunlardır: adaletli idareci, gençliğini Allah’a ibadetle geçiren genç, kalbi camilere bağlı olan kimse, Allah için birbirini seven, bu sevgiyle bir araya gelip ayrılan iki kimse, güzel ve varlıklı bir kadın tarafından zinaya çağırıldığı halde “Hayır ben Allah’ tan korkarım” diyen kimse, sağ elinin verdiğini sol eli duymayacak derecede gizli sadaka veren, yalnız başına Allah’ I zikredip, gözleri yaşaran kimse.” (Müslim, Kitab’ul-İmare,1827, Akt: Nevevi II, 1992,s.73)

İyaz b. Hımar’dan rivayet olunduğuna göre Rasullullah’ı şöyle buyururken işitmiştir: “ Cennet ehli üç gruptur. Adil ve başarılı idareci, yakınlarına ve müslümanlara karşı ince kalbli ve merhametli kimse, çoluk çocuk sahibi olduğu halde tok gözlü olan kimse.” (Müslim, Kitab’ul- İmare,1855, Akt: Nevevi II, 1992,s.74)

Hiz. Muhammed, Ebu Zerr kendisini devlet memurluğuna tayin etmesini istemesi üzerine : “Ey Ebu Zerr sen zayıf birisin. Bu idare bir emanettir. Onu hakkı ile yürütenler hariç kıyamette pişmanlık ve rüsvaylıktır.” (Müslim, Kitab’ul- İmare,1855, Akt: Nevevi II, 1992,s.82)

Hiz. Muhammed, hadislerinde adil ve ahlaklı olmayı tek kendisi için istenilmesinin ne ahlak ne de imanda yeri olmayacağını belirterek adaletle duyarlığın ve ahlaki

yürekliliğin gerekliliğine işaret etmektedir. İnsanların öncelikle imanlarının tabanında ahlakın olduğunu, bunu içselleştirmeleri ve hayatlarına nasıl uygulayacaklarını anlatmaktadır. Öyleki; “İnsanda bir organ vardır Eğer o sağlıklı ise bütün vücut sağlıklı olur; eğer o bozulursa bütün vücut bozulur Dikkat edin! O, kalptir.” (Buhârî, İmân, 39) hadisiyle kişinin davranışlarının oluşumunun içten dışa doğru gerçekleştiğini, bu duruma binaen kişinin ilk önce imanı, ahlakı ve buna bağlı diğer erdemleri içselleştirmesi gerektiğini ve buna da kalpten başlayarak davranışlarına yansıtması gerektiğini vurgulamaktadır.

Hız. Muhammed (SAV), Allah’ ın kullarından istediklerini, Kur’ an ayetlerini insanlara açıklamış ve yaşantısıyla insanlara en güzel örnek olmuştur. Kendisinden sonra sahabe, tabiun, tebeut tabiin’a ve tüm müslümanlara da nasıl bir yaşam sürmeleri gerektiğini bildirmiştir. Gerek halifeler, sahabeler, tabiunlar, tebeut tabiin O’ nun örnek yaşantısını sonraki dönemlerine aktarmışlardır. Günümüze kadar hiçbir değişikliğe uğramamış son kitap Kur’an ve Peygamber sünneti gerek bu dünya gerekse ahiret hayatı için insanoğlunun mutluluğa erişmesinde yegane rehberdir.

2.5. PSİKOLOJİK İYİ OLUŞ

2.5.1. Mutluluk

Mutluluk, bireyin en iyi amaçları olarak belirlediği değerlerdir (Akarsu,1970, s.11). Bireyin yaşamını mutlu bir şekilde devam ettirebilmesi, bireyin verdiği kararlar sonucunda olmakta; bu nedenle birey yaşamı değiştirmek yerine, yaşamını değiştirmeye çalışması mutluluğu getirecektir (Tarhan,2010).

Mutluluğun psikolojide konumuna geçmeden önce, mutluluk teorilerinin dayandığı felsefi temellere kısaca bakmak konuyu açıklamakta yerinde olacaktır. Çünkü mutluluk konusundaki psikolojik yaklaşımların birçoğunun temeli felsefi kurama dayanmaktadır.

Freud' un psikanalitik kuramında mutluluk; birey mutsuzluktan profesyonel bir yardımla kurtularak, birey iyileştirilerek mutluluğa ulaştırılmasıdır (Aközlü,1992,s.16). Freud' a göre bireyin bilinçaltındaki güçleri; saldırganlık ve cinselliktir. Saldırganlıkta gerilim ve keyifsizlik artmakta, cinsellikte gerilim azalır ve haz ortaya çıkmaktadır (Kına,2005, s.48). Freud' a göre, birey, mutsuzluk veren duygular ortaya çıkmadan hazzla yönelmektedir (Babaoğlu, 2009, s.21). Uygarlık bireyin içgüdülerini bastırmasına sebep olup bireyi mutsuzluğa sürüklemiştir(Budak,1999, s.302). Ona göre gerçek mutluluk içgüdülerin tatmin edilmesi olmasından bahisle tatminin gerçekleşmemesinin bireyi nevroza sürükleyeceğini, bu nedenle nevrozun bireyin kültürleşmesinde ödemesi gereken bedel olduğunu savunmaktadır (Budak,2007, s.226)

Fromm' a göre; mutluluktan önce, bireyi mutsuz eden nedenler, bireyin yaşadığı sürece devam edeceğinden bilinçaltında aranmalıdır (Budak,1997, s.157-159). Jung ise; bireyin mutlu olabilmesi için bütün bir insan olarak biyolojik ve psikolojik olarak tüm yönleriyle uzlaşmasının gerektiğini savunmaktadır (Yalçiner,2004, s.96). Horney ise; tüketime aşırı düşkün bireylerin, açgözlülük ve doyumsuzluğunun bireyi sürekli satın alarak mutlu olabileceğine düşünmeye sürüklediğini, ancak bu durumun daha da karmaşık bir duruma sebep olduğunu, bireyin başkaları ile bir kargaşa içerisine girdiğini, bu durumunda bireyde mutsuzluğa sebebiyet verdiğini savunmaktadır (Budak,2007, s.227). Ayrıca Fromm, mutluluğu-mutsuzluğu bireyin an içinde bulunduğu durum olarak değerlendirmekte; bireyin yaşamı sürecinde yaratıcılığının ve canlılığının artması, duygu ve düşüncelerinin belirginleşmesinin mutluluğa, bu işlevlerinin ve yeteneklerinin zayıflamasının ya da yok olmasının bireyi mutsuzluğa götüreceğini savunmaktadır. Mutluluk ve mutsuzluğun bedenen görülebileceği gibi bireyin ruhsal işlevlerini de etkileyebileceğini belirtmektedir (Fromm, 1984, s.32).

Hümanist yaklaşım; bireyi bir bütün olarak ele almakta, bireyin asıl yapısının iyi olduğunu savunmakta, birey doğal yapısının ahlaklı ve iyi olduğu için doğallığına ket vurulmaması, aksine desteklenmesi gerektiğini savunmaktadır (Yörükan,1999, s.29). Hümanist psikolog Fromm, fizyolojik ihtiyaçları nevrotik ihtiyaçlar olarak nitelendirmekte, bu ihtiyaçları ortaya çıkardığı gerginlikleri akıldışı zevkle

giderileceğini savunmakta, bunun adının ise sevinç ve mutluluk olduğunu savunmaktadır (Çağlar,2007, s.201).

Utilitarist etik anlayışına göre mutluluk; mümkün olduğunca çok bireyin mutlu olabilmesidir. Bir eylem, fiil ve oluş bireylerin yararlarına yönelik olduğu derecede ahlaki ve faydalıdır (Pieper,1999, s.239). Bu kuramın öncülerinden Bentham ve John Stuart Mill’ in mutluluk konusunda bireysel mutluluğun değil toplumsal mutluluğun savunucuları olmasından bahisle ahlak ve adalet konularında açıklanacaktır.

Bu yaklaşımda bireyin gereksinimleri Maslow’ a göre eksiklik gereksinimi ve gelişim gereksinimidir ki, eksiklik gereksiniminin giderilmesi hastalığın yok edilmesini sağlayarak acıyı ortadan kaldırmakta, gelişim gereksiniminin giderilmesi ise ruh sağlığını beslemekte ve iyi olma halinin ortaya çıkmasını sağlamaktadır (Sönmez,1996, s.38).

Frankl’ a göre; başarı bireye acıyla başa çıkmayı öğrettiği gibi mutlu etmekte, ancak bireyin anlam arayışı başarısız olduğunda anlık hazza birey yönelebilmekte, anlık haz ise varoluşsal boşluk olan psikolojik bir problemin ortaya çıkmasına sebep olmakta, Frankl’ in bunları “tatil depresyonu” veya “emeklilik bunalımı” olarak nitelendirmektedir (Budak,2007, s.101-102). Ona göre; bireyin gergin olmayan relaks bir hayat sürebilmesi, bireyin uğruna çabalamaya değer bir amaç belirleyerek mücadele etmesine bağlıdır ki, bu durum bireyin hayata anlam yüklemekte ve bu anlam doğrultusunda amaç sürekliliğini meydana çıkartmakta ve sonucunda devam eden bir mutluluk ortaya çıkmaktadır (Budak,2007, s.100).

İslam filozoflarından Farabi’ ye göre mutluluk; bireyin akli önderliğinde ve kendi hür iradesiyle yaptığı eylemlerin sonucudur (Özcan,1987, s.61). Bireyin kendisi için istediği, hiçbir zaman başkaları için de istenmeyen iyilik, dahasında daha büyük bir şey olmayan durumdur (Beyrut,1992, s.106). Farabi’ ye göre mutluluk dünyadan uzaklaşmakla mümkün olmakta, dünyevi hazları mutluluk olarak yaşam biçimi edinen insanların sonsuz mutsuzlukla cezalandırılacaklardır (Arslan,2004,s.126). Farabi, bazı insanlarca insanların ayırt etme noksanlıklarından dolayı bazen zenginlik, şöhrat vb gibi şeylerin gerçek mutluluk sanıldığını, bunları iyi olarak

bilmesinin insanı mutluluğa götürmeyeceğini, emek harcamadan mutluluğa ulaşamayacağını savunmaktadır (Beyrut,1992,s.231). Ona göre en yüce mutluluk öbür dünyada elde edilebilecek amaçtır ki; insanın bu dünyadaki mutluluğu görüp hayatını ona göre yaşaması, insanı yok edecek ya da ebedi mutsuzluğu götürecektir. Bunun için en yüksek iyi olarak ahlaki iyiyi kabul etmek zorundadır (Bircan,2001,s.86).

2.5.2. Psikolojik İyi Oluş

Mutluluk; psikolojide iyi olma hali olarak karşılık almakta ve hedonist ve eudemonist olmak üzere iki farklı yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır. Psikolojik iyi olma yani öznel iyi olma hali, psikolojide hedonizmin mutluluk anlayışından daha genel bir anlam açısından; mutluluk kelimesi ile eş anlamlı ve birbirlerinin yerine kullanılabilir ifadelerdir (Camfield,2008,s.767).

Aristoteles, Jung, Allport, Maslow ve Rogers' a göre iyi olma hali, bireyin gizil güçlerinin tam ve doğru olarak ortaya çıkmasına yakın mükemmele ulaşma çabası akabinde meydana gelen öznel duygu durumudur (Waterman, 2007, s.42).

Felsefede hedonizmin kurucusu Aristippos' a göre; iyi oluş hazzın kendisidir, hazza ulaştıran iyidir, acı veren, acıya götüren kötüdür, birey haz ve acı dışında her şeyden uzak durmalıdır, hazda geçmiş ve gelecek yoktur, birey anı yaşamakta, hazzı kendi seçimleri ile elde etmektedir (Akarsu,1970, s.41). Hazcı yaklaşımıcılardan Epikuros ise iyi oluşu; ruhun acıdan ve huzursuzluktan kurtulması doğrultusunda ruhsal haz olarak ifade etmekte, kaba duygusal hazların bireyi ölüm gibi korkulardan kurtardığını, bu nedenle bu hazları bireyin yaşamında geri planda bırakmasında hiçbir sakınca bulunmadığını, bedensel hazlar ve ruhsal hazlar arasındaki dengenin akla uygun ve doğru bir şekilde kurulması gerektiğini belirtmekle, hazzın çeşitleri açısından değil de; bireyin hazzın sonuçları bakımından hazdan kaçınması gerektiğini savunmaktadır (Akarsu,1970, s.72-74).

Felsefede Demokritos; eudaimonia yaklaşımını, insanın en büyük amacı olduğunu ileri sürerek ilk kez ortaya koymakla; mutluluğun Eski Yunan etiğinin ana ilkesi olmasını sağlamıştır. Ona göre; bireyin davranışlarının ölçütü haz ve acı, ölçüsü ise

sonucuna bağılı fayda ve zarardır, birey mutluluğa ulaşmak için akıllı önderliğinde tutkuları ile mücadele etmekte, bunun sonucunda akıl sayesinde zevk almakta ve mutsuzluğa dair korkuyu yenmektedir. Yani birey; mutluluğu, hayatın zevklerine düşüncesizce bilinçsizce dalmayarak, davranışlarında ölçülü, düzenli ve uyumlu olarak, davranışlarına akıllı ile yön vererek elde etmektedir (Akarsu,1970, s.19-22). Bu dönemde birey tek model olarak ele alınmakta, bireyci mutluluk anlayışı savunulmakta ve bireylerin tek tek mutluluğa ulaşabilecekleri araştırmalar yapılmaktadır (Arat,2006, s.20).

Aristoteles ve Platon ile birlikte Demokritos' un bu anlayışı; topluma öncelik veren ancak bireyi ortadan kaldırmadan toplumcu mutluluk anlayışına dönüşmüştür (Akarsu,1970, s.12). Aristoteles' in mutluluğu bütün insanların en yüksek ideali olarak anlamlandırmasıyla, eudaimonia yaklaşımı ahlak öğretilerine kaynaklık etmiştir (Pieper,1999, s.235). Daniel Nettle, iyi oluş kavramını; iyi olma hali ve memnuniyet, bireyin potansiyellerini tam olarak yerine getirmesiyle oluşturduğu yaşam kalitesi, eğlence ve haz olmak üzere üç kategoriye ayırmaktadır (Nettle,2005).

Psikolojik iyi olma hali kavramı, Aristoteles, Jung, Allport, Maslow ve Rogers gibi psikodinamik ve hümanist psikologların etkisinde kalan Ryff ve Singer' in kuramları etrafında oluşmuştur (Ryff,1989, s.4). Ryff, psikolojik iyi oluş halini; yaşam doyumu ve mutluluktan ibaret olmadığını savunarak, çok boyutlu psikolojik iyi olma modelini, kişilik, klinik ve gelişimsel psikolojisinin olumlu psikolojiyi temel alarak meydana getirmiştir (Cenkseven ve Akbaş,2007). Ryff ve arkadaşları iyi olma halini “bireyin sahip olduklarını tanıması ve yükseltmesi olan kendini kabul, sosyal ortamda bireyin duygu ve düşüncelerini özgürce açıklayabilmesi ve kendini yönetebilmesi olan özerklik, bireyin ilişkilerinde empati ve güven duygusunu kazanabilmesi olan olumlu ilişkiler, bireyin yaşamının amacını tam olarak kavrayabilmesi olan hayatın amacı, bireyin tüm yönleriyle kendini geliştirmesi olan kişisel gelişim ve bireyin içinde bulunduğu ruh haline göre oluşturma becerisi sahipliği kazanabilmesi olan çevreye hakimiyet” olmak üzere bireyin altı farklı psikolojik fonksiyonlarını tanımını yapmışlardır (Ryff,2008, s.13-39).

Ryan ve Deci' nin anlayışında psikolojik iyi oluş; hedonist ve eudemonist olmak üzere iki farklı yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır. Hedonik yaklaşım mutluluğu; hazzı ulaşmak için acıdan kaçınmak, eudemonist yaklaşım ise mutluluğu bireyin kendini gerçekleştirme sürecinde potansiyelini tam olarak ortaya koyarak tüm gizil güçlerini yerine getirme derecesi olarak tanımlamaktadır (Ryan ve Deci, 2008, s.55). Görülmektedir ki; Ryan ve Deci, iyi olma halini; “psikolojik iyi olma ve öznel iyi olma” şeklinde ikiye ayırmakta; psikolojik iyi olmayı eudemonist, öznel iyi olmayı da hedonik yaklaşımı ifade ettiğini savunmaktadırlar. Onlara göre hedonik ve eudemonik birey davranışları, bireyin olumlu psikolojik hal sürecine girmesinde eşit konumdadır (Deci, Ryan, 2008, s.1-11). Bu görüş doğrultusunda daha sonra psikolojik iyi olma ve öznel iyi olma hali kavramlarını iyi olma hali adı altında birleştirmişlerdir (Sahranç, 2007, s.99).

Bilişsel-Pozitif psikolojinin en önemli iki ismi Seligman ve M. Csikszentmihalyi' a göre; pozitif psikolojinin amacı olumsuz psikolojik durumların tedavisinden daha çok olumlu özelliklerin geliştirilmesidir. Seligman; bireyin mutlak kalıcı mutluluğunun olabilmesi için bireyin kendi dünyasının dışında kalanlardan daha çok bireyin kendi hür iradesi ile meydana getirdiği fiillerinin olduğunu söyleyerek, mutluluğun ortaya çıkmasında önemli temalardan erdemin önemini vurgulamakta, bireyin ortaya koyduğu eylemlerin gönüllülük esasına dayandırılarak gerçekleştirildiğinde; erdemler ve ahlaki güçlerin ortaya çıktığını savunmaktadır ki bu yönüyle, mutluluğun geçmiş, şimdiki ve gelecek zamanlarda elde edilebilmesinde bireyin yeniden tutum ve davranışlarını biçimlendirebileceğini ortaya koymaktadır (Akbaş, 2007, s.69).

Diener ve arkadaşları ise bireyin duygu durumunu öznel iyi olma açısından, “olumlu duyguların varlığı, olumsuz duyguların yokluğu ve yaşam doyumu” olmak üzere üç kategoriye ayırmışlardır (Diener, 1984, s.543). Ancak bu ayrım olumlu duyguların varlığının olumsuz duyguların yokluğuyla zıt olmadığını göstermektedir (Khramtsova, 2007, s.9)

Ruhun sağlıklı olması açısından öznel iyi oluş, genellikle duyguda olumluluğun yüksek, olumsuzluğun düşük ve yaşam doyumunun yüksek yaşanmasıdır. Bu şekilde

değerlendirildiğinde öznel iyi oluş, çoğunlukla “mutluluk” ile aynı anlamda birbirleri yerine kullanılmaktadır. Dolayısıyla, birinin iyi oluşunu olabilecek en yüksek seviyeye yükseltmek, bireyin mutluluk duygularını da o derece yükseltmek olarak görülmüştür (Ryan ve Deci, 2008).

Bireyin ruhen sağlıklı olması, kendi içsel güç unsurlarını, acısını ortadan kaldırarak kendini mutlu olabilmek için kullanabilmesi, acı ve mutluluk gibi duygularını içselleştirmesidir (Reber, 1985,s.434). Ruhsal sağlık, bireyin iç dünyasında ve diğer bireylerle uyumlu olması ve diğer bireylere yeterli düzeyde faydasının bulunmasıdır (Kozacıoğlu ve Gördürür, 1995, s.23).

Bireyin ruhen mutlu olması, yaşadığı topluma, toplumdaki yerine uyumlu olması ve yaşamın ortaya çıkardığı zorlukların üstesinden gelebilmesi, ruhsal açıdan sağlıklı bir birey olduğunun göstermektedir (Budak, 2000, s.646). Bireyin ruh sağlığını korumanın en temel amacı; daha mutlu bir şekilde diğer bireylerle uyumlu yaşamasını, kendisi ve çevresindekiler için pozitif yönde uyumlu bir varlık olmasını sağlamaktır (Kozacıoğlu ve Gördürür, 1995,s. 29).

Öyle ki; ruh, bireydeki duygu ve düşüncelerin tamamını ifade etmektedir (Hançeroğlu, 1988,s.297). Bireyi bir bütün olarak oluşturan entelektüel, ahlakî ve duygusal yönlerinin tamamına “ruh” denilmektedir (Cevizci, 2000,s.346). Ruh sağlığı ile ilgili olarak, “ruhsal sağlık” anlamında “mental hygiene” terimi kullanılır. Ancak günümüzde “mental health” terimi daha çok tercih edilir olmuştur. Psikoloji kuramlarında ruh sağlığı, farklı şekillerde tanımlanmıştır: Psikanalizde ruhun sağlık ölçütü id, ego ve süper ego arasındaki uyum ölçüsüdür (Öztürk, 1989, s.92). Davranışçı psikolojiye göre ruh sağlığı, bireyin toplumun kabul ettiği davranışları iyi ve mantıklı bir yaşam tarzı haline getirmiş olmasıdır. Varoluşçu psikoloji kuramına göre, bireyin iç dünyası içinde özgür olması ve toplumdaki diğer bireylerin dünyasına yabancılaşmamasıdır. İnsancıl psikolojiye göre ise; bireyin aile ve okul eğitimi ile sağlıklı bir iletişimi olması durumunda oluşacaktır (Bakırcıoğlu, 2006, s.193 -194). Ruh sağlığının diğer bir tanımı “ruhsal hastalığın olmaması” dır (Reber, 1985, s.434). Bu nedenle olması gereken psişik olguları yeteri kadar

değerlendirebilmek için, bireyde bulunan anormal ruhi oluşumların iyi anlaşılıp değerlendirilmesi gerekmektedir (Armaner,1973,s.1).

İslam aleminde birçok bilim dalı gibi ruhu anlatan nefs İlminin de temelde İslami nassların ışığında oluştuğunu, sonraki dönemlerde de felsefe ve kültürel değerlerden yararlanarak geliştiğini söylemek mümkündür. Ortaçağda ansiklopedik ve bütüncü ilim geleneği içerisinde yetişen alim ve düşünürlerin çoğu, Nefs İlmi alanına giren konularla ilgilenmişlerdir. Bu alanda yazılan eserlerde olsun, bazı İslami ilimlerin literatüründe olsun psikoloji konularına yer verildiği görülmektedir (Hökelekli, 1993, s.26-27).

3. YÖNTEM

Çalışmanın bu aşamasında modeli, sınırlılıkları, kullanılan ölçekler ve verilerin analizi kısaca açıklanmaktadır.

3.2. Araştırma Modeli

Bu çalışmada araştırma yöntemi nicel, modeli ise; araştırma iki veya daha çok sayıda değişken arasında birlikte değişimin varlığını ve/veya derecesini belirlemeyi amaçladığı için ilişkisel (Karasar, 2009, s.81) araştırma modelidir.

3.3. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Kastamonu ilinde yaşayan 18 yaş üzerindeki yetişkin bireyler oluşturmaktadır. Çalışmada uygun/elverişli örnekleme yöntemi kullanılmış, yüzyüze ve online 457 kişiye ulaşılmıştır.

3.4. Veri Toplama Araçları

Araştırmanın nicel verileri, evrendeki kişilere uygulanan moral ahlakilik ölçeği, psikolojik iyi oluş ölçeği, adalet duyarlılık ölçeği ve Ok-Dindarlık ölçeği üzerinden elde edilmiştir.

3.4.1. Ok-Dini Tutum Ölçeği

Üzeyir Ok tarafından geliştirilen bu ölçek, 8 maddeli, 5 basamaklı Likert türü bir ölçektir. Ölçekte her bir madde “1 (Hiç Katılmıyorum) ile 5 (Tamamen Katılıyorum)” arasında değerlendirilmekte ve yüksek puan bireyde dindarlığın yüksek olduğuna işaret etmektedir.

3.4.2. Moral Yüreklilik Ölçeği

Orjinal referansı Bronstein, P., Fox, B. J., Kamon, J. L., & Knolls, M. L. (2007) olan ölçek Bilge Yalçındağ(2009) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. 15 maddelik 7 dereceli likert tipi bu ölçek, 1 den 7 ye kadar derecelendirilmektedir.

3.4.3. Psikolojik İyi Oluş Ölçeği

Bu ölçek, Diener ve arkadaşları (2009-2010) tarafından mevcut iyi oluş ölçümlerini tamamlayıcı, sosyo-psikolojik iyi oluşu ölçmek için geliştirilen sekiz maddelik, (1- hiç katılmıyorum- 7-Tamamen katılıyorum) 7 dereceli likert türü bir ölçektir. Ölçeğin Türkçeye uyarlama çalışması Telef (2011;2013) tarafından yapılmıştır.

3.4.4. Adalet Duyarlılık Ölçeği

Schmitt ve ark.. (2005) tarafından geliştirilen ve Bilge Yalçındağ tarafından Türkçeye uyarlanan bu ölçek, adalet duyarlılığı bireyde genel bir eğilim olarak ele almaktadır. Toplam 10 madde içeren ölçek, altı basamaklı Likert türü bir ölçektir. Ölçekte her bir madde 1 (Hiç Katılmıyorum) ile 6 (Tamamen Katılıyorum) arasında değerlendirilmekte ve yüksek puan adalet ilişkin duyarlılığın yüksek olduğuna işaret etmektedir.

3.5. Verilerin Analizi

Yüzyüze ve internet ortamında ulaşılan katılımcılara, ölçekler uygulanmış, elde edilen veriler analizi SPSS 23 ve LISREL 8.2 programı ile yapılmıştır. Anliz tekniği olarak t testi, ANOVA ve dolay etkiler için ise yapısal eşitlik modeli kullanılmıştır.

4. BULGULAR

4.1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Araştırmaya katılan katılımcıların yaş dağılımları Tablo 4.1’de gösterilmektedir.

Tablo 4.1. Katılımcıların yaşlarına ilişkin frekans analizi sonuçları

Yaş	Frekans (f)	Yüzde (%)
18 ve altı	20	4,4
19-24 arası	94	20,6
25-30 arası	89	19,5
31-36 arası	88	19,3
37-42 arası	83	18,2
43-48 arası	41	9,0
49 ve üzeri	41	9,0
Cevap vermeyen	1	,2
Toplam	457	100,0

Frekans analizi sonrasında elde edilen sonuçlar incelendiğinde; katılımcıların %4,4’ünün 18 yaş ve altı, %20,6’sının 19-24 arası, %19,5’inin 25-30 arası, %19,3’ünün 31-36 arası, %18,2’sinin 37-42 arası, %9’unun 43-48 arası ve %9’unun ise 49 ve üzeri yaşta oldukları görülmektedir.

Araştırmaya katılan katılımcıların cinsiyet dağılımları Tablo 4.2’de gösterilmektedir.

Tablo 4.2. Katılımcıların cinsiyetlerine ilişkin frekans analizi sonuçları

Cinsiyet	Frekans (f)	Yüzde (%)
Erkek	167	36,5
Kadın	289	63,2
Cevap vermeyen	1	,2
Toplam	457	100,0

Analiz sonuçları incelendiğinde katılımcıların %36,5’inin erkek ve %63,2’sinin ise kadın olduğu görülmektedir.

Araştırmaya katılan katılımcıların hayatlarının çoğunu nerede geçirdiklerine ilişkin dağılımları Tablo 4.3’te gösterilmektedir.

Tablo 4.3. Katılımcıların hayatlarının çoğunu nerede geçirdiklerine ilişkin frekans analizi sonuçları

Hayatlarının Geçtiği Yer	Frekans (f)	Yüzde (%)
Köy	44	9,6
Kasaba	6	1,3
İlçe	173	37,9
İl	233	51,0
Cevap vermeyen	1	,2
Toplam	457	100,0

Katılımcıların hayatlarının çoğunu nerede geçirdiklerine ilişkin frekans analizi sonuçları incelendiğinde %9,6'sının köyde, %1,3'ünün kasabada, %37,9'unun ilçede ve %51,0'ının ise ilde geçirdikleri görülmektedir.

Araştırmaya katılan katılımcıların medeni durum dağılımları Tablo 4.4'de gösterilmektedir.

Tablo 4.4. Katılımcıların medeni durumlarına ilişkin frekans analizi sonuçları

Medeni Durum	Frekans (f)	Yüzde (%)
Evli	288	63,0
Bekâr	168	36,8
Cevap vermeyen	1	,2
Toplam	457	100,0

Katılımcıların medeni durumlarına ilişkin analiz sonuçları incelendiğinde %63,0'ının evli ve %36,8'inin ise bekâr olduğu görülmektedir.

Araştırmaya katılan katılımcıların aylık gelir dağılımları Tablo 4.5'te gösterilmektedir.

Tablo 4.5. Katılımcıların aylık gelir düzeylerine ilişkin frekans analizi sonuçları

Aylık Gelir Düzeyi	Frekans (f)	Yüzde (%)
0-1000 TL	114	24,9
1001-2000 TL	62	13,6
2001-3000 TL	72	15,8

Tablo 4.5' in devamı

3001-4000 TL	85	18,6
4001-5000 TL	59	12,9
5001-6000 TL	30	6,6
6001-7000 TL	8	1,8
7001 TL ve üzeri	25	5,5
Cevap vermeyen	2	,4
Toplam	457	100,0

Katılımcıların aylık gelir düzeylerine ilişkin yapılan frekans analizi sonuçları incelendiğinde %24,9'unun 0-1000 TL, %13,6'sının 1001-2000 TL, %15,8'inin 2001-3000 TL, %18,6'sının 3001-4000 TL, %12,9'unun 4001-5000 TL, %6,6'sının 5001-6000 TL, %1,8'inin 6001-7000 TL ve %5,5'inin ise 7001 TL ve üzeri gelire sahip oldukları görülmektedir.

Araştırmaya katılan katılımcıların dine karşı duydukları ilgi ve yaşantı bakımından kendilerini değerlendirmelerine ilişkin dağılımları Tablo 4.6'da gösterilmektedir.

Tablo 4.6. Katılımcıların dine karşı duydukları ilgi ve yaşantı bakımından kendilerini değerlendirmelerine ilişkin frekans analizi sonuçları

Dine Karşı Duydukları İlgi Ve Yaşantı Bakımından	Frekans (f)	Yüzde (%)
Çok dindar	25	5,5
Dindar	305	66,7
Az dindar	106	23,2
Dinle ilgisi az	11	2,4
Dine ilgisiz	9	2,0
Cevap vermeyen	1	,2
Toplam	457	100,0

Frekans analizi sonrasında bulunan sonuçlar incelendiğinde katılımcıların %5,5'inin kendisini çok dindar, %66,7'sinin dindar, %23,2'sinin az dindar, %2,4'ünün dinle ilgisi az ve %2,0'ının ise dine ilgisiz olarak değerlendirdikleri görülmektedir.

4.2. Dini Tutum Değişkenine İlişkin Bulgular

4.2.1. Dini Tutum Değişkenine İlişkin Betimsel Analiz Sonuçları

Dini tutum değişkenine ilişkin betimsel analiz sonuçları Tablo 4.7'de gösterilmiştir.

(1: Hiç Katılmıyorum , 2: Az Düzeyde Katılıyorum, 3: Orta Düzeyde Katılıyorum, 4: Çok Katılıyorum, 5: Pekçok Katılıyorum)

Tablo 4.7. Dini tutum değişkenine ilişkin betimsel analiz sonuçları

“DİNİ TUTUM ÖLÇEĞİ	1	2	3	4	5	$\bar{x}$	Std. Sapma
%	%	%	%	%	%		
1-Ezan, dua veya ayet gibi dini okumaları dinlediğimde duygulanırım.	3,1	12,7	22,8	44,4	17,1	3,60	1,011
2-Dini etkinliklere katıldığım da gerçekten zevk alırım.	4,4	16,6	27,6	31,9	19,5	3,46	1,111
3-Zor zamanlarda Allah'ın bana yardım ettiğini düşünüyorum.	1,5	5,3	5,0	25,4	62,8	4,43	,920
4-Allah'ın bana çok yakın olduğunu hissediyorum.	1,8	5,3	6,8	26,9	59,3	4,37	,946
5-Dini inancın gerekli olmadığını düşünüyorum.	88,0	3,5	1,8	2,4	4,4	1,32	,961
6-Dinin toplumların geri kalmasına neden olduğunu düşünüyorum.	81,4	7,4	6,3	1,5	3,3	1,38	,922
7-İnanıldığım dinin gereklerini yerine getirmeye çalışırım.	2,2	11,6	29,8	36,1	20,4	3,61	1,005
8-Yaşantımın dini değerlere uygun olup olmadığını dikkat ederim.”	3,1	10,9	24,9	38,3	22,8	3,67	1,040

Betimsel analiz sonuçlarına göre katılımcıların “Zor zamanlarda Allah'ın bana yardım ettiğini düşünüyorum.” ve “Allah'ın bana çok yakın olduğunu hissediyorum.” değişkenlerine katılımlarının önem düzeyleri sırasıyla 4,43 ve 4,37 olarak bulunmuştur. Dini tutum ölçeğindeki bu değişkenlere katılımın yüksek olması katılımcıların dindarlık düzeyleri ile ilişkilendirilebilir.

Katılımcıların dini tutum ölçeğindeki “Dini inancın gerekli olmadığını düşünüyorum.” ve “Dinin toplumların geri kalmasına neden olduğunu düşünüyorum.” değişkenlerine katılımlarının önem düzeyleri ise sırasıyla 1,32 ve 1,38 olduğu görülmektedir. Bu değerlerden dini inancın önemli olduğu ve dinin toplumların geri kalmasına sebep olmadığı sonucuna ulaşılabilir.

4.2.2. Dini Tutum Değişkenine İlişkin Bulgular

Dini tutum değişkeninin bulguları Tablo 4.8’de gösterilmiştir.

Tablo 4.8. Dini tutum bulguları

DİNİ TUTUM ÖLÇEĞİ	Faktör Yük Değeri	Açıklanan Varyans	KMO	A
1-Ezan, dua veya ayet gibi dini okumaları dinlediğimde duygulanırım.	,806			
2-Dini etkinliklere katıldığında gerçekten zevk alırım.	,781			
3-Zor zamanlarda Allah'ın bana yardım ettiğini düşünüyorum.	,789			
4-Allah'ın bana çok yakın olduğunu hissediyorum.	,777	76,990	,838	,865
5-Dini inancın gerekli olmadığını düşünüyorum.	,735			
6-Dinin toplumların geri kalmasına neden olduğunu düşünüyorum.	,690			
7-İnandığım dinin gereklerini yerine getirmeye çalışırım.	,800			
8-Yaşantımın dini değerlere uygun olup olmadığına dikkat ederim.	,831			

Dini tutuma ilişkin yapılan güvenilirlik ve geçerlilik analizi sonuçları incelendiğinde tüm ifadelerin faktör yüklerinin 0,5'in üzerinde olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre dini tutum ölçeğinden hiçbir ifadenin çıkarılmasına gerek yoktur. Varyans açıklama oranı %76,990'dır. Kaiser-Meyer Olkin (KMO) değeri ,838 olarak bulunmuş ve bu sonuca göre örneklem büyüklüğünün yeterli olduğu tespit edilmiştir. Ana kütlenin bütünlüğünü test eden ve Bartlett tarafından geliştirilen küresellik (sphericity) testi sonucuna göre anlamlılık düzeyi değeri ,000 olarak bulunmuştur. Bu değer %5 hata payından daha küçük olduğu için Bartlett Küresellik testi anlamlı bulunmuştur ve araştırma verilerinden anlamlı faktörler elde edilebileceği sonucuna ulaşılmıştır. Son olarak güvenilirlik analizinden Cronbach Alpha değeri ,865 olarak bulunmuştur. Bu değere göre ölçeğin yüksek derecede güvenilir olduğu sonucuna varılmıştır; $0,80 \leq \alpha < 1,00$.

4.3. Moral Yüreklilik Değişkenine İlişkin Bulgular

4.3.1. Moral Yüreklilik Değişkenine İlişkin Betimsel Analiz Sonuçları

Moral yüreklilik değişkenine ilişkin betimsel analiz sonuçları Tablo 4.9'da gösterilmiştir.

(1: Beni Hiç İfade Etmiyor, , 7: Beni Tamamen İfade Ediyor)

Tablo 4.9. Moral yüreklilik değişkenine ilişkin betimsel analiz sonuçları

“MORAL YÜREKLİLİK ÖLÇEĞİ	1	2	3	4	5	6	7	$\bar{x}$	Std. Sapma
	%	%	%	%	%	%	%		
1-Birinin, bir insan ya da grup hakkında küçültücü şeyler söylediğini ya da şakalar yaptığını duyduğumda ona karşı çıkacak bir şeyler söylerim.	2,0	5,0	7,7	14,0	22,5	15,1	33,7	5,30	1,621
2-Biri saçma, aptalca, kaba bir şey söylediğinde, onu kızdırma riskini almaktansa susmayı tercih ederim.	25,8	11,6	8,8	16,8	12,7	10,5	13,8	3,66	2,134
3-Grup içinde önemli bir mesele söz konusu olduğunda, öncülük ederim.	4,8	7,0	7,9	21,4	16,8	16,4	25,6	4,90	1,765
4-Arkadaşlarım benimle aynı fikirde değillerse, fikirlerini değiştirmeye çalışmaktansa, susmayı tercih ederim.	14,7	11,6	11,6	22,1	16,0	9,2	14,9	4,00	1,943
5-Çevremdeki haksızlıkları ya da yanlış olduğunu düşündüğüm şeyleri; (mektup yazarak, dilekçelere imza atarak, protestolara katılarak vb.) değiştirmeye-etkilemeye çalışırım.	20,4	11,8	10,1	17,9	13,1	11,4	15,3	3,87	2,089
6-Birine haksızlık yapıldığını gördüğümde, benim yapabileceğim bir şey yokmuş gibi hissedirim,	44,9	17,9	10,3	11,4	5,9	3,1	6,6	2,51	1,849
7-Öğretmen, antrenör, patron gibi yetki ya da makam sahibi bir kişinin önyargılı bir sözünü ya da şakasını duyduğumda, bu konuda karşı çıkacak bir şeyler söylerim.	6,6	9,4	7,9	16,4	17,1	18,8	23,9	4,80	1,867
8-Bir konu hakkında kesin hislerim varsa, bundan hoşlanmayacaklarını bilsem bile bunu çevremdekilere söylerim.	3,3	5,3	7,0	14,7	16,0	18,8	35,0	5,31	1,709

Tablo 4.9' un devamı

9-Bir grup ortamında, tuhaf veya zor biri gibi algılanmaktansa, gruptaki çoğunluğa uymaya çalışırım.	17,9	14,2	11,8	17,7	15,5	9,4	13,3	3,80	2,001
10-Biri beni kırdıysa, kırıldığımı belli etmem.	24,3	11,2	12,3	15,5	10,9	9,6	16,2	3,71	2,153
11-Birinin ezildiğini, korkutulduğunu, kötü muameleye maruz kaldığını görürsem, durdurmaya çalışırım.	1,1	3,7	1,3	7,0	14,7	21,9	50,3	5,97	1,386
12-Arkadaşlarının uygun bulduğu bir davranışın uygun olup olmadığından kendim pek emin olmasam da onlara uyarırım.	27,8	21,2	13,6	16,0	9,2	5,5	6,8	3,01	1,854
13-İnsanların, önemli meseleler hakkında düşünmesi, kafa yorması ve harekete geçmesini sağlamaya çalışırım.	2,2	6,1	5,3	21,2	20,4	15,1	29,8	5,16	1,627
14-Birinin bir arkadaşım hakkında kötü bir şey söylediğini duyduğumda, arkadaşımı savunurum.	2,0	3,1	2,4	8,8	14,2	24,7	44,9	5,84	1,455
15-Bir arkadaşıma kızdığımda, aramızdaki sorunu çözmek için onunla konuşmaya çalışırım.”	3,1	5,0	2,8	10,7	15,8	24,9	37,6	5,56	1,614

Betimsel analiz sonuçlarına göre katılımcıların “Birinin ezildiğini, korkutulduğunu, kötü muameleye maruz kaldığını görürsem, durdurmaya çalışırım.”, “Birinin bir arkadaşım hakkında kötü bir şey söylediğini duyduğumda, arkadaşımı savunurum.” ve “Bir arkadaşıma kızdığımda, aramızdaki sorunu çözmek için onunla konuşmaya çalışırım.” değişkenlerine katılımlarının önem düzeyleri sırasıyla 5,97, 5,84 ve 5,56 olarak bulunmuştur. Bu sonuca göre katılımcıların haksızlığa tahammül edemedikleri ve sorunları çözmek için konuşma yolunu seçtikleri söylenebilir.

4.3.2. Moral Yüreklilik Değişkenine İlişkin Bulgular

Moral yüreklilik değişkeninin bulguları Tablo 4.10’da gösterilmiştir.

Tablo 4.10. Moral yüreklilik bulguları

MORAL YÜREKLİLİK ÖLÇEĞİ	Faktör Yük Değeri	Açıklanan Varyans	KMO	α
“1-Birinin, bir insan ya da grup hakkında küçültücü şeyler söylediğini ya da şakalar yaptığını duyduğumda ona karşı çıkacak bir şeyler söylerim.	,693	49,639	,852	,717
2-Biri saçma, aptalca, kaba bir şey söylediğinde, onu kızdırma riskini almaktansa susmayı tercih ederim.	,558			
3-Grup içinde önemli bir mesele söz konusu olduğunda, öncülük ederim.	,689			
4-Arkadaşımla benimle aynı fikirde değillerse, fikirlerini değiştirmeye çalışmaktansa, susmayı tercih ederim.	,558			
5-Çevremdeki haksızlıkları ya da yanlış olduğunu düşündüğüm şeyleri; (mektup yazarak, dilekçelere imza atarak, protestolara katılarak vb.) değiştirmeye-etkilemeye çalışırım.	,549			
6-Birine haksızlık yapıldığını gördüğümde, benim yapabileceğim bir şey yokmuş gibi hissederim.	,503			
7-Öğretmen, antrenör, patron gibi yetki ya da makam sahibi bir kişinin önyargılı bir sözünü ya da şakasını duyduğumda, bu konuda karşı çıkacak bir şeyler söylerim.	,702			
8-Bir konu hakkında kesin hislerim varsa, bundan hoşlanmayacaklarını bilsem bile bunu çevremdekilere söylerim.	,689			
9-Bir grup ortamında, tuhaf veya zor biri gibi algılanmaktansa, gruptaki çoğunluğa uymaya çalışırım.	,733			
10-Biri beni kırdıysa, kırıldığımı belli etmem.	,541			
11-Birinin ezildiğini, korkutulduğunu, kötü muameleye maruz kaldığını görürsem, durdurmaya çalışırım.	,783			
12-Arkadaşımla uygun bulduğum bir davranışın uygun olup olmadığından kendim pek emin olmasam da onlara uyarırım.	,597			
13-İnsanların, önemli meseleler hakkında düşünmesi, kafa yorması ve harekete geçmesini sağlamaya çalışırım.	,730			
14-Birinin bir arkadaşım hakkında kötü bir şey söylediğini duyduğumda, arkadaşımı savunurum.	,681			
15-Bir arkadaşımı kızdığım, aramızdaki sorunu çözmek için onunla konuşmaya çalışırım.”	,562			

Moral yürekliliğe ilişkin yapılan güvenilirlik ve geçerlilik analizi sonuçları incelendiğinde tüm ifadelerin faktör yüklerinin 0,5’in üzerinde olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre moral yüreklilik ölçeğinden hiçbir ifadenin çıkarılmasına gerek yoktur. Varyans açıklama oranı %49,639 olarak bulunmuştur. Kaiser-Meyer Olkin (KMO) değeri ,852 olarak bulunmuş ve bu sonuca göre örneklem büyüklüğünün yeterli olduğu görülmüştür. Ana kütleliğin bütünlüğünü test eden ve Bartlett tarafından geliştirilen küresellik (sphericity) testi sonucuna göre anlamlılık düzeyi değeri ,000 olarak bulunmuştur. Bu değer %5 hata payından daha küçük olduğu için Bartlett Küresellik testi anlamlı bulunmuştur ve araştırma verilerinden anlamlı faktörler elde edilebileceği sonucuna ulaşılmıştır. Son olarak güvenilirlik analizinden Cronbach Alpha değeri ,717 olarak bulunmuştur. Bu değere göre ölçeğin yüksek derecede güvenilir olduğu sonucuna varılmıştır; $0,80 \leq \alpha < 1,00$.

4.4. Psikolojik İyi Oluş Değişkenine İlişkin Bulgular

4.4.1. Psikolojik İyi Oluş Değişkenine İlişkin Betimsel Analiz Sonuçları

Psikolojik iyi oluş değişkenine ilişkin betimsel analiz sonuçları Tablo 4.11’de gösterilmiştir.

(1:Kesinlikle Katılmıyorum, 2:Katılmıyorum, 3:Biraz Katılmıyorum, 4:Kararsızım, 5:Biraz Katılıyorum, 6:Katılıyorum, 7:Kesinlikle Katılıyorum)

Tablo 4.11. Psikolojik iyi oluş değişkenine ilişkin betimsel analiz sonuçları

“PSİKOLOJİK İYİ OLUŞ ÖLÇEĞİ	1 %	2 %	3 %	4 %	5 %	6 %	7 %	$\bar{x}$	Std. Sapma
1-Amaçlı ve anlamlı bir yaşam sürdürüyorum.	2,8	9,0	6,8	6,6	13,8	37,0	24,1	5,27	1,693
2-Sosyal ilişkilerim destekleyici ve tatmin edicidir.	3,1	8,8	7,7	7,4	16,8	37,4	18,8	5,14	1,665
3-Günlük aktivitelerime bağlı ve ilgiliyim.	4,4	9,8	8,3	8,8	23,4	31,5	13,8	4,87	1,692
4-Başkalarının mutlu ve iyi olmasına aktif olarak katkıda bulunurum.	2,4	7,2	3,9	4,8	16,0	36,5	29,1	5,51	1,587
5-Benim için önemli olan etkinliklerde yetenekli ve yeterliyim.	1,3	6,6	5,9	9,6	14,7	38,1	23,9	5,39	1,523
6-Ben iyi bir insanım ve iyi bir hayat yaşıyorum.	2,2	6,1	4,6	6,3	14,7	40,3	25,8	5,49	1,532
7-Geleceğim hakkında iyimserim.	6,8	7,4	5,7	11,4	14,4	30,4	23,9	5,06	1,833
8-İnsanlar bana saygı duyar.”	2,6	5,3	3,7	6,1	13,8	43,5	24,9	5,54	1,501

Betimsel analiz sonuçlarına göre katılımcıların “İnsanlar bana saygı duyar.” ve “Başkalarının mutlu ve iyi olmasına aktif olarak katkıda bulunurum.” değişkenlerine katılımlarının önem düzeyleri sırasıyla 5,54 ve 5,51 olarak bulunmuştur.

4.4.2. Psikolojik İyi Oluş Değişkenine İlişkin Bulgular

Psikolojik iyi oluş değişkeninin bulguları Tablo 4.12’de verilmiştir.

Tablo 4.12. Psikolojik iyi oluş bulguları

“PSİKOLOJİK İYİ OLUŞ ÖLÇEĞİ	Faktör Yük Değeri	Açıklanan Varyans	KMO	α
1-Amaçlı ve anlamlı bir yaşam sürdürüyorum.	,796			
2-Sosyal ilişkilerim destekleyici ve tatmin edicidir.	,820			
3-Günlük aktivitelereime bağlı ve ilgiliyim.	,747			
4-Başkalarının mutlu ve iyi olmasına aktif olarak katkıda bulunurum.	,745	59,326	,918	,900
5-Benim için önemli olan etkinliklerde yetenekli ve yeterliyim.	,754			
6-Ben iyi bir insanım ve iyi bir hayat yaşıyorum.	,800			
7-Geleceğim hakkında iyimserim.	,706			
8-İnsanlar bana saygı duyar.”	,787			

Psikolojik iyi oluşa ilişkin yapılan güvenirlik ve geçerlilik analizi sonuçları incelendiğinde tüm ifadelerin faktör yüklerinin 0,5’in üzerinde olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre psikolojik iyi oluş ölçeğinden hiçbir ifadenin çıkarılmasına gerek yoktur. Varyans açıklama oranı %59,326’dır. Kaiser-Meyer Olkin (KMO) değeri ,918 olarak bulunmuş ve bu sonuca göre örneklem büyüklüğünün yeterli olduğu ve araştırma verilerinden anlamlı faktörler elde edilebileceği sonucuna ulaşılmıştır. Son olarak güvenirlik analizinden Cronbach Alpha değeri ,900 olarak bulunmuştur. Bu değere göre ölçeğin yüksek derecede güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

4.5. Adalet Duyarlılık Değişkenine İlişkin Bulgular

4.5.1. Adalet Duyarlılık Değişkenine İlişkin Betimsel Analiz Sonuçları

Adalet duyarlılık değişkenine ilişkin betimsel analiz sonuçları Tablo 4.13’te gösterilmiştir.

(1: Hiç Katılmıyorum, ... , 7: Tamamen Katılıyorum)

Tablo 4.13. Adalete duyarlılık değişkenine ilişkin betimsel analiz sonuçları

“ADALETE DUYARLILIK ÖLÇEĞİ	1	2	3	4	5	6	7	$\bar{x}$	Std. Sapma
	%	%	%	%	%	%	%		
1-Aslında benim hakkım olan bir şeyi başkalarının elde etmesi beni rahatsız eder	9,8	7,0	4,2	10,5	12,5	14,2	41,8	5,19	2,065
2-Benim hak ettiğim övgüyü-takdiri başkalarının alması beni sinirlendirir.	9,4	10,5	8,3	13,3	15,8	13,1	29,5	4,73	2,041
3-Başkalarının benden faydalanmasına kolay kolay katlanamam.	4,8	4,8	5,3	15,8	16,6	15,1	37,6	5,30	1,773
4-Başkalarının ihmallerini telafi etmek zorunda kaldığımda bunu uzun süre unutamam.	8,5	10,3	7,9	17,7	13,6	14,7	27,4	4,71	1,987
5-Becerilerimi geliştirmek için diğerlerine göre daha az olanağımın olması beni üzer.	10,3	6,1	5,3	18,2	17,7	15,8	26,7	4,81	1,946
6-Başkalarının hak etmediği halde benden daha iyi durumda olması beni öfkelenendirir.	20,6	11,8	9,0	14,2	13,3	10,9	20,1	4,01	2,192
7-Başkalarının kolayca elde ettiği şeyler için çok çalışmam gerektiğinde bu durum beni çok rahatsız eder.	20,4	11,4	8,5	14,2	14,4	11,8	19,3	4,04	2,175
8-Başkalarına nedensiz yere benden daha iyi davranılması uzun süre aklıma kurcalar.	16,8	11,8	9,0	17,5	14,4	13,8	16,6	4,09	2,067
9-Başkaları için görmezden gelinen konularda benim eleştirilmem canımı sıkır.	7,7	7,4	5,5	11,2	13,1	14,7	40,5	5,21	1,989
10-Başkalarına göre bana daha kötü davranılması beni sinirlendirir.	6,8	7,9	5,7	11,8	13,3	17,5	37,0	5,18	1,942
11-Bir kişinin aslında kendi hakkı olan bir şeyi elde edememesi beni rahatsız eder.	2,4	4,8	2,8	11,8	12,9	15,8	49,5	5,73	1,630
12-Bir kişi hak ettiği övgüyü-takdiri almazsa bu beni üzer.	1,5	4,2	4,6	10,3	15,3	20,1	44,0	5,70	1,543
13-Bir kişinin tek taraflı olarak başkalarından faydalanmasına tahammül edemem.	3,1	3,9	1,8	8,5	10,5	18,4	53,8	5,90	1,592
14-Bir kişi, başkalarının dikkatsizliklerini telafi etmek zorunda kaldığında bunu unutmam uzun zaman alır.	5,3	9,0	8,3	18,4	18,8	17,1	23,2	4,81	1,798
15-Bir kişinin becerilerini geliştirmek için diğerlerine göre daha az olanağa sahip olması beni üzer.	3,5	4,6	2,8	12,3	21,7	21,2	33,9	5,43	1,612
16-Bir kişinin haksız yere başkalarından daha kötü durumda olmasına öfkelenirim.	3,1	5,0	4,4	10,1	16,0	21,7	39,8	5,55	1,652

Tablo 4.13' ün devamı

17-Bir kişinin, başkalarının kolayca elde ettiği şeylere sahip olabilmek için çok çalışmak zorunda olması beni rahatsız eder.	7,9	6,8	6,3	15,5	17,9	17,7	27,8	4,93	1,890
18-Bir kişiye nedensiz yere başkalarından daha iyi davranılması uzun süre aklıma kurcalır.	7,9	8,3	6,1	17,9	19,0	18,6	22,1	4,76	1,858
19-Başkalarında göz yumulan şeyler için birisinin eleştirildiğini görmek beni üzer.	1,3	5,3	4,4	10,1	16,6	22,8	39,6	5,62	1,546
20-Bir kişinin başkalarına göre daha kötü muamele görmesi beni sinirlendirir.	,9	5,0	2,2	9,4	14,2	22,1	46,2	5,82	1,474
21-Gerçekte başkasının hakkı olan bir şeye sahip olmam beni rahatsız eder.	2,8	3,9	2,0	7,9	10,1	19,5	53,8	5,92	1,572
22-Başkasının hak ettiği övgüyü-takdiri ben aldığım zaman vicdanen rahatsızlık duyarım.	1,5	4,2	2,0	6,1	9,0	18,2	59,1	6,08	1,466
23-Tek taraflı olarak başkalarından çıkar sağlamayı kolay kolay kabullenemem.	2,0	3,3	2,0	5,5	6,1	14,7	66,5	6,21	1,450
24-Başkalarının, benim ihmallerimi telafi etmesini uzun süre aklımdan çıkartamam.	3,5	3,9	2,2	10,7	13,1	21,0	45,5	5,71	1,625
25-Becerilerimi geliştirmek için bana başkalarından daha fazla imkan sunulması beni huzursuz eder.	5,5	6,1	7,0	15,1	15,3	18,2	32,8	5,14	1,827
26-Haksız yere başkalarına göre daha iyi durumda olduğumda suçluluk duyarım.	4,2	4,6	3,1	9,0	14,0	19,5	45,7	5,65	1,701
27-Başkalarının çok çalışarak elde ettikleri şeylere kolayca sahip olmam beni huzursuz eder.	5,9	5,5	5,7	14,7	14,2	18,4	35,7	5,24	1,837
28-Bana, nedensiz yere başkalarından daha iyi davranılması beni uzun süre düşündürür.	2,8	4,2	4,8	13,3	19,0	20,4	35,4	5,44	1,608
29-Başkalarında eleştirilen konuların bende hoş görülmesinden rahatsızlık duyarım.	3,3	5,0	2,2	12,9	15,8	21,9	38,9	5,54	1,638
30-Bana başkalarından daha iyi davranıldığında suçluluk hissederim.”	7,7	7,7	6,1	16,6	15,8	18,4	27,8	4,91	1,903

Betimsel analiz sonuçlarına göre katılımcıların “Tek taraflı olarak başkalarından çıkar sağlamayı kolay kolay kabullenemem.” ve “Başkasının hak ettiği övgüyü-takdiri ben aldığım zaman vicdanen rahatsızlık duyarım.” değişkenlerine katılımlarının önem düzeyleri sırasıyla 6,21 ve 6,08 olarak bulunmuştur. Bu

sonuçlardan katılımcıların çıkar sağlamayı kabul etmedikleri ve aldıkları hak etmedikleri övgüden dolayı rahatsızlık duydukları söylenebilir.

4.5.2. Adalet Duyarlılık Değişkenine İlişkin Bulgular

Adalet duyarlılık değişkeninin bulguları Tablo 4.14’te verilmiştir.

Tablo 4.14. Adalet duyarlılık bulguları

ADALETE DUYARLILIK ÖLÇEĞİ	Faktör Yük Değeri	Açıklanan Varyans	KMO	A
“1-Aslında benim hakkım olan bir şeyi başkalarının elde etmesi beni rahatsız eder	,501	62,064	,937	,942
2-Benim hak ettiğim övgüyü-takdiri başkalarının alması beni sinirlendirir.	,562			
3-Başkalarının benden faydalanmasına kolay kolay katlanamam.	,575			
4-Başkalarının ihmallerini telafi etmek zorunda kaldığımda bunu uzun süre unutamam.	,548			
5-Becerilerimi geliştirmek için diğerlerine göre daha az olanağımın olması beni üzer.	,511			
6-Başkalarının hak etmediği halde benden daha iyi durumda olması beni öfkelerendirir.	,566			
7-Başkalarının kolayca elde ettiği şeyler için çok çalışmam gerektiğinde bu durum beni çok rahatsız eder.	,542			
8-Başkalarına nedensiz yere benden daha iyi davranılması uzun süre aklımı kurcalar.	,530			
9-Başkaları için görmezden gelinen konularda benim eleştirilmem canımı sıkır.	,647			
10-Başkalarına göre bana daha kötü davranılması beni sinirlendirir.	,615			
11-Bir kişinin aslında kendi hakkı olan bir şeyi elde edememesi beni rahatsız eder.	,711			
12-Bir kişi hak ettiği övgüyü-takdiri almazsa bu beni üzer.	,712			
13-Bir kişinin tek taraflı olarak başkalarından faydalanmasına tahammül edemem.	,661			
14-Bir kişi, başkalarının dikkatsizliklerini telafi etmek zorunda kaldığında bunu unutmam uzun zaman alır.	,633			
15-Bir kişinin becerilerini geliştirmek için diğerlerine göre daha az olanağa sahip olması beni üzer.	,727			
16-Bir kişinin haksız yere başkalarından daha kötü durumda olmasına öfkelenirim.	,742			
17-Bir kişinin, başkalarının kolayca elde ettiği şeylere sahip olabilmek için çok çalışmak zorunda olması beni rahatsız eder.	,653			
18-Bir kişiye nedensiz yere başkalarından daha iyi davranılması uzun süre aklımı kurcalar.	,668			
19-Başkalarında göz yumulan şeyler için birisinin eleştirildiğini görmek beni üzer.	,744			
20-Bir kişinin başkalarına göre daha kötü muamele görmesi beni sinirlendirir.	,756			

Tablo 4.14' ün devamı

21-Gerçekte başkasının hakkı olan bir şeye sahip olmam beni rahatsız eder.	,609
22-Başkasının hak ettiği övgüyü-takdiri ben aldığım zaman vicdanen rahatsızlık duyarım.	,616
23-Tek taraflı olarak başkalarından çıkar sağlamayı kolay kolay kabullenemem.	,599
24-Başkalarının, benim ihmallerimi telafi etmesini uzun süre aklımdan çıkartmam.	,635
25-Becerilerimi geliştirmek için bana başkalarından daha fazla imkan sunulması beni huzursuz eder.	,607
26-Haksız yere başkalarına göre daha iyi durumda olduğumda suçluluk duyarım.	,653
27-Başkalarının çok çalışarak elde ettikleri şeylere kolayca sahip olmam beni huzursuz eder.	,616
28-Bana, nedensiz yere başkalarından daha iyi davranılması beni uzun süre düşündür.	,625
29-Başkalarında eleştirilen konuların bende hoş görülmesinden rahatsızlık duyarım.	,576
30-Bana başkalarından daha iyi davranıldığında suçluluk hissederim."	,535

Adaletle duyarlılığa ilişkin yapılan güvenilirlik ve geçerlilik analizi sonuçları incelendiğinde tüm ifadelerin faktör yüklerinin 0,5'in üzerinde olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre adaletle duyarlılık ölçeğinden hiçbir ifadenin çıkarılmasına gerek yoktur. Varyans açıklama oranı %62,064'dür. Kaiser-Meyer Olkin (KMO) değeri ,937 olarak bulunmuş ve bu sonuca göre örneklem büyüklüğünün yeterli olduğu ve araştırma verilerinden anlamlı faktörler elde edilebileceği sonucuna ulaşılmıştır. Son olarak güvenilirlik analizinden Cronbach Alpha değeri ,942 olarak bulunmuştur. Bu değere göre ölçeğin yüksek derecede güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

4.6. Korelasyon Analizlerine İlişkin Bulgular

Dini tutum, moral yüreklilik, psikolojik iyi oluş ve adaletle duyarlılık arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olup olmadığını belirlemek amacıyla korelasyon analizi yapılmıştır. Elde edilen bulgular Tablo 4.15'te verilmiştir.

Tablo 4.15. Korelasyon analizi sonuçları

Dini Tutum	Moral Yüreklilik	Psikolojik İyi Oluş	Adaletle Duyarlılık
---------------	---------------------	------------------------	------------------------

Tablo 4.15' in devamı

Dini Tutum	Pearson Correlation	1			
	Sig. (2-tailed)				
	N	457			
Moral Yüreklilik	Pearson Correlation	,040	1		
	Sig. (2-tailed)	,397			
	N	457	457		
Psikolojik İyi Oluş	Pearson Correlation	,493**	,076	1	
	Sig. (2-tailed)	,000	,105		
	N	457	457	457	
Adalet Duyarlılık	Pearson Correlation	,068	,464**	,036	1
	Sig. (2-tailed)	,146	,000	,448	
	N	457	457	457	457

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Yapılan korelasyon analizi sonuçları incelendiğinde; katılımcıların dini tutumları ile psikolojik iyi oluşları arasında ve moral yüreklilikleri ile adalet duyarlılıkları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur; $r=,493$, $r=,464$, $p<,01$. Buna göre dini tutum puanları yüksek olan katılımcıların psikolojik iyi oluş puanları da yüksektir. Benzer şekilde moral yüreklilik puanları yüksek olan katılımcıların da adalet daha fazla duyarlı oldukları söylenebilir.

Tablo 4.16. Alt boyutlar korelasyon analizi sonuçları

	1	2	3	4	5	6	7	8
1.Dini Tutum	1							
2.Moral Yüreklilik	,150**	1						
3.Suskunluk	-,092*	-,160**	1					
4.Psikolojik İyi Oluş	,414**	,306**	-,179	1				
5.Fayda	-,071	,176**	,186**	-,060	1			
6.Gözlemci	,085	,356**	,019	,099*	,609**	1		
7.Kurban	,151**	,341**	-,015	,137**	,359**	,649**	1	
8.Değerlendirme	,514**	,114*	,003	,240**	-,012	-,006	,076	1

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

* . Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Yapılan korelasyon analizi sonuçları incelendiğinde; dini tutum ile moral yüreklilik, psikolojik iyi oluş, adalet duyarlılık alt boyutlarından kurban ve dine karşı duyulan

ilgi ve tutum değerlendirmeleri arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif ilişki bulunurken, suskunluk arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif ilişki bulunmuştur. Moral yüreklilik ile araştırma değişkenleri arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif ilişki bulunduğu tespit edilmiştir.

4.7. Farklılık Analizlerine İlişkin Bulgular

Katılımcıların dini tutum, moral yüreklilik, psikolojik iyi oluş ve adalete duyarlılıklarının yaşlarına göre farklılık gösterip göstermedikleri tek yönlü varyans analizi ile incelenmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 4.17’de verilmiştir.

Tablo 4.17 Araştırma değişkenleri ile yaş arasındaki farklılığa yönelik tek yönlü varyans analizi sonuçları

	Yaş	N	$\bar{X}$	SS	F	P
Dini Tutum	18 ve altı	20	3,2000	,49404	1,053	,390
	19-24 arası	94	3,2992	,51038		
	25-30 arası	89	3,2430	,47238		
	31-36 arası	88	3,1307	,61586		
	37-42 arası	83	3,2937	,58644		
	43-48 arası	41	3,1433	,64925		
	49 ve üzeri	41	3,2012	,66018		
Moral Yüreklilik	18 ve altı	20	4,4833	,57993	3,095	,006
	19-24 arası	94	4,5766	,69114		
	25-30 arası	89	4,5154	,61634		
	31-36 arası	88	4,4212	,84027		
	37-42 arası	83	4,7092	,63473		
	43-48 arası	41	4,4016	,69081		
	49 ve üzeri	41	4,0894	1,53026		
Psikolojik İyi Oluş	18 ve altı	20	5,3500	,97637	,351	,909
	19-24 arası	94	5,3085	1,09045		
	25-30 arası	89	5,3104	1,15046		
	31-36 arası	88	5,2855	1,29515		
	37-42 arası	83	5,2861	1,34155		
	43-48 arası	41	5,0183	1,40994		
	49 ve üzeri	41	5,3598	1,51791		
Adalet Duya	18 ve altı	20	5,3833	1,06527	6,428	,000
	19-24 arası	94	5,4206	,89252		

Tablo 4.17' nin devamı

25-30 arası	89	5,2446	,93482
31-36 arası	88	5,2920	1,08670
37-42 arası	83	5,3622	1,05050
43-48 arası	41	5,3764	,97827
49 ve üzeri	41	4,2846	1,56713

Yapılan tek yönlü varyans analizi sonucuna göre katılımcıların yaşlarına göre dini tutumları ve psikolojik iyi oluşları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı görülürken, $p>,05$; moral yüreklilikleri ve adalete duyarlılıkları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür, $p<,05$. Bulunan farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu tespit etmek amacıyla varyanslar homojen olduğundan LSD Post-hoc testi uygulanmıştır. Buna göre 37-42 yaş aralığında bulunan katılımcıların moral yürekliliklerinin daha yüksek olduğu, 19-24 yaş aralığında bulunan katılımcıların ise adalete duyarlılıklarının daha yüksek olduğu söylenebilir.

Katılımcıların dini tutum, moral yüreklilik, psikolojik iyi oluş ve adalete duyarlılıklarının cinsiyetlerine göre farklılık gösterip göstermedikleri bağımsız örneklem t testi ile incelenmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 4.18'de verilmiştir.

Tablo 4.18. Araştırma değişkenleri ile cinsiyet arasındaki farklılığa yönelik bağımsız örneklem t testi sonuçları

	Cinsiyet	N	$\bar{X}$	SS	t	p
Dini Tutum	Erkek	167	3,1774	,53849	-1,438	,151
	Kadın	289	3,2565	,58101		
Moral Yüreklilik	Erkek	167	4,3752	,90917	-2,396	,017
	Kadın	289	4,5645	,75119		
Psikolojik İyi Oluş	Erkek	167	5,2193	1,31312	-,795	,427
	Kadın	289	5,3162	1,21688		
Adalet Duyarlılık	Erkek	167	5,0601	1,24012	-2,573	,011
	Kadın	289	5,3488	,98834		

Yapılan bağımsız örneklem t-testi sonucunda katılımcıların cinsiyetlerine göre dini tutumları ve psikolojik iyi oluşları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı görülürken, $p>,05$; moral yüreklilikleri ve adalet duyarlılıkları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür, $p<,05$. Buna göre

araştırmaya katılan kadın katılımcıların moral yürekliliklerinin ve adalete duyarlılıklarının daha yüksek olduğu söylenebilir.

Katılımcıların dini tutum, moral yüreklilik, psikolojik iyi oluş ve adalete duyarlılıklarının hayatlarının çoğunu nerede geçirdiklerine göre farklılık gösterip göstermedikleri tek yönlü varyans analizi ile incelenmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 4.19’de verilmiştir.

Tablo 4.19. Araştırma değişkenleri ile hayatlarının çoğunun geçtiği yer arasındaki farklılığa yönelik tek yönlü varyans analizi sonuçları

	Hayatlarının Geçtiği Yer	N	$\bar{X}$	SS	F	p
Dini Tutum	Köy	44	3,3807	,51146	2,465	,062
	Kasaba	6	2,9375	,60078		
	İlçe	173	3,2652	,54021		
	İl	233	3,1781	,58876		
Moral Yüreklilik	Köy	44	4,6227	,62703	,996	,395
	Kasaba	6	4,3889	,28415		
	İlçe	173	4,4212	1,01212		
	İl	233	4,5288	,68236		
Psikolojik İyi Oluş	Köy	44	5,3920	1,10318	,553	,646
	Kasaba	6	5,1667	1,09163		
	İlçe	173	5,1900	1,46492		
	İl	233	5,3299	1,10579		
Adalete Duyarlılık	Köy	44	5,2583	,98372	,051	,985
	Kasaba	6	5,1000	,80333		
	İlçe	173	5,2303	1,32293		
	İl	233	5,2534	,92705		

Yapılan tek yönlü varyans analizi sonucuna göre katılımcıların hayatlarının çoğunu nerede geçirdiklerine göre dini tutumları, moral yüreklilikleri, psikolojik iyi oluşları ve adalete duyarlılıkları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir, $p>,05$.

Katılımcıların dini tutum, moral yüreklilik, psikolojik iyi oluş ve adalete duyarlılıklarının medeni durumlarına göre farklılık gösterip göstermedikleri bağımsız örneklem t testi ile incelenmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 4.20’de verilmiştir.

Tablo 4.20. Araştırma değişkenleri ile medeni durum arasındaki farklılığa yönelik bağımsız örneklem t testi sonuçları

	Medeni Durum	N	$\bar{X}$	SS	t	p
Dini Tutum	Evli	288	3,2504	,57168	1,131	,259
	Bekar	168	3,1882	,55700		
Moral Yüreklilik	Evli	288	4,4759	,88840	-,706	,480
	Bekar	168	4,5282	,67775		
Psikolojik İyi Oluş	Evli	288	5,2765	1,29257	-,094	,925
	Bekar	168	5,2879	1,18418		
Adalet Duyarlılık	Evli	288	5,1959	1,15564	-1,204	,229
	Bekar	168	5,3238	,98007		

Yapılan tek yönlü bağımsız örneklem t-testi sonucunda katılımcıların medeni durumlarına göre dini tutumları, moral yüreklilikleri, psikolojik iyi oluşları ve adalet duyarlılıkları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür, $p>,05$.

Katılımcıların dini tutum, moral yüreklilik, psikolojik iyi oluş ve adalet duyarlılıklarının aylık gelir düzeylerine göre farklılık gösterip göstermedikleri tek yönlü varyans analizi ile incelenmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 4.21’de verilmiştir.

Tablo 4.21.Araştırma değişkenleri ile aylık gelir düzeyi arasındaki farklılığa yönelik tek yönlü varyans analizi sonuçları

	Aylık Gelir Düzeyi	N	$\bar{X}$	SS	F	p
Dini Tutum	0-1000 TL	114	3,3092	,52830	1,028	,411
	1001-2000 TL	62	3,2500	,57305		
	2001-3000 TL	72	3,2066	,56999		
	3001-4000 TL	85	3,2324	,52261		
	4001-5000 TL	59	3,1864	,61517		
	5001-6000 TL	30	3,0208	,64082		
	6001-7000 TL	8	3,1250	,71651		
	7001 TL ve üzeri	25	3,2000	,59183		
Moral Yüreklilik	0-1000 TL	114	4,4275	,85402	1,288	,254
	1001-2000 TL	62	4,4280	1,19949		
	2001-3000 TL	72	4,5333	,78132		
	3001-4000 TL	85	4,4361	,71887		
	4001-5000 TL	59	4,7028	,56110		
	5001-6000 TL	30	4,6400	,42619		
	6001-7000 TL	8	4,8250	,68261		
	7001 TL ve üzeri	25	4,3227	,74229		
Psikolojik İyi Oluş	0-1000 TL	114	5,2072	1,21555	,843	,552
	1001-2000 TL	62	5,3589	1,37611		
	2001-3000 TL	72	5,1302	1,48013		
	3001-4000 TL	85	5,3426	1,05400		
	4001-5000 TL	59	5,5445	1,03437		
	5001-6000 TL	30	5,1333	1,45105		
	6001-7000 TL	8	4,8438	1,62397		
	7001 TL ve üzeri	25	5,3300	1,14444		

Tablo 4.21' in devamı

Adalet Duyarlılık	0-1000 TL	114	5,1860	1,15706	1,696	,108
	1001-2000 TL	62	5,2011	1,41625		
	2001-3000 TL	72	5,1069	1,01568		
	3001-4000 TL	85	5,3000	,91532		
	4001-5000 TL	59	5,6429	,80841		
	5001-6000 TL	30	5,1856	1,21456		
	6001-7000 TL	8	5,2292	,76665		
	7001 TL ve üzeri	25	4,9280	1,10377		

Yapılan tek yönlü varyans analizi sonucuna göre katılımcıların aylık gelir düzeylerine göre dini tutumları, moral yüreklilikleri, psikolojik iyi oluşları ve adalet duyarlılıkları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir, $p>,05$.

Katılımcıların dini tutum, moral yüreklilik, psikolojik iyi oluş ve adalet duyarlılıklarının dine karşı duydukları ilgi ve yaşantı bakımından kendilerini değerlendirmelerine göre farklılık gösterip göstermedikleri tek yönlü varyans analizi ile incelenmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 4.22'de verilmiştir.

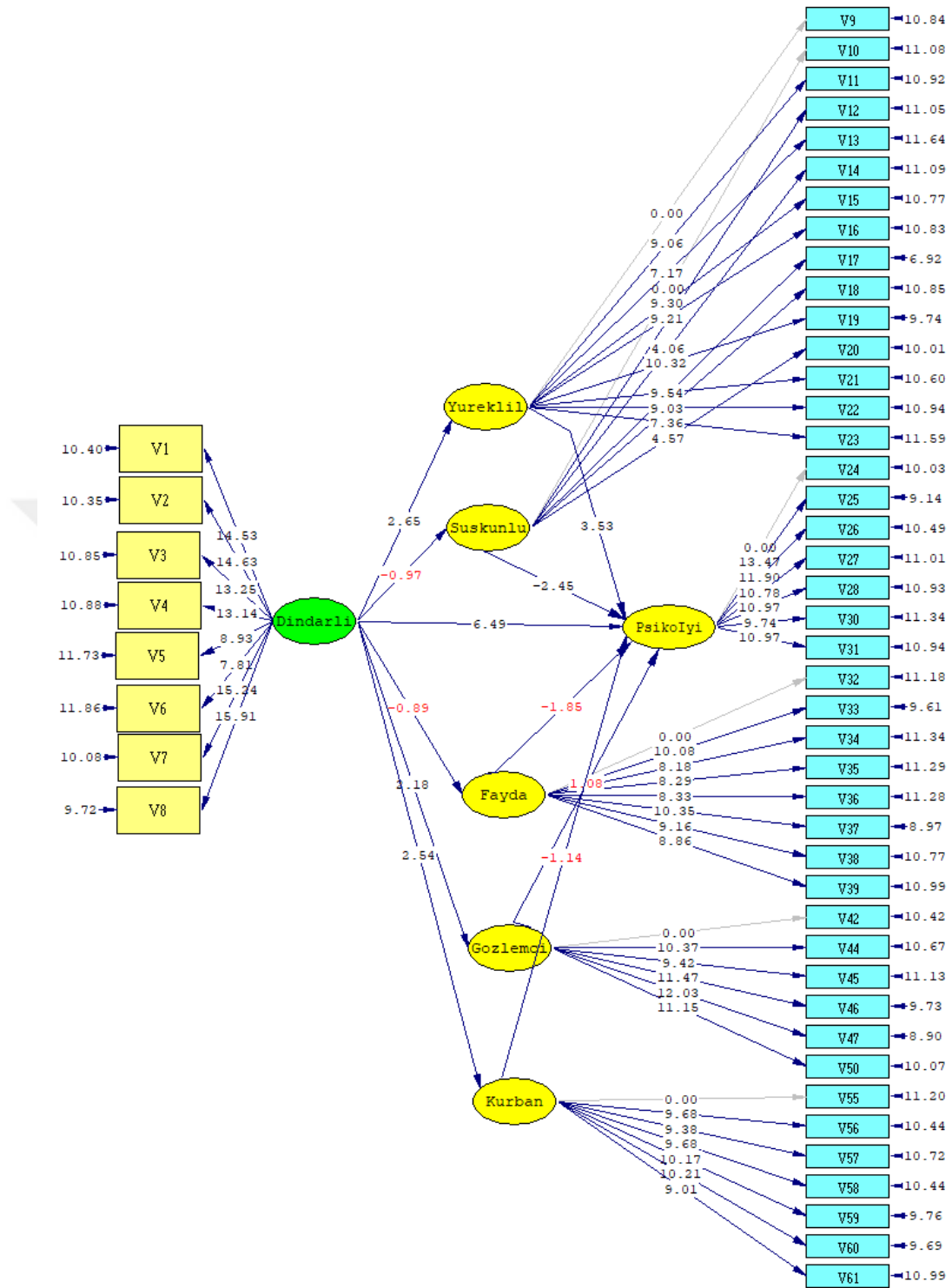
Tablo 4.22. Araştırma değişkenleri ile dine karşı duydukları ilgi ve yaşantı bakımından kendilerini değerlendirmeleri arasındaki farklılığa yönelik tek yönlü varyans analizi sonuçları

	Değerlendirme	N	$\bar{X}$	SS	F	p
Dini Tutum	Çok dindar	25	3,7300	,29244	32,573	,000
	Dindar	305	3,3291	,51473		
	Az dindar	106	2,9847	,50169		
	Dinle ilgisi az	11	2,5568	,47554		
	Dine ilgisiz	9	2,0694	,50043		
Moral Yüreklilik	Çok dindar	25	4,7600	,90329	2,227	,065
	Dindar	305	4,5051	,84404		
	Az dindar	106	4,4686	,69517		
	Dinle ilgisi az	11	3,8909	,94294		
	Dine ilgisiz	9	4,4741	,48125		
Psikolojik İyi Oluş	Çok dindar	25	6,4250	,44047	8,591	,000
	Dindar	305	5,2951	1,26919		
	Az dindar	106	4,9493	1,19346		
	Dinle ilgisi az	11	4,8977	1,20262		
	Dine ilgisiz	9	5,9861	,77420		
Adalet Duyarlılık	Çok dindar	25	5,2067	1,22810	1,316	,263
	Dindar	305	5,2351	1,13902		
	Az dindar	106	5,3645	,90795		
	Dinle ilgisi az	11	4,8424	1,34430		
	Dine ilgisiz	9	4,6741	,69956		

Yapılan tek yönlü varyans analizi sonucuna göre katılımcıların dine karşı duydukları ilgi ve yaşantı bakımından kendilerini değerlendirmelerine göre moral yüreklilikleri ve adalete duyarlılıkları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı görülürken, $p>,05$; dini tutumları ve psikolojik iyi oluşları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür, $p<,05$. Bulunan farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu tespit etmek amacıyla dini tutum varyansları homojen olmadığından Tamhane's T2 Post-hoc testi, psikolojik iyi oluş varyansları homojen olduğundan ise Bonferroni Post-hoc testi uygulanmıştır. Buna göre dine karşı duydukları ilgi ve yaşantı bakımından kendilerini çok dindar olarak değerlendiren katılımcıların dini tutumlarının ve psikolojik iyi oluşlarının daha yüksek olduğu söylenebilir.

4.8. Yapısal Model

Araştırmanın dindarlık, ahlaki yüreklilik, adalete duyarlılık ve psikolojik iyi oluş değişkenleri arasındaki karmaşık ilişkilere yönelik olarak literatür doğrultusunda oluşturulan yapısal model test edilmiştir. Yapılan ilk analiz sonucunda, söz konusu modelin uyum değerlerinin kabul edilebilir düzeyde olmadığı görülmüştür (Tablo 4. 22.). Ayrıca bazı tanımlanan yolların yola ilişkin t-değerlerinin ($p>,01$) istatistiksel olarak anlamsız çıkmıştır (Bkz. Şekil 1). Buna göre adalete duyarlılığın kişisel fayda boyutu ile dindarlık ile psikolojik iyi oluş arasında anlamlı bir ilişki ortaya çıkmamıştır. Modelde ahlaki yürekliliğin suskunluk boyutu ile dindarlık arasında ($r = -0.7$, $t = -0.97$) ve adalete duyarlılık fayda boyutu ile dindarlık arasında ($r = -0.6$, $t = -0.89$) anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Ayrıca adalete duyarlılığın fayda ($r = 0.063$, $t = -0.11$), gözlemci ($r = 0.067$, $t = 1.08$) ve kurban ($r = -0.061$, $t = -1.14$) boyutu ile psikolojik iyi oluş arasında da anlamlı bir ilişki ortaya çıkmamıştır. Buna göre anlamsız olan yollar modelden çıkarılarak model tekrar edilmiştir (Bkz. Şekil 2).

Chi-Square=2220.85, df=1213, P-value=0.00000, RMSEA=0.053

Tablo 4.23. Dindarlık, ahlaki yüreklilik, adalete duyarlılık ve psikolojik iyi oluş değişkenlerine ait yapısal model 1 uyum iyiliği indeksleri

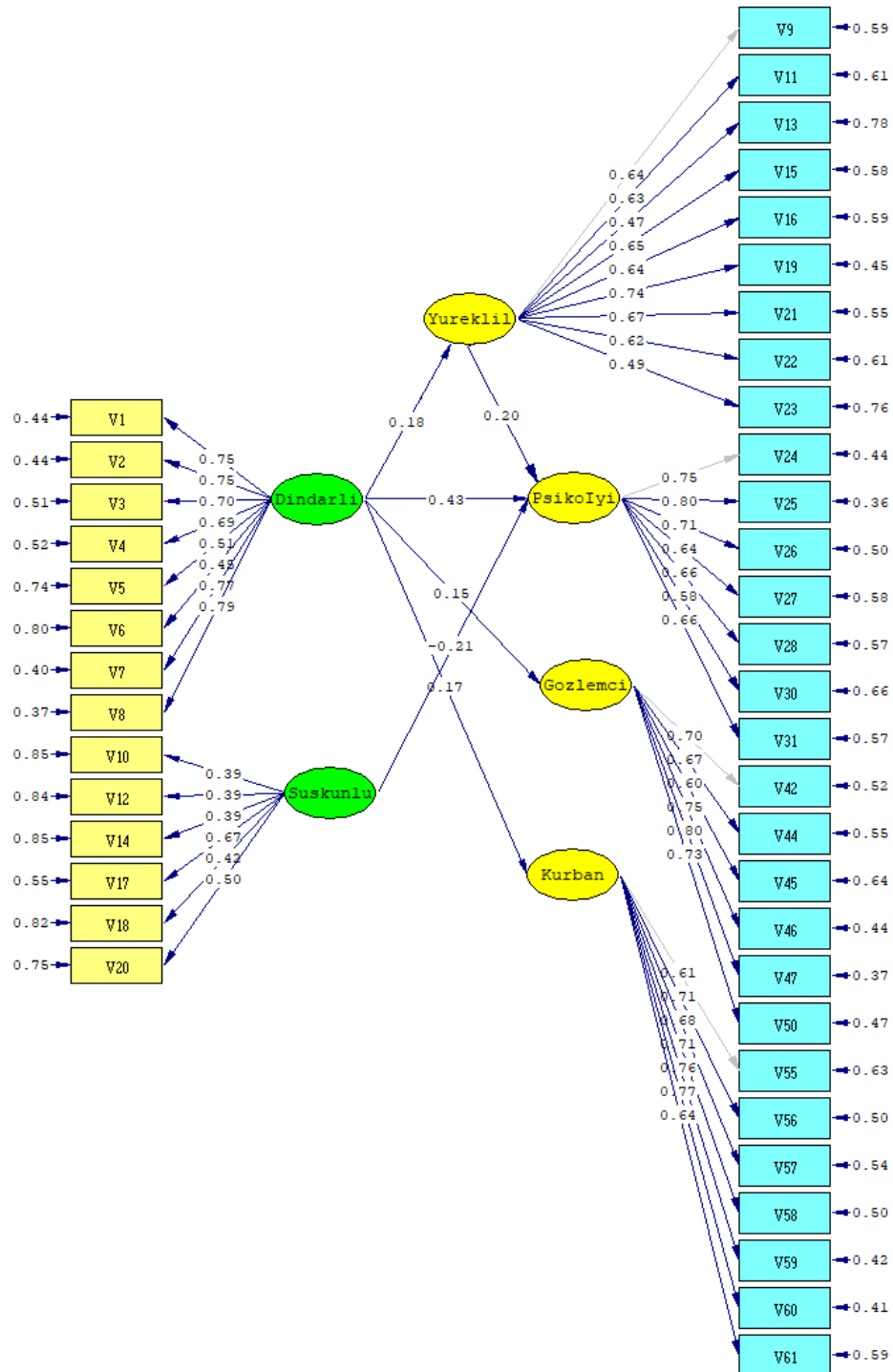
Uyum Ölçüsü	İyi Uyum İndeksleri	Kabul Edilebilir Uyum İndeksleri	Model 1 İndeksler	Uyum
χ^2				
$\chi^2 (\chi^2 / sd = 287)$	2	5	1,8	İyi uyum
RMSEA	0<RMSEA<0,005	0,05<RMSEA<0,10	0,053	Kabul edilebilir
NFI	0,95<NFI<1	0,90<NFI<0,95	0.88	Kötü uyum
NNFI	0,97<NNFI<1	0,95<NNFI<0,97	0.94	Kabul edilebilir
CFI	0,97<CFI<1	0,95<CFI<0,97	0.94	Kabul edilebilir
GFI	0,95<GFI<1	0,90<GFI<0,95	0.77	Kötü uyum
AGFI	0,90<AGFI<1	0,85<AGFI<0,90	0.75	Kötü uyum

Şekil 1’de görüldüğü üzere istatistiksel olarak anlamlı olmayan yollar dışarıda bırakılarak yapısal model testi yenilenmiştir. Analiz sonucu ortaya çıkan model Şekil 2’de verilmiştir. Yapılan yol analizi sonrasında elde edilen model incelendiğinde, gizil ve gözlenen değişkenler arasındaki standardize edilmiş regresyon katsayılarının ve t-değerlerinin anlamlı olduğu görülmüştür. Modelin uyum indekslerinin de mükemmel yakın olduğu ifade edilebilir. Elde edilen uyum indeksleri Tablo 4.23’te görülmektedir.

Modele göre dindarlık ile ahlaki yürekliliğin yüreklilik boyutu ile anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Modele göre dindarlık düzeyi ile ahlaki yüreklilik arasında zayıf olmakla birlikte pozitif bir ilişki vardır ($r = 0.18$, $t=2,67$). Dindarlık ile psikolojik iyi oluş arasında orta düzeyli bir pozitif ilişki vardır ($r = 0.43$, $t = 6.70$). Ayrıca dindarlık ve psikolojik iyi oluşu ahlaki yüreklilik üzerinden dolaylı olarak etkilemektedir ($r=0.20$, $t=3,15$).

Ahlaki yürekliliğin suskunluk boyutu ile psikolojik iyi oluş arasında negatif yönlü zayıf bir ilişki bulunmaktadır ($r = -0.21$, $t=-3.4$).

Adalete duyarlılığın gözlemci boyutu ($r = 0,15$, $t=-2,21$). ile kurban boyutu ($r = 0,17$, $t=- 2,54$) ile dindarlık arasında pozitif yönlü zayıf bir ilişki bulunmaktadır

4.24. Dindarlık, ahlaki yükreklilik, adalete duyarlılık ve psikolojik iyi oluş değişkenlerine ait yapısal model 2 uyum iyiliği indeksleri

Uyum Ölçüsü	İyi Uyum İndeksleri	Kabul Edilebilir Uyum İndeksleri	Model Değer	2 Uyum
χ^2				
$\chi^2 (\chi^2 / sd = 287)$	2	5	1.76	İyi uyum
RMSEA	$0 < RMSEA < 0,005$	$0,05 < RMSEA < 0,10$	0,050	Kabul edilebilir
NFI	$0,95 < NFI < 1$	$0,90 < NFI < 0,95$	0,93	Kabul edilebilir
NNFI	$0,97 < NNFI < 1$	$0,95 < NNFI < 0,97$	0,96	İyi uyum
CFI	$0,97 < CFI < 1$	$0,95 < CFI < 0,97$	0,97	İyi uyum
GFI	$0,95 < GFI < 1$	$0,90 < GFI < 0,95$	0,92	Kabul edilebilir
AGFI	$0,90 < AGFI < 1$	$0,85 < AGFI < 0,90$	0,93	Kabul edilebilir

5. TARTIŞMA

Türkiye’ de dini tutum, dindarlık, ahlak, adalet kavramları üzerine oldukça fazla çalışmalar yapılmış ise de; ahlaki yüreklilik ve adalete duyarlılık konularını içerir çalışmaların olmadığı saptanmıştır. Bu nedenle çalışmamızla karşılaştırılabilecek tezlerin genel konusu din-ahlak, din-adalet, dindarlık-adalet, dindarlık-ahlak, din-psikolojik iyi oluş, din-mutluluk vb gibi konular çevrevesinde sınırlı kalmaktadır.

1. Dini Tutumların Demografik Değişkenlere Göre Karşılaştırılmasına Dair Bulguların Tartışılması

Hipotez 1’de; “Bireyde yaş ilerledikçe dini tutumunda pozitif yönde ilerleme olduğu” ileri sürülmüştür. Ulaşılan sonuçlara göre, bireylerin dini tutumları yaşa göre farklılık göstermemektedir ($p>0,05$), (Tablo 4.16). Elde edilen sonuç 1. hipotezi desteklememektedir.

Aydemir (2008), McCoullough ve Bono (2004) çalışmasında bireylerde yaş ilerledikçe dindarlık düzeyinde artış olduğunu tespit etmiştir. Bizim çalışmamızda ise yaşa göre dini tutumun farklılık göstermemesi yaşanan kültür ve din sentezinin farklı olmasından kaynaklandığı söylenebilir.

Hipotez 2’ de “Kadınlarda dini tutum erkeklere göre daha fazla olduğu” ileri sürülmüştür. Ulaşılan sonuçlara göre, bireylerin dini tutumları cinsiyete göre farklılık göstermemektedir ($p>0,05$), (Tablo 4.17). Elde edilen sonuç 2. hipotezi desteklememektedir.

Alan yazına bakıldığında cinsiyetlere göre dindarlık, dini tutumlar vb. dinle ilişki değişkenlerin karşılaştırılmasında farklı sonuçların ortaya çıktığı görülmektedir. Bu çalışmaların bir kısmı ulaştığımız sonuçları desteklerken bir kısmı ise farklılık göstermektedir. Örneğin Aydın (2017) tarafından üniversite öğrencileri üzerinden yaptığı bir çalışmada cinsiyetlere göre dini tutumları karşılaştırmıştır. Araştırma sonucunda kız öğrencilerin ($n=151$) dini tutum puan ortalaması, erkek öğrencilerin ($n=86$) dini tutum puan ortalamasına, göre daha yüksek çıkmıştır ancak bu fark

anlamlılık düzeyine ulaşmamıştır [$p>0,05$]. Mehmedoğlu (2004) ve Uysal (2003) tarafından yapılan araştırmalarda ise dindarlığın ibadet boyutunda erkeklerle kadınlar arasında erkekler açısından olumlu anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Kaya'nın (1998) araştırmasında da aynı şekilde erkekler lehine anlamlı bir ilişki gözlenmiştir. Bu araştırmalar erkeklerin dini tutumlarının kadınlara oranla daha olumlu ve güçlü olduğunu ortaya konmuştur. Bizim çalışmamız da ise kadınlar ve erkeklerin dini tutumları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır ki, bunun sebebi yaşanan yer, kültür ve zaman farkı olabilir.

Hipotez 3' te "Ekonomik durum ile dini tutum arasında pozitif yönde bir ilişki olduğu" ileri sürülmüştür. Ulaşılan sonuçlara göre, bireylerin dini tutumları ekonomik durumlarına göre farklılık göstermemektedir ($p>0,05$), (Tablo 4.20). Elde edilen sonuç 3. hipotezi desteklememektedir.

Alan yazınında Kafalı (2005) yüksek lisans çalışmasında ve Apaydın (2001) doktora çalışmasında çalışmamıza paralel olarak anlamlı bir ilişki bulunmadığını tespit etmiştir. Ancak Bayyigit (1987) dini hayat ve sosyo-ekonomik durum karşılaştırması yaptıkları çalışmalarında ekonomik yönden fakir olan bireylerin dini inançların zayıf, Köktaş (1993)'ın yaptığı çalışmada ise ekonomik düzeyi yüksek olan bireylerin dindarlık düzeylerinin düşük olduğu gözlemlenmiştir.

Çalışmalarda farklı sonuçların çıkmasından; ekonomik durumun dini tutum ya da dindarlık üzerinde az da olsa etkisi olduğunu, dini tutumun bireylerde oluşumunda ekonomik durumdan daha çok başka etmenler tarafından etkilendiği sonucuna ulaşılabilmektedir.

Hipotez 4' te "Evli bireylerde bekar bireylere göre dini tutum daha fazla olduğu" ileri sürülmüş ancak ulaşılan sonuçlara göre, bireylerin dini tutumları medeni durumlarına göre farklılık göstermemektedir ($p>0,05$), (Tablo 4.19). Elde edilen sonuç 4. hipotezi desteklememektedir.

Aydemir (2008) ve Atçeken (2014), bizim çalışmamıza paralel bir şekilde dindarlıkla demografik değişkenler arasında anlamlı farklılıklar olmadığını tespit etmiştir. Hünler (2007) ise Türkiye'de evli çiftlerle yaptığı çalışmasında dindarlığın evlilik

doyumunu üzerindeki etkisini incelemiş, dindarlığın evlilik doyumu üzerinde temel etkiye sahip olduğunu tespit etmiştir.

Aydemir (2008: 47-63) ilk yetişkinlik dönemindeki dindarlık ve mutluluk ilişkisini araştırmış, cinsiyet faktörü, medeni durum ve gelir düzeyi açısından anlamlı bir farklılık tespit edilmemiş, eğitim düzeyi yönünden yüksek eğitilmiş bireylerin dindarlık düzeylerinin düşük olduğu tespit edilmiştir. Mutluluk ve dindarlık düzeyi ilişkisine baktığında, dindarlıkla mutluluğun arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Buna göre dindarlık arttıkça mutluluk düzeyi de artmaktadır. Dinin ruhsal anlamda da yapıcı bir etkisi olduğundan söz edilebilir.

2. Adalet Duyarlılık Düzeylerinin Demografik Değişkenlere Göre Karşılaştırılmasına Dair Bulguların Tartışılması

Hipotez 5' te "Bireylerde ileri yaşlarda adalet duyarlılığının genç kesime göre daha fazla olduğu" ileri sürülmüş 19-24 yaş aralığında bulunan katılımcıların adalet duyarlılığının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılarak hipotezimiz kısmen desteklenmiştir.

Hipotez 6' da "Kadınlarda erkeklere göre adalet duyarlılığının daha fazla olduğu" ileri sürülmüş, elde edilen sonuçlar (Tablo 4.17) hipotezimizi doğrulamaktadır.

Alanyazında cinsiyet ile adalet duyarlılık arasındaki ilişkiye dair az sayıda bulgu bulunmaktadır. Wijn ve Van Den Bos (2010) adaletsiz bir yaşamın adalet duyarlılık puanlarında farklılık bulunup bulunmadığını test etmişler, kaynaklar adaletsiz bir şekilde dağıtıldığında mağdur duyarlılığının yükseldiğini, ancak cinsiyetler arasında farklılık oluşmadığını saptamışlardır. Schmitt ve ark. (2010) ise adalet duyarlılığının mağdur duyarlılığı boyutunda kadın katılımcıların adalet duyarlılığının erkek katılımcılara göre anlamlı olarak daha yüksek olduğunu saptamışlardır.

Çoklar (2015); "Kişilik Özellikleri ile Bağışlama Eğilimi Arasındaki İlişkinin İntikam Güdüsü ve Adalet Duyarlılık Temelinde İncelenmesi" isimli doktora tezinde kadın ve erkeklerin adalet duyarlılık düzeyi karşılaştırmasında kadın ile

erkek katılımcılar arasında anlamlı farklılaşma olmadığını, bu durumun adalete duyarlılık ve cinsiyet karşılaştırmasında farklı sonuçların çıkabileceğini ortaya koymaktadır.

Hipotez 7’ de “Evli bireylerin bekar bireylere göre daha fazla adalete duyarlı olduğu” ileri sürülmüş, ancak analiz sonuçlarında anlamlı bir farklılık olmadığından hipotezimiz desteklenmemektedir.

Hipotez 8’ de “Ekonomik yönden yüksek gelirli bireylerin dar gelirli bireylere göre adalete daha duyarlı oldukları” ileri sürülmüş ancak (Tablo 4.20) analiz sonuçları hipotezimizi desteklememektedir.

Alan yazınında adalete duyarlılık konusunda yapılmış başkaca çalışma bulunmaması verilerin karşılaştırılmasına olanak tanımamaktadır.

3. Ahlaki Yüreklilik Düzeylerinin Demografik Değişkenlere Göre Karşılaştırılmasına Dair Bulguların Tartışılması

Alan yazınında ahlaki yüreklilik üzerine yapılmış çalışma yok denecek kadar az olsa da ahlak ve ahlaki yargı konusu oldukça fazla çalışılmış bulunmaktadır. Öyle ki bizim çalışmamızın ana konularından birisi olan ahlaki yüreklilikte ahlaklı olmaktan, ahlakın bireylerde nasıl bir yargı uyandırdığından doğmaktadır. Bu nedenle ahlakı temel alan çalışmalarla kısmen karşılaştırma yapılması olağan olabilmektedir.

Hipotez 9’ da “Bireylerde yaş ilerledikçe ahlaki yürekliliğin daha fazla olduğu” ileri sürülmüş, yapılan analizde 37-42 yaş aralığında bulunan bireylerin moral yürekliliklerinin daha yüksek olduğu görülmüş, sonuç hipotezimizi desteklemektedir.

Ferguson ve Cairns (2002) çalışmasında 30 yaşındaki Kuzey İrlandalı bireylerin ahlaki gelişimlerinin tam anlamıyla gelişmediği sonucuna ulaşılmış, Alkal (2016) da aynı şekilde yaşı ilerlemesiyle ahlaki olgunluk düzeyinin yükseleceği sonucuna ulaşmıştır ki, bu sonuçlar bizim hipotezimizi desteklemektedir.

Hipotez 10’ da “Kadınlarda ahlaki yüreklilik erkeklere göre daha fazla bulunduğu” ileri sürülmüş, Tablo 4.17 de elde edilen sonuç kadınların erkeklere oranla daha ahlaki yürekliliğe sahip olduğunu ortaya koymakla, sonuç hipotezimizi desteklemektedir.

Bore, Mumra, Kerridge ve Powis (2005), 7864 üniversite öğrencisi üzerine demografik değişkenlerin ahlaki yargı üzerindeki etkisini incelemişler, yaşı daha büyük olan öğrencilerin ve özellikle kadın katılımcıların daha yüksek ahlaki eğilime sahip oldukları sonucuna ulaşmışlardır ki bu durum hipotezlerimizi desteklemektedir.

Yüksel (2012), “ilköğretim öğretmenlerinin karakter eğitimi yetkinlik inancı ile ahlaki olgunluk düzeyleri arasındaki ilişki” konulu çalışmasında, ilköğretim öğretmenlerinin ahlaki olgunluk düzeyleri, cinsiyet ve branş değişkenine göre farklılık göstermediğini, ancak “mesleki kıdem, medeni durum, çocuk sayısı ve mezuniyet” durum değişkenine göre anlamlı farklılık gösterdiğini bulmuştur. Bu durum cinsiyet yönünden hipotezimizi desteklemez iken, medeni durum yönünden 11 nolu hipotezimizi desteklemektedir.

Hipotez 11’ de “Evli bireylerin bekar bireylere göre daha fazla ahlaki yürekliliğinin bulunduğu” ileri sürülmüş ancak Tablo 4.19 da anlamlı bir ilişki olmadığı ortaya çıkmış, hipotezimiz desteklenmemektedir.

Hipotez 12’ de “Ekonomik durumu iyi olan bireylerin dar gelirli bireylere göre daha fazla ahlaki yürekliliğe sahip olduğu” ileri sürülmüş ancak (Tablo 4.20) anlamlı bir farklılık bulunamamış, hipotezimiz desteklenmemiştir.

Bakioğlu (2013), “kültürlerarası tolerans ile ahlaki olgunluk” arasındaki ilişkiyi incelediği araştırmasında, üniversite öğrencilerinin ahlaki olgunluk düzeyleri, yaş, cinsiyet, öğrenim gördükleri fakülte, bölüm, sınıf düzeyi, kardeş sayısı, anne-baba öğrenim düzeyi ve politik görüşlerine göre anlamlı bir farklılık gözlemlenmiş; kadınların ahlaki olgunluklarının erkeklerin ahlaki olgunluklarından daha yüksek olduğu, 17-20 yaş grubundaki öğrencilerin ahlaki olgunlukları, 20-24 yaş grubundaki öğrencilerin ahlaki olgunluklarından anlamlı düzeyde yüksek olduğu, üniversite birinci sınıfta okuyan öğrencilerin ahlaki olgunluk düzeyi, üçüncü sınıfta okuyan

öğrencilerin ahlaki olgunluk düzeyinden yüksek olduğu, gelir düzeyine göre katılımcıların gelir düzeyi düşük olanların daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Sonuçlar hipotez 12 yi desteklemezken, hipotez 10 u desteklemektedir.

Alkal (2016) çalışmasında ekonomik durum yönünden dar gelirli üniversite öğrencilerinin ahlaki yargılarının ekonomik durumu iyi olan öğrencilere göre olumlu yönde daha fazla geliştiği sonucuna ulaşmıştır, bu durum bizim hipotezimizi desteklememektedir ancak farklı durumlarda ortamlarda yaşayan bireylerin ekonomik durumlarının ahlaki durumlarını oluşturan şartlar çerçevesinde değiştirebileceği yargısına varılabilir.

Kaya (1993), üniversite öğrencilerinin ahlaki yargılarının demografik değişkenleri ile arasında ilişki bulunmadığını saptamıştır. Bu genelleme olarak ulaşılmış olduğu sonuç bizim çalışmamız hipotezlerini kısmen desteklemektedir.

4. Psikolojik İyi Oluş Düzeylerinin Demografik Değişkenlere Göre Karşılaştırılmasına Dair Bulguların Tartışılması

Hipotez 13’ te “Bireylerde genç kesime göre orta yaş ve ileri kesimde psikolojik iyi oluş düzeylerinin yüksek olduğu” ileri sürülmüş ancak (Tablo 4.16) analiz sonuçları hipotezimizi desteklememektedir.

Hipotez 14’ te “Kadınlarda erkeklere göre psikolojik iyi oluş düzeyinin daha yüksek olduğu” ileri sürülmekte ancak (Tablo 4.17) istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı görülmekte ve sonuçlar hipotezimizi desteklememektedir.

Hipotez 15’ te “Evli bireylerin bekar bireylere göre psikolojik düzeylerinin yüksek olduğu” ileri sürülmüş ancak (Tablo 4.19) istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık çıkmamış, dolayısıyla hipotezimiz desteklenmemektedir.

Hipotez 16’ da “Ekonomik seviyesi yüksek bireylerin dar gelirli bireylere göre psikolojik iyi oluş düzeylerinin yüksek olduğu” ileri sürülmüş (Tablo 4.20) ancak sonuçlar hipotezimizi desteklememektedir.

5. Dini Tutumların Adalete Duyarlılık Ahlaki Yüreklilik Üzerindeki Doğrudan Etkisinin ve Psikolojik İyi Oluş Üzerindeki Dolaylı Etkisine Dair Bulguların Tartışılması

Hipotez 17’ de “Bireylerde dini tutum ile ahlaki yüreklilik arasında pozitif yönde bir ilişki olduğu” ileri sürülmüş, yapılan uyum iyiliği endeksende (Tablo 4.22) ($r: 0.18$, $t: 2,67$) zayıf olmakla birlikte pozitif yönde bir ilişki olduğu görülmüş olmakla, hipotezimiz desteklenmektedir.

Kaya ve Aydın (2011), çalışmasında üniversite öğrencilerinde ahlaki olgunlukları ile dini inançları arasındaki ilişki cinsiyet ve ekonomik durum değişkenleri açısından incelemiş, araştırma sonucunda, üniversite öğrencilerinin ahlaki olgunluk düzeylerinde, cinsiyet açısından anlamlı farklılıklar bulunduğu ve ahlaki olgunluk ile dini inanç arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir ki, bu bizim hipotezlerimizi desteklemektedir.

Hipotez 18’ de “Bireylerde dini tutum ile adalete duyarlılık arasında pozitif yönde bir ilişki olduğu” ileri sürülmüş olmakla, adalete duyarlılığın gözlemci boyutu ($r: -0.21$, $t: -3.4$) ile kurban boyutu ($r: 0.17$, $t: -2.54$) ile dini tutum arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunduğu görülmüştür.

Uysal (1996) çalışmasında dindar gurubun çevreye uyumlu, sabırlı, şefkatli, kendini hatalarında ve ihmallerinde suçlayan ve düzen konusunda öne çıkan bireyler olarak bulgulamıştır. Buna göre de bu gruptakiler adalete duyarlı ve ahlaki yürekliliğe sahip bireyler olarak nitelendirilebilir, bu durum da hipotezimizi destekler durumdadır.

Hipotez 19’ da “Bireylerde dini tutum ile psikolojik iyi oluş arasında pozitif yönde bir ilişki olduğu” ileri sürülmüş, yapılan uyum iyiliği indeksinde (Tablo 4.22) orta düzeyli ($r: 0.43$, $t: 6.70$) bir pozitif ilişki olduğu gözlemlenmiştir.

Akif Hayta’ nın (1993)“İbadetler ve Ruh Sağlığı” isimli çalışmasında; ibadetler ve bireyin ruh sağlığı arasında ibadetlerin, bireyde kendini ifade etme, kabullenme, etkinlik ve sorumluluk arasında olumlu ve anlamlı düzeyde yüksek bir ilişki bulmuştur.

Nurten Kimter (1998), “Dini İnanç, İbadet ve Duanın Umutsuzlukla İlişkisi” isimli çalışmasında farklı üniversitelerde eğitim alan öğrenciler üzerinde dindarlık seviyeleri ve umut seviyeleri arasında ilişkiyi ölçmüş ve öğrencilerin dini inanç ve ibadetlerini yerine getirmeleri ile geleceğe dair iyimser bakış açısı kazanmaları arasında doğrusal bir orantı olduğunu tespit etmiştir.

Mehmet Akgül (2004); “Yaşlılık ve Dindarlık” isimli çalışmasında Konya Huzurevinde ikamet eden 103 kişi üzerinde namaz kılanlar ile kılmayanlar arasında anlamlı bir farklılık olmadığını, agresif tutumların kılanlarda daha fazla olduğunu, ancak bu durumun farklı psikolojik sebeplerden de kaynaklanabileceğini tespit etmiştir.

Mustafa Koç (2005); “Ergenlik Döneminde Dua ve İbadet Psikolojisinin Ruh Sağlığı Üzerindeki Etkileri” isimli çalışmasında ergenlik dönemindeki dini inanç düzeyi ve dua-ibadet ile ruh sağlığının korunması arasında anlamlı pozitif bir ilişki olduğunu saptamıştır.

Asiye Acaboğa (2007), “Din-Mutluluk İlişkisi” isimli yüksek lisans tezinde dinin gereklerini yerine getirme ile bireyin mutlu olması arasında anlamlı bir pozitif ilişki olduğunu saptamıştır.

Asım Yapıcı (2007); “ruh Sağlığı ve Din-Psikososyal Uyum ve Dindarlık” isimli eserinde öğrencilerden Allah ile içsel temas kuranların kılmayanlara oranla daha yüksek mutluluğa sahip olduklarını tespit etmiştir.

Fatma Şengül (2007); “dindarlık ve Ruh Sağlığı İlişkisi” isimli yüksek lisans tezinde; dini tutum ve davranışlar ile dindarlık ve ruh sağlığını belirleyen ruhsal rahatsızlık arasındaki ilişkiyi incelemiş, yaptığı analizler sonucunda dindarlığın ve ruh sağlığının arasında anlamlı ilişkiler olduğunu saptamıştır.

Bu çalışmalar hipotezimiz desteklemektedir.

Hipotez 20’ de “Bireylerde ahlaki yüreklilik ile adalete duyarlılık arasında pozitif yönde bir ilişki olduğu” ileri sürülmüş, (Tablo 4.15) yapılan analizde istatistiksel

olarak anlamlı bir ilişki ($r: ,493$) bulunarak hipotezimiz desteklenmektedir. Öyle ki adalet ve ahlak toplumda sağlıklı iletişimin vazgeçilmez iki ana unsurudur. Ahlak olmadan adalet, adalet olmadan ise ahlak olmayacağından hipotezimiz yaşamın doğal akışına uygun olmakla; analiz sonucunun güvenilir olduğu söylenebilir.

Hipotez 21’ de “Bireylerde ahlaki yüreklilik ile psikolojik iyi oluş arasında pozitif yönde bir ilişki olduğu” ileri sürülmüş (Tablo 4.15) analiz sonuçları incelendiğinde psikolojik iyi oluş ile anlamlı bir ilişki olduğu görülmüş, hipotezimiz desteklenmiştir. Dini tutumu yüksek olan bireylerin ahlaki yürekliliklerinin de yüksek olmasından bahisle, dinin ahlaklı olmayı emretmesi ve bireyin hem dinin emrini yerine getirmesi hem de vicdanen kendini rahat hissetmesi, bireyi mutlu edeceğinden psikolojik iyi oluşunun yüksek olması beklenir bir durumdur.

Hipotez 22’ de “Bireylerde adalete duyarlılık ve psikolojik iyi oluş arasında pozitif yönde bir ilişki olduğu” ileri sürülmüş (Tablo 4.15) aralarında anlamlı pozitif ilişki olduğu saptanmış ve hipotezimiz desteklenmiştir.

Şaklar (2005); “Adalet Duyarlılığın Gönüllük Yapmadaki Rolü” isimli yüksek lisans tezinde adalet olan eğilimlerinin kişilerde gönüllülük yapmasında, gönüllülük düzeyleri ve daha başka gönüllülük tarzlarının tercihi üzerindeki rolünü araştırmış, adalet duyarlılık verileri incelendiğinde katılımcıların mağdurken ki duydukları hassasiyet ile başkalarına yönelik adaletsizliklerde duydukları hassasiyet arasında bir fark olmadığını, ancak ana bulgulardan ele edilen sonuçların gönüllü olanlar ile gönüllü olmayanlar arasında diğer bireylere yönelik adalet duyarlılığın anlamlı şekilde farklılık gösterse bile bunun tek başına bireylerin gönüllü olmasını yordamadığını ve erkek katılımcıların kadın katılımcılara göre daha fazla adalet duyarlı olduklarını tespit etmiştir.

Hipotez 23’ te “Dini tutumun psikolojik iyi oluşu adalet duyarlılık ve ahlaki yüreklilik aracılığıyla pozitif yönde etkilediği” ileri sürülmüş (Tablo 4.16) aralarında istatistiksel olarak anlamlı pozitif yönde ilişki olduğu görülmüş ve hipotezimiz desteklenmiştir.

Zeynep Beyza Barut (2013); “Sorumluluk Bağlamında Din-Ahlak İlişkisi” isimli yüksek lisans tezinde, din ve ahlak üzerinde bireydeki sorumluluk duygusunun etkisini amaçlamış, sorumluluğun bireylerin ahlaki gelişimleri üzerinde çok büyük etkisi olduğunu, dinin gereklerini yerine getirmeye başlayan bireyde ahlaki sorumluluk duygusunun da başladığını ve din ve ahlak arasında olumlu anlamda bir ilişki olduğunu saptamıştır.

Uysal (2010); “Ahlak Gelişimi ve Din” konulu yüksek lisans tezinde, bireyin ahlaki gelişim evreleri, din ve ahlak eğitimi, felsefe ve ahlak arasındaki ilişki incelenmiş, dinin bireyde ahlak gelişimi üzerinde olumlu yönde etkisi olduğunu ve bireyin hayatını yönlendirmesinde güçlü bir etken olduğunu tespit etmiştir.

Ulu (2013); “ Dindarlığın Tanımı, Boyutları ve Ölçülmesi Üzerine Psikolojik Bir Araştırma” isimli doktora tezinde üniversite gençliğinin dindarlık algıları ve düzeylerini tespit etmeyi amaçlamış ve elde edilen analiz sonuçlarını bireyin psikolojik özellikleri bakımından yorumlamıştır.

Yoğurtçu (2009); “Dindarlık ve Ruh Sağlığı” isimli yüksek lisans tezinde yetişkinlik dönemindeki bireylerin dindarlık düzeylerinin ruh sağlığına ne derece etki ettiğini ölçmeyi amaçlamış, bireylerin %65 kendisini dindar olarak nitelendirdiğini, kadınların erkeklere, evlilerin bekarlara oranda daha dindar olduklarını, ilk yetişkinlik döneminde dine yönelimin daha az olduğunu, dindarlık düzeyinin 46-60 yaş arasında daha fazla olduğunu, dindarlığın eğitimle ters orantılı olduğunu tespit etmiştir.

Schmitt ve Dörfel (1999) adalet duyarlılığın yüksek olmasının işyerinde psikolojik iyi oluşu olumlu yönde artırdığını bulmuşlardır.

Bizim çalışmamızda da benzer sonuçlar elde edilse de; adalet duyarlılık ve ahlaki yüreklilik üzerine yapılmış çalışma sayısı, yok denecek kadar bulunmamaktadır. Ancak dinin koyduğu normlara ve yapılan çalışmalarda ahlak ve adalet kavramlarının kullanılış amaçlarına bakıldığında; adalet duyarlılık ve ahlaki yürekliliği de içinde barındırdığı görülmektedir.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmada katılımcıların yaş, cinsiyet, hayatlarının çoğunu geçirdikleri yer, medeni durum, aylık gelir düzeyi ve dine karşı duydukları ilgi ve yaşantı bakımından kendilerini değerlendirmeleri gibi özellikleri frekans analizi ile incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre katılımcıların; %4,4'ü 18 yaş ve altı, %20,6'sı 19-24 arası, %19,5'i 25-30 arası, %19,3'ü 31-36 arası, %18,2'si 37-42 arası, %9'u 43-48 arası ve %9'u 49 ve üzeri yaşta, %36,5'i ve %63,2'si kadın, %9,6'sı köyde, %1,3'ü kasabada, %37,9'u ilçede ve %51,0'ı hayatının çoğunu ilde geçirmiştir. Katılımcıların %24,9'u 0-1000 TL, %13,6'sı 1001-2000 TL, %15,8'i 2001-3000 TL, %18,6'sı 3001-4000 TL, %12,9'u 4001-5000 TL, %6,6'sı 5001-6000 TL, %1,8'i 6001-7000 TL ve %5,5'i 7001 TL ve üzeri gelire sahiptir. Katılımcıların %5,5'i kendisini çok dindar, %66,7'si dindar, %23,2'si az dindar, %2,4'ü dinle ilgisi az ve %2,0'ı dine ilgisiz olarak değerlendirmiştir.

Araştırmada dini tutum, moral yüreklilik, psikolojik iyi oluş ve adalet duyarlılık ölçekleri yardımıyla toplanan verilerin güvenilirliği test edilmiş ve Cronbach Alpha değerleri sırasıyla ,865, ,717, ,900 ve ,942 olarak bulunmuştur. Bu değerler ölçeklerin yüksek derecede güvenilir olduğunu göstermiştir. Ardından ölçeklerden elde edilen verilerin geçerliliği test edilmiş ve KMO değerleri sırasıyla ,838, ,852, ,918 ve ,937 olarak bulunmuştur. Test sonuçlarına göre örneklem büyüklüğünün yeterli olduğu ve anlamlı veriler elde edilebileceği sonucuna varılmıştır.

Dini tutum, moral yüreklilik, psikolojik iyi oluş ve adalet duyarlılık ölçeklerine ilişkin değişkenler betimsel olarak incelenmiştir. Analiz sonuçlarından; katılımcıların dindarlık düzeylerinin yüksek olduğu, haksızlığa tahammül edemedikleri, sorunları çözmek için konuşma yolunu seçtikleri, çıkar sağlamayı kabul etmedikleri ve aldıkları hak etmedikleri övgüden dolayı rahatsızlık duydukları söylenebilir.

Dini tutum, moral yüreklilik, psikolojik iyi oluş ve adalet duyarlılık arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olup olmadığını belirlemek amacıyla korelasyon analizi yapılmıştır. Analiz sonuçlarından katılımcıların dini tutumları ile

psikolojik iyi oluşları arasında ve moral yüreklilikleri ile adalete duyarlılıkları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Son olarak araştırmada katılımcıların dini tutum, moral yüreklilik, psikolojik iyi oluş ve adalete duyarlılıklarının yaş, cinsiyet, hayatlarının çoğunu geçirdikleri yer, medeni durum, aylık gelir düzeyi ve dine karşı duydukları ilgi ve yaşantı bakımından kendilerini değerlendirmeleri gibi özelliklerine göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla iki kategorili değişkenler için bağımsız örneklem t testi ve üç ve daha fazla kategorili değişkenler için tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Bu analizlerde anlamlılık derecesi 0,05 olarak belirlenmiş ve anlamlı bir farklılık bulunduğunda, bulunan farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu tespit edebilmek amacıyla varyansların homojenliğine bakılmıştır. İncelenen grupların varyansları homojen olduğunda LSD ve Bonferroni Post-hoc testleri kullanılırken, varyansları homojen olmadığına ise Tamhane's T2 Post-hoc testi kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre katılımcıların yaş ve cinsiyetlerine göre moral yüreklilikleri ve adalete duyarlılıkları farklılık gösterirken; dine karşı duydukları ilgi ve yaşantı bakımından kendilerini değerlendirmelerine göre dini tutumları ve psikolojik iyi oluşları farklılık göstermektedir.

Türkiye’ de din, adalet, ahlak ve mutluluk konusunda çok farklı görüşler olmasa da; bireyleri tam olarak psiko-sosyal açıdan yansıdan, farklı kesimlere ulaşılabilen ölçeklerin çoğunun yabancı kaynaklı olmakta ve kavramlar toplumdan toplama değişebilmektedir. Bu nedenle daha geniş kapsamlı ölçeklerin oluşturularak geliştirilmesi, özellikle Türk araştırmacıların Türk toplum yapısına uygun ölçekler geliştirmeleri bu konularda yapılan çalışmalar açısından daha verimli olacağı gibi bu kavramların bireyler üzerindeki etkilerini ölçümlerinde daha sağlıklı sonuçlar verecektir. Bunun yanı sıra anket tekniği ile fazlaca birey üzerinde araştırmalar yapılırken mülakat tekniğininde kullanılması, din-adalet duyarlılık-ahlaki yüreklilik kavramlarının daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Ayrıca çalışmalar belirli evrenle sınırlı kalmasından dolayı toplumsal farklılıklar göz ardı edilmekte, aynı toplum içerisinde bulunan farklı kültürlere sahip bireylerin bulunduğu düşünüldüğünde de çalışmanın sınırlı kalması kaçınılmazdır.

Ölçeklerin uygulandığı bireylerin ölçek maddelerini cevaplarken verdikleri cevapların kendilerine ait olduğunun bilinmesi endişesinin giderilmesi için bireylere yaklaşımın nasıl olması konusunda yüksek lisans ya da lisans eğitiminde seminerler verilmesi, bu çalışmaların bilim yararına olduğu konusunda bireylerin yeterince bilgilendirilmesi gerekli hatta zorunludur.

KAYNAKÇA

- Acaboğa, A. (2007). *Din-mutluluk ilişkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi SBE, Kahramanmaraş.
- Afzalur, R. (2008). *Bir yönetici ve devlet adamı olarak Hz. Muhammed*. (Çev. T.Özkök). İstanbul: İnkılâb Yayınları.
- Akarsu, B. (1970). *Ahlâk öğretileri I, Mutluluk ahlâkı*. İstanbul: Galatasaray Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Akgül, M. (2012). *Mit, Din ve Toplum İlişkisi, Mitoloji Ve Din*, (Edt: Remzi Duran), T.C. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1493, Eskişehir.
- Akgül, M. (2004). *Yaşlılık ve dindarlık dindarlık, hayattan zevk alma ve mutluluk ilişkisi-konya huzurevi örneği*. Dini Araştırmalar, 7(19).
- Akseki, A. H. (1996). *İslam dini*. İstanbul: Gaye Matbaası.
- Akseki, A. H. (1991). *Ahlâk ilmi ve islam ahlâkı: Ahlâk dersleri*. (3. Basım). Ankara : Nur Yayınları.
- Akün, Ö. F. & Edebiyatı, D. (2002). *Türkiye diyanet vakfı islam ansiklopedisi*. İstanbul.
- Akyol, A., Arslan, İ. & Uyanık, M. (2016). *İslam felsefesi tanımlar sözlüğü*. Ankara: Elis Yayınları.
- Algül, H. (1995). Hz. Muhammed (S.A.V.)'in adaleti. *Diyanet İlmi Dergi*, 31(3).
- Alkal, A. (2016). *Ahlaki olgunluğun yordanmasında kişilik özelliklerin ve bazı değişkenlerin etkisinin incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.

- Allport, G. W.(2004). *Birey ve dini* (Çev. B. Samur). Ankara: Elis Yayınları.
- Ansiklopedisi, İ. (1988). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. C, 3, 28-38.,Ankara.
- Arat, N. (2006). *Etik ve estetik değerler*. İstanbul: Say Yayınları.
- Aristoteles, N. A. E. (2015). (Çev. S. Babür). Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- Armaner, N. (1973). *Psikopatolojide dinî belirtiler*. Ankara: Demirbaş Yayınları.
- Arslan, A. (2002). *Felsefeye giriş*. (6. Basım). Ankara: Vadi Yayınları.
- Arslan, A. (2007). *İslam felsefe tarihi 3*. İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Atçeken, M. (2014). *Dindarlık, evlilik doyumu ve kişilik özelliklerinin bağışlama ile ilişkisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Haliç Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Aydemir R.E. (2008) *Dindarlık ve mutluluk ilişkisi (ilk yetişkinlik dönemi)*. Yüksek Lisans Tezi. Samsun: 19 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aydın, M. Z. (2003). Ahlak öğretiminde örnek olay incelemesi yöntemi. Ankara: Nobel Yayınları.
- Ayverdi, İ. (2005). *Misalli büyük türkçe sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- Bakırcıoğlu, R. (2006). *Ansiklopedik psikoloji sözlüğü*. Ankara: Anı Yayınları.
- Bakioğlu, F. (2013). *Kültürlerarası tolerans ile ahlaki olgunluk arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Osman Paşa Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Tokat.
- Bayhan, M. (2000). Yunan felsefesi, doğa felsefesi, değişim sorunu. O.M.Ü. Araştırma Arşivi.

- Bircan, H. H. (2001). *İslam felsefesinde mutluluk*. Yayınlanmamış doktora tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bolay, S. H. (2004). *Felsefe Sözlüğü*. Akçay Yayınları, Ankara.
- Bore, M., Mumra, D., Kerridge, L., Powis, D. (2005). *Selection of Medical Students According to Their Moral Orientation*. Medical Education, 39(3), 266-275.
- Budak, S. (2000). *Psikoloji sözlüğü*. Bilim ve Sanat Yayınları. Ankara.
- Çağrı, M. (1988). *Adâlet* mad., *DİA C. I*, sy:343, TDV Yayınları. İstanbul.
- Camfield, L. & Skevington S. M. (2008). On subjective well-being and quality of life. *Journal of Health Psychology*, 764-775.
- Caprara, G. V., Steca, P., Cervone, D. ve Artistico, D. (2003). The Contribution of Self-Efficacy Beliefs to Dispositional Shyness: *On Social-Cognitive Systems and the Development of Personality Dispositions*. Journal of Personality, 71(6), 943-970.
- Cervone, D. ve Shoda, Y. (1999). Beyond traits in the study of personality coherence. *Current Directions in Psychological Science*, 8(1), 27-32.
- Çeçen, A. (2003). *Adalet kavramı: adalet kavramının göreliği üzerine bir deneme*. Ankara: Turhan Kitapevi.
- Cenkseven, F. & Akbaş, T. (2007). Üniversite öğrencilerinde öznel ve psikolojik iyi olmanın yordayıcılarının incelenmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3 (27), 43-65.
- Cevizci, A. (2000). *Felsefe sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Cevizci, A. (2003). *Felsefe terimleri sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.

- Çiftçi, N. (2003). Kohlberg'in bilişsel ahlak gelişimi teorisi: Ahlak ve demokrasi eğitimi. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1(1), 43-77.
- Çoklar, I. (2014). *Kişilik özellikleri ile bağışlama eğilimi arasındaki ilişkinin intikam güdüsü ve adalete duyarlılık temelinde incelenmesi*. Yayınlanmamış doktora tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Deci, E. L. & Ryan R. M. (2008). Living well: a self-determination theory perspective on eudaimonia. *Journal of Happiness Studies*, 139-170.
- Deci, E. L. & Ryan, R. M. (2008). Hedonia, eudaimonia and well-being: an introduction. *Journal of Happiness Studies*, vol.9,1-11.
- Demir, Ö. & Acar, M. (2005). *Sosyal bilimler sözlüğü* (6. Basım). Ankara: Adres Yayınları.
- Demirci, M. (2005). *Kur'an'da toplumsal düzen*, İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Deniz, M. E. (2007). *Eğitim psikolojisi*. (1. Basım). Ankara: Akademi Yayınları.
- Devellioğlu, F. (2005). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Diener, E. D., Emmons, R. A., Larsen, R. J., & Griffin, S. (1985). The satisfaction with life scale. *Journal of personality assessment*, 49(1), 71-75.
- Diener, E., Suh, E. M., Lucas, R. E., & Smith, H. L. (1999). Subjective well-being: Three decades of progress. *Psychological bulletin*, 125(2), 276.
- Dilmaç, B. (1999). *İlköğretim öğrencilerine insani değerler eğitimi verilmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Durkheim, E. (2005). *Dini hayatın ilkel biçimleri* (Çev. F. Aydın). İstanbul: Ataç Yayınları.

Ebu'n-Nasır, M. (1990). *el-Fârâbî, el-Medînetü'l-Fâzıla* (Çev. N. Danışman) İstanbul: M.E.B.

el-Fârâbî, Muhammed Ebu'n-Nasır, (1990). *el-Medînetü'l-Fâzıla* (Çev. N. Danışman) İstanbul: M.E.B.

Erdem, H. (2009). *Ahlâk felsefesi*. (5. Basım). Ankara: HÜ-ER Yayınları.

Farabî, E. N. (1987). *Fusûlü'l-Medenî* (Çev. H. Özcan). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.

Fârâbî, E. N. (1992). *Kitabü Arai Ehli'l-medineti'l-Fazıla*. Beyrut.

Fârâbî, E. N. (1997). *İdeal devlet* (Çev. A. Arslan). Ankara: Vadi Yayınları.

Ferguson, N. and Cairns (2002). *The Impact of Political Conflict on Moral Maturity: A Cross-National Perspective*. Journal of Adolescence, 25, 441-451.

Fetchenhauer, D. ve Huang, X. (2004). Justice sensitivity and distributive decisions in experimental games. Personality and Individual Differences, 36(5), 1015- 1029.

Fleeson, W. (2001). Toward a structure-and process-integrated view of personality: Traits as density distributions of states. Journal of personality and social Psychology, 80(6), 1011.

Fortham, F. (2004). *Jung psikolojisinin ana hatları* (Çev. A. Yalçiner). (6. Basım). İstanbul: Say Yayınları.

Frankl, V. E. (2007). *İnsanın anlam arayışı* (Çev. Se. Budak). (8. Basım). İstanbul: Öteki Yayınları.

Freud, S. (1999). *Uygarlık, toplum ve din* (Çev. S. Budak). (4. Basım). Ankara: Öteki Yayınları.

- Freud, S. (2009). *Haz ilkesinin ötesinde, ben ve id* (Çev. A. Babaoğlu). (2. Basım). İstanbul: Metis Yayınları.
- Freud, S. (2012). *Bir yansılmanın geleceği* (Çev. H. İlhan). İstanbul: Alter Yayıncılık.
- Fromm, E. (1997). *Sevgi ve şiddetin kaynağı* (Çev. S. Budak). (4. Basım). İstanbul: Öteki Yayınları.
- Fromm, E. (1999). *Erdem ve mutluluk* (Çev. A. Yörükkan). (5. Basım). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Fromm, E. (2015). *Psikanaliz ve din* (Çev. E. Erten). İstanbul: Say Yayıncılık.
- Funk, R. (2007). *Ben ve biz: postmodern insanın psikanalizi*. (Çev. Ç. Tanyeri). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Glock, C. Y. (1998). *Dindarlığın boyutları üzerine* (Çev. G. Kehrer). İstanbul: Vadi Yayınları.
- Gökberk, M. (1996). *Felsefe tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Gollwitzer, M. & Rothmund, T. (2011). What exactly are victim-sensitive persons sensitive to?. *Journal of Research in Personality*, 45(5), 448-455.
- Gollwitzer, M., Rothmund, T., Pfeiffer, A. & Ensenbach, C. (2009). Why and when justice sensitivity leads to pro- and antisocial behavior. *Journal of Research in Personality*, 43, 999–1005.
- Güngör, E. (2010). *Ahlak psikolojisi ve sosyal ahlak*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Hançeroğlu, O. (1988). *Ruhbilim sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hayta, A. (1993). İbadetler ve ruh sağlığı. gençlik, din ve değerler psikolojisi içinde. Ankara Okulu Yayınları: Ankara.

Hökelekli, H. (2011). *Ailede, okulda, toplumda değerler psikolojisi ve eğitimi*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Hökenekli, H. (1993). *Din psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Horney, K. (2007). *Çağımızın nevrotik kişiliği* (Çev. S. Budak). (5. Basım). İstanbul: Öteki Yayınları.

Hünler O.S, Gençöz T. (2003) Boyun Eğici Davranışlar ve Evlilik Doyum İlişkisi: Algılanan Evlilik Problemleri Çözümünün Rolü. *Türk Psikoloji Dergisi*, 18 (51), 99 108

Jung, C. G. (2012). *Psikoloji ve din* (Çev. R. Karabey). İstanbul: Okyanus Yayınları.

Karacoşkun, M. D. (2004). Dini inanç-dini davranış ilişkisine sosyo-psikolojik yaklaşımlar. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 4(3), 23-36.

Karaman, H., Bardakoğlu, A. & Apaydın, H. Y. (Editörler). (2008). *İlmihal 2: islam ve toplum*. Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Karaman, H., Çağrııcı, M., Dönmez, K. İ. & Gümüş, S. (Editörler). (2007). *Kur'an yolu*. Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Kaya, M. (1993). *Bazı Kişisel Değişkenlere Göre Üniversite Öğrencilerinin Ahlaki Yargıları*. Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.

Kaya, M., (1998). *Din eğitiminde iletişim ve dini tutum*, Etüt Yayınları, s. 116.

Kerim, K. I., & Meali, T. (1988). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.

Khramtsova, I., Saarnio, D. A., Gordeeva, T., & Williams, K. (2007). Happiness, life satisfaction and depression in college students: Relations with student behaviours and attitudes. *American Journal of Psychological*

Research, 3(1), 8-16. Kidder, R. M., & McLeod, B. (2005). *Moral courage*. New York: W. Morrow.

Kimter, N. (2002). *Dinî inanç, ibadet ve duanın umutsuzlukla ilişkisi üzerine*. Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi, 183-208.

Koç, M. (2002). *Ergenlik döneminde dua ve ibadet psikolojisinin ruh sağlığı üzerindeki etkileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa: Uludağ üniversitesi.

Kozacıoğlu, G. & Ekberzade, H. G. (1995). *Bireyden topluma ruh sağlığı*. İstanbul: Alfa Basım Yayım.

Kula, N. (2006). "Bedensel Engellilere Yönelik Tutumlar ile Dini Tutumlar Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma", *İslami Araştırmalar Din Psikolojisi Özel Sayısı*, C:19 No: 3.

Maslow, A. (1996). *Dinler, değerler, doruk deneyimler* (Çev. H. Koray Sönmez). İstanbul: Kuraldışı Yayınları.

May, R. (2013). *Kendini arayan insan* (Çev. K. Işık) İstanbul: Okuyanüs Yayınları.

Mehmedoğlu, A. U. (2004). *Kişilik ve din*, Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, İstanbul.

Meylani, A. (1990). *Hayatü's-Sahabe I-II*, Konya: Dini Kültür Kitapları Yayınları.

Muslehuddin, M. (1978). *Morality its concept and role in islamic order*. Lahore: Markazi Maktaba Islami.

Mutahharî, M. (1988). *Adl-i ilâhî* (Çev. H. Hatemî). İstanbul: İşaret Yayınları.

Nasıo, J. D. (2008). *Psikanalizin yedi büyüğü* (Çev. K. Sarıalioğlu). İstanbul: Kırmızı Yayınları.

- Nettle, D. (2005). *Happiness: the science behind your smile*. New York: Oxford University Press.
- Nevevi, İ. (1992). *Riyaz' üs salihin tercümesi* (Çev. İ. Özkes) İstanbul: Merve Yayınları.
- Oğuzkan, F. (1981). *Eğitim terimleri sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özlem, D. (2004). *Etik ahlâk felsefesi*. İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Öztürk, O. (1989). *Ruh sağlığı ve bozuklukları*. İstanbul: Evrim Yayınları.
- Peker, H. (2003). *Din psikolojisi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Peker, H. (1993), *Din Psikolojisi*, Sönmez Matbaa ve Yayınevi, Samsun.
- Philippe, R. & Rials, S. (2003). *Siyaset felsefesi sözlüğü* (Çev. İ. Yerguz, N. K. Sevil, E. Ergun, H. Dilli). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pieper, A., çev: Sezer, G., & Atayman, V. (1999). *Etiğe giriş*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Rawls, John. (1985). *A theory of justice*. Oxford: Oxford University Press.
- Reber, A. S. (1985). *Dictionary of psychology*. London: Penguin Books.
- Rusting, C. L. (1998). Personality, mood, and cognitive processing of emotional information: three conceptual frameworks. *Psychological Bulletin*, 124(2), 165.
- Ryff, C. D, & Singer, B.H, (2008). Know thyself and become what you are: a eudaimonic approach to psychologic well-being. *Journal of happiness studies*, 2008, 13-39.

- Ryff, C. D, (1989). Happiness is everything or is it? explorations on the meaning of psychological well-being. *Journal of personality and social psychology*, vol.57, no.6,1069-1081.
- Ryff, C. D. & Singer, H. B. (1996). Psychological well-being: meaning, measurement and implications for psychotherapy research. *Psychotherapy and psychosomatics*. 65, 14-23.
- Ryff, C. D. (1995). Psychological well-being in adult life. *Current directions in psychological science*. 4(4), 99-104.
- Ryff, C. D. (2014). Psychological well-being revisited: advances in the science and practice of eudaimonia. *Psychother psychosom*. 83, 10-28.
- Sahakian, W. S. (1974). *Ethics: an introduction to theories and problems*. London: Barnes and Noble.
- Sahranç, Ü. (2007). *Stres kontrolü, genel öz-yeterlilik, durumluk kaygı ve yaşam doyumuyla ilgili bir akış modeli*. Yayınlanmamış doktora tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Şaklar, Z. (2015). *Investigating the role of justice sensitivity on volunteering*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Orta doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Sarıçam, İ. (2003). *Hız. Muhammed ve evrensel mesajı*. Ankara: D.İ.B. Yayınları.
- Seligman, M. E. P. & Csikszentmihalyi, M. (2000). Positive psychology: an introduction. *American Psychologist*, 5-14.
- Seligman, M. E. P. (2007). *Gerçek mutluluk* (Çev. S. Kunt Akbaş). Ankara: HYB Yayınları.
- Sezgin, O. (1991). *Üçüncü neslin eğitimi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Skitka, L. J. (2012). Moral convictions and moral courage: common denominators of good and evil. *The social psychology of morality: Exploring the causes of good and evil*, 349-365.
- Schmitt, M. ve Dörfel, M. (1999). Procedural injustice at work, justice sensitivity, job satisfaction and psychosomatic well-being. *European Journal of Social Psychology*, 29(4), 443-453.
- Solomon, R. C. (2004). *Adalet tutkusu: toplum sözleşmesinin kökenleri ve temelindeki duygular* (Çev. A. Ertuğ). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Somer, O., Korkmaz, M. & Tatar, A. (2002). Beş faktör kişilik envanteri'nin geliştirilmesi-1: ölçek ve alt ölçeklerin oluşturulması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 17(49), 21-36.
- Sururi, A. (2001). *Hayek'in hukuk ve adalet teorisi*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Tarhan, N. (2010). *Mutluluk psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Topçu, N. (1994). *Ahlak*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Topçu, N. (1994). Mehmet Âkif'in İdealizmi. *Türkiye İslâmcılık Düşüncesi içinde, Yay. Haz. İsmail Kara*, 3.
- Törnblom, K. Y. (1992). The social psychology of distributive justice. In K. Scherer. (Eds.), *Justice: Interdisciplinary perspectives* Cambridge: Cambridge University Press.
- TÜİK (2010). *Yaşam memnuniyeti araştırması*. Ankara: TÜİK.
- Ulu, M. (2016). Dindarlığın tanımı, boyutları ve ölçülmesi üzerine psikolojik bir araştırma: Erciyes üniversitesi öğrencileri örneği. Yayınlanmamış doktora tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

- Uludağ, S. (2008). Ahlak, Maneviyat ve Gündelik Hayat. *İslam'a Giriş Temel Esaslar*.
- Usta, M. (2001). Türkiye'de yüksek din eğitiminin kurumsallaşma ve ekolleşme sorunları. Marmara Üniversitesi: İFAV.
- Uyanık, M. (2003). *Felsefî düşünceye çağrı*, Ankara: Elis Yayınları.
- Uyanık, M. (2010). *Sivil itaatsizlik eylemleri ve dini değerler*. Ankara: Elis Yayınları.
- Uyanık, M. (2014). *İslam siyaset felsefesinde sivil itaatsizlik*. İstanbul: Otorite Yayınları.
- Uysal, H. (2010). *Ahlak gelişimi ve din*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Uysal, V. (1996). *Din psikolojisi açısından dini tutum, davranış ve şahsiyet özellikleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları No: 111.
- Uysal, V. (2003). *Türkiye'de Dindarlık ve Kadın*, Çamlıca Yayınları, İstanbul.
- Waterman A.S, (2007). Doing well: the relationship of identity status to three conceptions of well-being. *An International Journal of Theory and Research*, 289–307.
- Watts, A. (1992). *Mutluluğun Anlamı* (Çev. S. Aközlü). Ankara: İmge Kitabevi.
- Wijn, R. ve van den Bos, K. (2010). On the social-communicative function of justice: The influence of communication goals and personal involvement on the use of justice assertions. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 36(2), 161-172.

- Yaparel, R. (1987). *Yirmi kırk yaş arası kişilerde dinî hayat ile psiko-sosyal uyum arasındaki ilişki üzerine bir araştırma*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yapıcı, A. (2007). *Ruh sağlığı ve din: Psiko-sosyal uyum ve dindarlık*. Karahan Yayınları: Adana
- Yıldız, M. (1998). *Dini hayat ile ölüm kaygısı arasındaki ilişki üzerine bir araştırma*. Yayınlanmamış doktora tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Yoğurtçu, F. *Dindarlık, Y., & Sağlığı, R.* (2009). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya.
- Yörükan, A. (1995). *Erdem ve mutluluk* (3. Basım). İş Bankası Yayınları: Ankara.
- Yüksel, G. (2012). *İlköğretim öğretmenlerinin karakter eğitimi yetkinlik inancı ile ahlaki olgunluk düzeyleri arasındaki ilişki*. Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Yümni, S. (1993). *Sosyoloji açısından din*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Zinnbauer, B. J. & Pargament, K. I. (2005). Religiousness and spirituality. R. F. Paloutzian, & C. L. Park içinde, *Handbook Of The Psychology Of Religion And Spirituality*. New York and London: Guilford Press.
- (<http://en.wikipedia.org/wiki/Morality>)

EKLER

EK A.OK-DİNİ TUTUM ANKETİ

		HİÇ KATILMIYORUM	AZ DÜZEYDE KATILYORUM	ORTA DÜZEYDE KATILYORUM	ÇOK KATILYORUM	PEKÇOK KATILYORUM
1	Ezan, dua veya ayet gibi dini okumaları dinlediğimde duygulanırım.					
2	Dini etkinliklere katıldığımda gerçekten zevk alırım.					
3	Zor zamanlarda Allah'ın bana yardım ettiğini düşünüyorum.					
4	Allah'ın bana çok yakın olduğunu hissediyorum.					
5	Dini inancın gerekli olmadığını düşünüyorum.					
6	Dinin toplumların geri kalmasına neden olduğunu düşünüyorum.					
7	İnandığım dinin gereklerini yerine getirmeye çalışırım.					
8	Yaşantımın dini değerlere uygun olup olmadığına dikkat ederim.					

EK B. MORAL YÜREKLİLİK ÖLÇEĞİ

	Aşağıda çeşitli durumlarda gösterilebilecek farklı davranışlar verilmiştir. Sizi en iyi ifade eden sayıyı ölçeği kullanarak işaretleyiniz.	1	2	3	4	5	6	7
	1 2 3 4 5 6 7 1-Beni hiç ifade etmiyor 7-Beni tamamen ifade ediyor							
1	Birinin, bir insan ya da grup hakkında küçültücü şeyler söylediğini ya da şakalar yaptığını duyduğumda ona karşı çıkacak bir şeyler söylerim.							
2	Biri saçma, aptalca, kaba bir şey söylediğinde, onu kızdırma riskini almaktansa susmayı tercih ederim.							
3	Grup içinde önemli bir mesel söz konusu olduğunda, öncülük ederim.							
4	Arkadaşlarım benimle aynı fikirde değillerse, fikirlerini değiştirmeye çalışmaktansa, susmayı tercih ederim.							
5	Çevremdeki haksızlıkları ya da yanlış olduğunu düşündüğüm şeyleri; (mektup yazarak, dilekçelere imza atarak, protestolara katılarak vb.) değiştirmeye-etkilemeye çalışırım.							
6	Birine haksızlık yapıldığını gördüğümde, benim yapabileceğim bir şey yokmuş gibi hissederim,							
7	Öğretmen, antrenör, patron gibi yetki ya da makam sahibi bir kişinin önyargılı bir sözünü ya da şakasını duyduğumda, bu konuda karşı çıkacak bir şeyler söylerim.							
8	Bir konu hakkında kesin hislerim varsa, bundan hoşlanmayacaklarını bilsem bile bunu çevremdekilere söylerim.							
9	Bir grup ortamında, tuhaf veya zor biri gibi algılanmaktansa, gruptaki çoğunluğa uymaya çalışırım.							
10	Biri beni kırdıysa, kırıldığımı belli etmem.							
11	Birinin ezildiğini, korkutulduğunu, kötü muameleyle maruz kaldığını görürsem, durdurmaya çalışırım.							
12	Arkadaşlarımın uygun bulduğu bir davranışın uygun olup olmadığından kendim pek emin olmasam da onlara uyarım.							

EK B' NİN DEVAMI

13	İnsanların, önemli meseleler hakkında düşünmesi, kafa yorması ve harekete geçmesini sağlamaya çalışırım.							
14	Birinin bir arkadaşım hakkında kötü bir şey söylediğini duyduğumda, arkadaşımı savunurum.							
15	Bir arkadaşıma kızdığımda, aramızdaki sorunu çözmek için onunla konuşmaya çalışırım.							

EK C. ADALETE DUYARLILIK ÖLÇEĞİ

	Bireyler haksız durumlarda farklı tepkiler verirler. Aşağıda başkaları için olumlu sizin için ise olumsuz sonuçları bulunan durumlara ilişkin ifadeler yer almaktadır. Lütfen belirtilen durumlardaki tepkinizi ifade eden seçeneği işaretleyiniz.	HİÇ KATILMIYORUM	KATILMIYORUM	PEK KATILMIYORUM	BİRAZ KATILMIYORUM	KATILMIYORUM	TAMAMEN KATILMIYORUM
1	Başkaları, benim olması gereken bir şeyi aldıklarında rahatsız olurum.						
2	Benim hak ettiğim bir ödülü başkaları aldığında öfkelenirim.						
3	Başkaları tek taraflı olarak beni sömürdüğünde, buna kolay kolay katlanamam.						
4	Başkalarının dikkatsizliğini telafi etmek zorunda kaldığımda bunu uzun süre unutamam.						
5	Becerilerimi geliştirmek için başkalarından daha az fırsata sahip olmak moralimi bozar.						
6	Başkalarının, hak etmedikleri halde, benden daha iyi durumda olmaları beni öfkelenendirir.						
7	Başkalarının kolayca elde ettiği şeyler için çok çalışmak zorunda kalmak beni üzer.						
8	Başkalarının benden daha davranılmasını sindiremez, uzun süre kendime dert edininirim.						

EK C' NİN DEVAMI

9	Başkalarında görmezden gelinen şeyler için eleştirilmek bana ağır gelir.						
10	Bana başkalarından daha kötü davranıldığında öfkelenirim.						
11	Bir kişinin aslında kendi hakkı olan bir şeyi elde edememesi beni rahatsız eder.						
12	Bir kişi hak ettiği övgüyü-takdiri almazsa bu beni üzer.						
13	Bir kişinin tek taraflı olarak başkalarından faydalanmasına tahammül edemem.						
14	Bir kişi, başkalarının dikkatsizliklerini telafi etmek zorunda kaldığında bunu unutmam uzun zaman alır.						
15	Bir kişinin becerilerini geliştirmek için diğerlerine göre daha az olanağa sahip olması beni üzer.						
16	Bir kişinin haksız yere başkalarından daha kötü durumda olmasına öfkelenirim.						
17	Bir kişinin, başkalarının kolayca elde ettiği şeylere sahip olabilmek için çok çalışmak zorunda olması beni rahatsız eder.						
18	Bir kişiye nedensiz yere başkalarından daha iyi davranılması uzun süre aklımı kurcalar.						

EK C'NİN DEVAMI

19	Başkalarında göz yumulan şeyler için birisinin eleştirildiğini görmek beni üzer.						
20	Bir kişinin başkalarına göre daha kötü muamele görmesi beni sinirlendirir.						
21	Gerçekte başkasının hakkı olan bir şeye sahip olmam beni rahatsız eder.						
22	Başkasının hak ettiği övgüyü-takdiri ben aldığım zaman vicdanen rahatsızlık duyarım.						
23	Tek taraflı olarak başkalarından çıkar sağlamayı kolay kolay kabullenemem.						
24	Başkalarının, benim ihmallerimi telafi etmesini uzun süre aklımdan çıkartamam.						
25	Becerilerimi geliştirmek için bana başkalarından daha fazla imkan sunulması beni huzursuz eder.						
26	Haksız yere başkalarına göre daha iyi durumda olduğumda suçluluk duyarım.						
27	Başkalarının çok çalışarak elde ettikleri şeylere kolayca sahip olmam beni huzursuz eder.						
28	Bana, nedensiz yere başkalarından daha iyi davranılması beni uzun süre düşündürür.						

EK C' NİN DEVAMI

29	Başkalarında eleştirilen konuların bende hoş görülmesinden rahatsızlık duyarım.						
30	Bana başkalarından daha iyi davranıldığında suçluluk hissederim.						

EK D. PSİKOLOJİK İYİ OLUŞ ÖLÇEĞİ

	Aşağıda katılıp ya da katılamayacağınız 8 ifade vardır. 1–7 arasındaki derecelendirmeyi kullanarak, her bir madde için uygun olan cevabınızı belirtiniz.	KESİNLİKLE KATILMIYORUM	KATILMIYORUM	BİRAZ KATILMIYORUM	KARARSIZIM	BİRAZ KATILIYORUM	KATILIYORUM	KESİNLİKLE KATILIYORUM
1	Amaçlı ve anlamlı bir yaşam sürdürüyorum							
2	Sosyal ilişkilerim destekleyici ve tatmin edicidir							
3	Günlük aktivitelerime bağlı ve ilgiliyim							
4	Başkalarının mutlu ve iyi olmasına aktif olarak katkıda							
5	Benim için önemli olan etkinliklerde yetenekli ve							
6	Ben iyi bir insanım ve iyi bir hayat yaşıyorum.							
7	Geleceğim hakkında iyimserim							
8	İnsanlar bana saygı duyar							

EK E.Gönüllük Onam Formu

Araştırmamanın adı: Dini Tutumun Adalet Duyarlılık, Ahlakı Yüreklılık ve Psikolojik İyi Oluş Üzerine Etkisi

Araştırmacının adı: Hatice AYHAN

Adresi: Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi Bölümü

E-mail adresi: haticeayhan1108@hotmail.com

Telefonu:0 (505)646 09 77

Sayın katılımcı, Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi Yüksek Lisans tez çalışması için “Dini Tutum, Adalet Duyarlılık ve Ahlakı Yürekliliğın Psikolojik İyi Oluş Üzerine Etkisi” adı altında bilimsel bir araştırma yürütmektedir. Bu çalışma, kişiler arası ilişkilerde öç alma ve bağışlamaya ilişkin duygu ve düşünceleri öğrenmek amacıyla gerçekleştirilen bilimsel bir araştırmadır. Bu ankette vereceğınız bütün bilgiler tamamen gizli kalacak ve sadece araştırmacı tarafından bilimsel amaçlarla değerlendirilecektir. Anketin hiçbir yerinde isminiz veya kimliğinizi ortaya çıkaran herhangi bir soru sorulmamaktadır. Çalışmada yer alan soruların cevaplandırılması yaklaşık 15-20 dakika sürmektedir. Soruların doğru ya da yanlış yanıtları yoktur; önemli olan sizin bu konulardaki kişisel görüşünüzdür, yanıtlar kişi düzeyinde değil, toplu olarak değerlendirilecektir. Sorulara içtenlikle ve sizi tam olarak yansıtacak biçimde yanıtlar vermeniz, araştırmada objektif, güvenilir ve geçerli sonuçlar elde edilmesi açısından çok önemlidir. Ankete katılım tamamen gönüllülük esasına dayanır. Eğer anketi doldurmaya başladıktan sonra yanıtlamaktan rahatsızlık duyduğunuz sorularla karşılaşsanız anketi doldurmayı bırakabilirsiniz. İhtiyaç duyduğunuzda sorularınızı iletişim bilgileri aşağıda yer alan araştırmacıya yöneltebilirsiniz. Çalışmanın herhangi bir aşamasında herhangi bir sebep göstermeden onayınızı çekmek hakkına da sahiptir. Araştırma hakkında ek bilgi almak istediğınız takdirde lütfen Hatice AYHAN ile temasa geçiniz. Eğer bu araştırmaya katılmayı kabul ediyorsanız, lütfen bu formu imzalayınız.

Ben, (katılımcının adı), yukarıdaki metni okudum ve katılmam istenen çalışmanın kapsamını ve amacını, gönüllü olarak üzerime düşen sorumlulukları tamamen anladım. Çalışma hakkında soru sorma imkanı buldum. Bu

çalışmayı istediğim zaman ve herhangi bir neden belirtmek zorunda kalmadan bırakabileceğimi ve bıraktığım takdirde herhangi bir olumsuz tutum ile karşılaşmayacağımı anladım. Bu koşullarda söz konusu araştırmaya kendi isteğimle, hiçbir baskı ve zorlama olmaksızın katılmayı kabul ediyorum. Formun bir örneğini aldım / almak istemiyorum (bu durumda araştırmacı bu kopyayı saklar)

Katılımcının Adı Soyadı:.....

İmzası:.....

Adresi (varsa Telefon No, Faks No):.....

Tarih (gün/ay/yıl):...../...../.....

Araştırmacının Adı Soyadı: Hatice AYHAN

İmzası:.....

Tarih (gün/ay/yıl):...../...../.....

ÖZGEÇMİŞ

1. Soyadı: AYHAN

2. Adı: Hatice

3. Doğum Tarihi: 12 Ekim 1980

4. Doğum Yeri: Tosya-Kastamonu

5. Medeni Durum: Evli

6. e-mail: haticeayhan1108@hotmail.com

EĞİTİM DURUMU:

LiSE 1994-1997

Tosya İmam Hatip Lisesi

LİSANS 2012-2015

Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği

MESLEKİ DENEYİM

Kastamonu Adliyesinde 2011- Haziran ayından bu tarafa Zabıt Katibi olarak görev yapmaktayım.